Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

קובץ

גרודנה

בית־הכנסת ההיסטורי בפרבר (פערשטאט) גרודנה

די אלטע־היסטארישע פערשטאטער שול

זאמל־העפט

1

גרודנא

התוכן - אינהאלט

העזרך — „גרודנה" בשער 3
יעקב נאור — „תרבות" בגרודנה 4
אברהם קריניצי — ה„רבי" שלי 6
ד"ר שמשון צ'רשוק — רופאי גרודנה 7
מאני רעקם—זאק — מיינע לערערס 8
מוטה אלכסנדרוביץ—מורנחיים — ראשונים למען ציון 10
אליעזר פאלניצקי — געדאנקען 11
משה קויפמאן — די באלאדע והעגן פארמעט און למדוניק 12
י. נילי — גרודנה מרכז חיים ופעילות לאומית . . 13
אלעקסאנדער פאמערענץ — די טראגישסטע פיגור ביין יידן — א גראנער! 14
רב לייב — אמאליקע גראדנער שפראך . . . 16
אבא מאריאלאוסקי — חורבן גראדנע . . . 17
ליבער לוש — שציוצין — עירית משגשגת על סף הסכה והבליון 18
לייב ריזיזער — יידן 20
אברהם זאק — גראדנע—1940 21
אבא מאריאלאוסקי — גראדנער יזדגראט . . . 27
שמואל שניידער — אין די נעכט 29
משה נוטם — בדרך יסורים וכליון... 30
דזשעק קאהען — א גאסט אויף א וויילי . . . 32
חיים פסמניק — חלוצי גרודנה הראשונים . . . 34
מרדכי קוסטין — מפי המזכיר 36
א בריוו פון גראדנע 37
יצחק יעלין — צוריק צום לעבן! . 38
אהרן זכרי — קופת גמילות־חסד ע"ש קהלת גרודנה הי"ד 40
*** — ספר גרודנה 41
וויקטאר מענאקער — יוניטעד גראדנער רעליף אין ניו־יארק 42
בנימין מריללינג — 44
דזשעק קאהען — אונזער פארבאנד 44
לעאפאלד לייטוז — גראדנער יידן אין ארגענטינע . 45
לייב נוידוס — אין טעג פון צער 47
אברהם זאק — צו לייב נוידוס 47
ד"ר שמשון טשערטאק — דריי וואס זיינען אוועק 48
י—ן. — זכרונם לברכה 49
*** — געסט פון אמעריקע . . . 50

„קובץ גרודנה"

בהוצאת ארגון יוצאי גרודנה בישראל

כסלו תשי"ט — דצמבר 1958

העורך: יצחק ילין

חברי המערכת: חיים פסמניק, מרדכי קוסטין

כתובת למכתבים: יצחק ילין, רח' ירקונה 98, רמת־גן.

„גראדנע" - זאמל־העפט

ארויסגעגעבן פון „פארבאנד פון גראדנער יידן אין ישראל"

כסלו תשי"ט — דעצמבר 1958

רעדאקטאר: יצחק יעלין

רעדאקציע־קאלעגיום: חיים פאסמאניק, מרדכי קיסטין

אדרעס פאר בריוו: יצחק ילין, רח' ירקונה 98, רמת־גן

דפוס י. שלומי, ת"א רח' נחמני 43 — טלפון 66298

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org

„גרודנה" בשער!

מתנוססות אותיותיה המקודשות של השם ג־ר־ו־ד־נ־ה בשער הקובץ. מאירות ומזהירות; מעוררות זכרונות של ימים עברו — ימי ילדות והתבגרות; חיי קהלה יהודית — עיר ואם בישראל.

העובדות קובעות: גרודנה, אינה קיימת עוד; עלה הכורת על העיר — אשמדאי טמא וצמא־דם — סגר על יושביה, הפיל בה חללים, נער וזקן, טף ונשים ואלה שנותרו הוגלו למחנות השמדה ללא זכר וללא מצבה.

יחידים ובודדים, אחד מעיר ושנים ממשפחה, נשארו בחיים וזכו לראות מפלתו של המן דורנו. יתר־על־כן, זכו לראות גם בנחמת ציון ותקומת ישראל במולדתו. רובם עלו לישראל ויחד עם בני גרודנה, שנטשו את הגולה, טרם הפכה קבר ליושביה, העלו את זכר גרודנה מתוכם. החיינו בתוכנו ובינינו את „גרודנה של מעלה" במקום זו שאינה קיימת עוד.

— ✶ —

בדפי הקובץ, ברשימות ותמונות, בדברי שיר ופרוזה, העלינו את זכרה של עירנו, מוסדות תרבות ומפעלי ציבור; טיפוסי „עמך" ואישיה הדגולים.

וגם רשימות המהוות יומן של ימי השואה, ברחובותיה ובתיה, עת השתוללו בה עריצים ומדכאים, בין אם הסתפקו ברצח הנפש והרוח ובין אם הביאו כליה על הנפש והגוף גם יחד. הלכנו בעקבות רושמי המאורעות לגיטו ולמחנות ההשמדה, למען הנציח זכרם של רבים וקרובים, יקרים ואהובים, ה״ד.

— ✶ —

וכהמשך ותמורה לעבר המכאיב, פצע שותת־דם, שטרם הגליד, תמצא בקובץ זה רשימות על בני עירנו במולדתם הישנה־החדשה, בארץ־ישראל, משאת נפש בני ישראל מאז היו לעם.

שמחנו לקבל ולפרסם רשימות על חייהם ופעולותיהם של קיבוצי יהודי גרודנה בארצות שמעבר־לים. המרחק נעלם בעת צורך לפעולה־משותפת למען בני עירנו. בסיפוק רב נציין את אהדתם הגדולה וחדוות־הפעולה שלהם למען ציון.

האסון הגדול של עמנו, בימי ההשמדה, חיסל הבדלים אידיאולוגיים ושם קץ לויכוח נוקב מהו פתרון שאלת היהודים: עם לבדד ישכון או יטמע בגויים.

עוד שוכן עמנו לבדד, אבל שרשיו חזקים. בקום ישראל בארצו — החל העולם הנאור לכבדו. לא עוד כשה לטבח יובל.

— ✶ —

ובארצנו אנו, בתוך עמנו החפשי, נעלה את זכר קהלתנו הקדושה וננציח זכרה גם לדורות הבאים.

קובץ זה נסיון ראשון הנהו, שנעשה באמצעים דלים ובהתנדבות מעטים. רב החסר על היש בו והדברים ניתנו בצמצום.

יופיע „ספר גרודנה" אשר ישלים את החסר וימלא חלל הקיים בשטח זה.

— ✶ —

תודה לידידינו בישראל ובארצות שמעבר לים שסייעו בהוצאת קובץ זה. יסולח לנו על הליקויים הרבים בו, במיוחד מבחינת הסגנון, בעיקר בחומר שניתן בשפת אידיש ועם הקורא הסליחה.

הופיע הקובץ בצורה דו־לשונית — בשפתנו העברית ובשפת אידיש — שפתם של רבים מבני גרודנה. יהי הקובץ פתוח לכולם ויבינו הכתוב ללא תיווך ומתרגם.

— ✶ —

המערכת, שנתמנתה לתפקיד זה ע״י ועד „ארגון יוצאי גרודנה בישראל", תשמח לקבל הערכות על הקובץ ובמידה שנסיון ראשון זה יצליח, נהזור עליו בשנית.

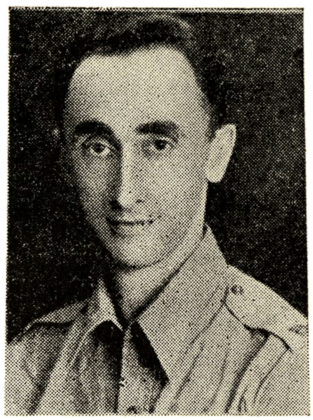
— ✶ —

עם סיום רשימה זו, נשלחת ברכתנו לאחינו הבכור, הקובץ „גראָדנער־אָפּקלאנגען" המופיע בארגנטינה ברוב פאר חיצוני ופנימי גם יחד. באפשרויותינו המוגבלים ישמש קובץ זה נדבך במצבת הזכרון לגרודנה קהלתנו הי״ד.

העורך

יעקב נאור (פיבושוביץ'), תל־אביב

„תרבות" בגרודנה

נדמה לי שטבעי ומובן הוא, כי בעיר ואם בישראל כגרודנה, בשרשרת בתי הספר שהקנו השכלה ודעת לילדיה, לנוער המתבגר שלה, לא ייפקד מקומה של החוליה המרכזית שבה, ש„תרבות" שמה.

לא חסרה עירנו בתי אולפנא — חילוניים ודתיים, בתי ספר בכל אחת מהלשונות השגורות בפי תושביה היהודים. לכל בי״ס היה צביון משלו, כל בי״ס התהדר בחסידים משלו. הורים שלחו ילדיהם למוסד החנוכי הקרוב ללבם. תכלית כולם היתה שאלה ילמדו וישכילו, כדי שבבוא היום יוכלו לתפוס מקומם בחברה. ולא היה בזה מן החידוש, כי ידוע עמנו כעם הספר, כעם תורה.

במה נתיחדו תלמידי „תרבות"? בזה שהאווירה השולטת בד׳ אמות הבית היתה ציונית, היתה עברית, ומטרה כמוסה היתה בלב חניכיו — לעלות לארץ ישראל. היה זה חלום נעים, ולמגנת לבנו רק חלק זכה לחזות בהגשמתו.

נמניתי על תלמידיו הראשונים של המוסד. זכורני, כי בחרדת־מה עליתי על מדרגות בית״ס, בעודו שוכן במבנהו הראשון, בקצה רח׳ מוסטובה. היה זה בסתו 1922 ממכינה למכינה התקדמתי, מכינה ז׳ סיימתי, לרביעית גימנסיה עברתי וכך ממחלקה למחלקה עד לסיומה.

היו תחנות לבית״ס, מבנה־מבנה ותולדותיו, כתובת־כתובת וההיסטוריה שלה: בית״ס ברחוב מוסטובה, כאמור; ברחוב ליסטובסקיגו — מול בנין בית הסוהר; ברחוב בנקובה־ויטולדובה; ובסוף — בבנין ולזמן הידוע בעיר, על שתי קומותיו וחצרו הסגורה.

נכנסת לגן הילדים. המשכת בביה״ס העממי. למדת אותיות א״ב ראשונות והתקדמת חיש מהר בלמודיך העבריים והכלליים. אם רצית — המשכת דרכך בגימנסיה. משסיימת למודיך בה ורצית להוסיף דעה ודעת — פתוחה היתה לפניך הדרך לאוניברסיטה.

לא כולם נתכוונו, כמובן, להשתלמות במוסד אקדימי. היו שהפסיקו וחדשו למודים לאחר זמן, היו שעברו למוסדות אחרים והתפזרו על פני תבל. יש ונשרו מכתה זו או אחרת בגימנסיה, לפעמים מפאת חוסר כשרון, לעתים בעטיו של שכר למוד גבוה ומצב חמרי קשה בבית אמא־אבא.

היו שהכשירו עצמם להוראה. בתי הספר העבריים במדינה היו זקוקים למורים ומורות, לכוחות הוראה צעירים, בעלי ידיעות ובעלי הופעה. הסמינר של „תרבות", ששכן תחת גג אחד עם הגימנסיה, הכשיר מורים עבריים, לעשרות ולמאות, ואלה תפסו מקומם הראוי ברשת החנוך של „תרבות" בפולין. היה הסמינר יורש נאה למוסד המבורך שהקדימו בעשרות שנים — ל„קורסים הפדגוגיים" מיסודו של כהנשטם, שהוציא ממיטב כוחות ההוראה ואנשי התרבות העבריים בדורם.

מי היו התלמידים? מי היו המורים?

התלמידים — מכל שכבות העם באו. ידעו ההורים שב„תרבות" ידרכו ילדיהם על קרקע יהודית מוצקה. הם לא קיוו שיצאו משם חריפים ובקיאים בתורה ובמשנה ובתלמוד כבחורי ישיבה, אולם ידעו היטב שיספגו מרוח היהדות, ירכשו ערכי התרבות הכללית ויתבשמו מריח ספרות ישראל ומתולדות העם.

הורינו בגרודנה הרגישו שנים רבות לפני בוא השואה כי האדמה בוערת מתחת רגליהם. למעטים מהם היה העוז לשנות אורח חיים ולהסיק מסקנות. המהססים והנרתעים מהגשמה עצמית נראה, כי מתחת לסף הכרתם, רצו להציל ילדיהם בעתיד לא רחוק.

המורים —

גלריה שלמה של דמויות עולה ועוברת נגד עיניך. תמנם בשמות:

ויגדורוביץ — צמוק הלחיים, עם מפוחית־היד הקטנה, מחדיר הזמר והלחן העברי לילד בצעדיו הראשונים. שירים סנטימנטלים והמנונים — „מכלאי מבור שבי אל ארצי ארץ צבי"... „כל הרחובות אז רעמו"... (הדים לבקור „הבימה" בתפוצות). „מולדת, מולדת, את ארץ נחמדת"... „אל ראש ההר, הדרך מי יחסום לפדויי שבי"... „שאו ציונה נס ודגל, דגל מחנה יהודה"... ועוד ועוד. מקהלת „תרבות" בנצחונו הופיעה לקראת כל חג ומועד והפליאה בהופעתה, בקולה.

ליובובסקי, פישר, רובינשטיין — מורים למקצועות עבריים. נדמה שמשהו מ„בטלנות" נדבק

המשורר ח.נ. ביאליק מבקר ב„תרבות" גרודנה
מימין לשמאל: א. שולקס, נח בס, ל. ריפ, ח.נ. ביאליק, ד״ר ברוור, ויגדורוביץ.
בין העומדים: ד״ר ליפשיץ, ליובובסקי.

אליהם. אולי משום שזקנים נראו בעינינו, כבדי תנועה היו יותר מאחרים. אולם חביבים היו, לבביים, אף אם היו תלמידים שהציקו להם בהתנהגותם השובבה.

אחריהם בגימנסיה — מורים לספרות עברית, נ"ך והיסטוריה עברית — ד"ר בלקו, הצעיר ושופע המרץ, יקל — קטן הקומה והמקריח. מורים למקצועות כלליים — לנדאו, גרוב, ספרמן. ועוד רבים ברשימה הארוכה של שמות מורים ומורות לפולנית, גרמנית, לטינית ושאר מקצועות חובה ורשות. וייבדל לחיים ארוכים — ד"ר אמרנט, גבה־הקומה והשפוף קמעא, בעל הידיעות האנציקלופדיות כמעט, אוד מוצל מאש, החי עמנו כיום בישראל וממשיך בדרכו — דרך ההוראה בעיר הכרמל.

מורים להתעמלות ומורים למלאכה...

כיצד לא להעלות זכרו של רשל, אמן בחסד, בעל ידי הזהב בציור, במלאכה. החדיר אהבה לאמנות, לעמל־כפים, ליצירה. הנשכח תערוכותיו בחדר־העבודה, באולם המלאכה המרווח שבקומה השניה של ביה"ס על כליו היפים?! עוד כיום אראה בעין תבנית האוניברסיטה העברית, עוטרת ירק מסביב — מה הקסים "הבנין" שהעמיד; כמה יפו הויטרז'ים שבהם קשט חלונותינו?!

ומנהל "תרבות"...

בתחילה — גוטמן. לאחריו במשך תקופה קצרה עו"ד רויטן, רחב הגרם, בעל הקול הערב. הוא גם למדנו גרמנית. ולבסוף — ברוור, נעים ההליכות, המצוחצח בלשונו ובהופעתו, המשכיל והמתורבת. אף מורה־אמן היה. אפילו הלטינית שנלמדה על ידו שנה־שנתיים לא מתה היתה, כי תענוג היה לשמוע הגוי מלה מפיו.

הנשכח גם דמות שמש?! "גוי" היה. איבן שמו. ואח היה לו, שעזר לידו, ובעוונותי — שמו נשמט מזכרוני. משפחת שמשים זו, שגרה בדירה צנועה בפאתי המוסד, היתה חלק מהוי ביה"ס. מי לא חכה לצלצול הפעמון?!

החיים בביה"ס קלחו המו ותססו. היינו ערים לכל המתרחש בישראל, בתנועה הציונית. היינו חרדים למשמע פרעות באחינו בפנות אפלות ו"נאורות" בעולם.

השתדלנו ללמוד הרבה. קראנו ובלענו ספרים לרוב. היינו צמאים לספר העברי הטוב, והמבחר לא היה כל כך רב. אולם ספרית "תרבות" שרתה אותנו יפה גם בזה.

סדר יומנו היה מלא וגדוש. לא רק בגלל הלמודים בשעות הבקר והצהרים. שכן ביה"ס העסיקנו לעתים קרובות גם בשעות הערב. היו חוגים רבים ושונים. הכל היה תלוי ביזמת המחלקה, מיזמתם של חברי "הועד" וחברי "הועדות" למיניהן, לא מעט־בנכונותו של המחנך להקדיש מזמנו לערבי כתה, לפגישות. היו דיונים וכוחים מענינים על נושאים ספרותיים והיסטוריים, ב"משפטים" הגנו סנגורים וקטרגו קטגורים, ו"בית הדין" חרץ משפט לחסד או לשבט על ספר או על גבורו, על דמות היסטורית או על תנועה משיחית.

היו חלופי דעות והיו גם דיונים סוערים. התפלמסנו גם בכתב — על גבי עתוני הקיר שהתמדנו להוציאם. ואף בחוברות־בדפוס הביעו את עצמם תלמידי "תרבות".

ו"חוגים לעברית" הקיפו תלמידים, שהיו קנאים לשפה ונדרו נדר לדבר רק עברית. היו לא מעטים שעמדו בדבורם והד השפה העברית צלצל ברחובות גרודנה.

טיילנו בצוותא אל מחוץ לעיר. כי גרודנה יפת הנוף, עטורת היערות, גרודנה שעל גדות הניימן קסמה בסביבתה. בעודנו ילדים, תלמידי העממי, הפלגנו ב"פרוחוד" (ספינת קיטור) על פני הנהר. ללונה הגענו. בעירות סמוכות אחרות בקרנו. פסענו בין סמטאות העירה, עברנו על פני בתי הכנסת הנאים.

צעדנו ברגל לספוצקין. ובכתות הגבוהות של הגימנסיה — נסענו הרחק יותר, לווילנה וטרוקי, לקרקוב וזקופנה.

לקראת כל חג ומועד המה ביתנו מהכנות למסיבות. כל מחלקה נתכנסה לה לחוד, עם תכניתה המגוונת, עם מטעמים, עם שירה ורקודים ומשחקי־חברה. חנוכה ופורים היו ימי הנשפים. על הבמה שהוכנה במיוחד היו הופעות אמנותיות, בשיר וזמר ומחול, בדקלום ובהצגה, הכל בכוחות עצמיים. לאחר מכן — רקודים עד אור הבוקר, בקומת הקרקע ובקומה העליונה של בית ולדמן. מה לא רקדנו? "הבה נגילה", "אם אין אני לי מי לי?", "שומר לא ינום, שומר לא יישן שם", "זבחו זבחי צדק".

כשלמדנו ברח' ויטולדובה — התאספנו בשעות אחר הצהרים בחצר המוסד ותזמורת ממש הרקידנו. מעגלי "הורה" הקיפו זה את זה...

בל"ג בעומר יצאנו היערה, לקול תופים וחצוצרות. צעדנו בראש מורם ברחובות. יהודי גרודנה המסוקרנים צבאו על המדרכות. התפלאו והתפעלו למראה השלשות והרביעיות שנעו בשדרה, בשורה ארוכה. אכן יפה הלכו!

לעתים בקרונו אורחים מישראל. כל בקור היה חוויה. נפגש עמנו ביסטריצקי, סר אלינו לבקור ביאליק. נהרנו לכל הרצאה, לכל נאום של מנהיג ציוני, שפקד את גרודנה היהודית. אצנו־רצנו להשיג כרטיסים להופעת זמרת עברית.

תלמידי "תרבות" מלאו אולמות, קראו הידד, מחאו כף בחזקה.

"תרבות" מלאה את ייעודה. היא הכשירתנו לעליה. חריש ראשון חרשו המורים. תנועות הנוער העמיקו־החדירו רגשות החבה להוי המתרקם בארץ. אולם השערים לישראל היו סגורים. לבוגרי הגימנסיה נפתח פתח צר לעליה — ע"י האוניברסיטה. העליה היתה קשורה בהוצאה כספית ניכרת, היו שעמלו קשה לפני עליתם שנה־שנתיים־שלוש כדי לעבוד ולחסוך — על מנת לעלות. לרבים היתה העליה בדרך זו אמצעי בלבד, כדי להגיע לחוף המבטחים. אבל היו שהמשיכו בהשתלמותם וסיימו למודיהם האקדמיים. זכה בית ספרנו שאחד מחניכיו יגיע למעלת פרופיסור וירביץ תורת הבקטריולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

פולין היהודית נתברכה במוסדות תרבות. בין השמות הבולטים התנוסס שם "תרבות" בגרודנה — הגימנסיה והסמינר. השם נכתב במרכאות — כי היתה זו "פירמה", ידועה לשבח ולתהלה. היתה זאת "תרבות" ראויה לשמה. תרבות עברית וכללית הפיצה, דור של צעירים בריאים ברוח ובגוף העמידה.

ברכות והצלחה

לבני גרודנה

באשר הם שם

מהנדס

ד. לובצקי

רח' הרכבת 12, תל־אביב

אברהם קריניצי, ראש העיריה, רמת־גן

ה„רבי" שלי*)

ועתה יעלה ויבוא לנגד עיני הרבי שלי, ר' ידלר בגרודנה.

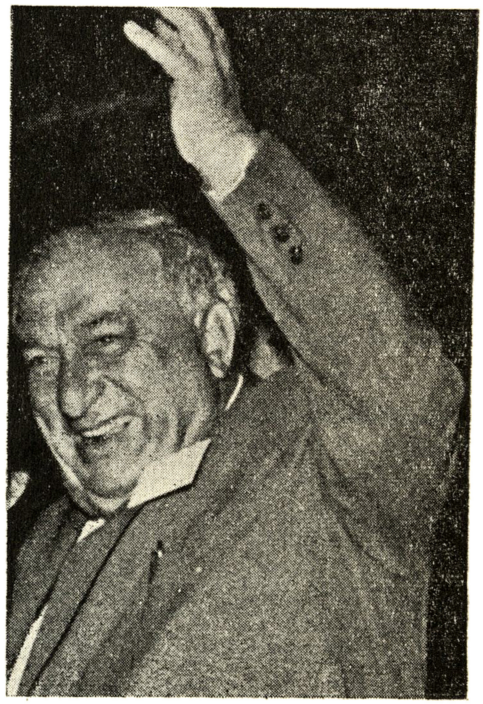
רק שנתיים ימים הייתי תלמידו, בגיל 12 — 14. ועיקר לימודו בחדר שלו — דברי הימים — והחדר — בביתו, דירה קטנה וצנועה ונקיה להפליא. סמוכה היא לבית־הכנסת „חיי־אדם", בו ר' ידלר מכהן כרב ונותן שעורים פעמיים ביום, בבוקר ולפנות ערב. והשכונה — בפרבר העיר, ושוכניה — פשוטי העיר, עגלוניה וסבליה היהודים, אלה אשר עליהם ממש נאמר בתפלת יום־כפור: בנפשו יביא לחמו. והלחם — שחור כל ימות השבוע, ואך בשבת יורד האור עליו ולבן הוא. ור' ידלר הוא, „הנשמה היתרה" שלהם. עיניהם תלויות בכל מוצא פיו, קדוש הוא להם, והם „ישראל עם קדושים" בעיניו. והנה ר' ידלר זה, רבם של הסבלים והעגלונים, היה מלמדנו תנ"ך ודברי הימים. וכאשר אהב את יהודיו מבית־הכנסת „חיי־אדם", כן אהב את אלה הרחוקים בזמן כאילו חיים היו ממש עמו, וכן קרבם אל לבותנו לאהבם. עד כי חיים היינו עם כל הדורות ההם, מצערים בצער ישראל הנאנקים תחת יד נוגשים ושמחים עד דמע עם גבורי ישראל בנצחם אויבים.

ציונים לא היה ר' ידלר נותן לתלמידיו. והיה חיוך על פיו. — שכרנו, ומה לאמר אם זכה האחד להרגיש לטיפת ידו הטובה בראשו. ועונש? כן כן עונשים ידענו, והכבד מכולם — צערו של הלב הטהור הזה.

וגדלו תלמידים ונתפזרו לארבע כנפות הארץ, אך מה שזרע בנפשות ר' ידלר לא נמח. ובשובי פעם ראשונה מארץ־ישראל לעיר מולדתי, אך הספקתי להתרחץ מאבק הדרך, רצתי אליו, אל ר' ידלר ובידי בקבוק היין מארץ־ישראל שייחדתיו לו. והוא השיבני לידו ליטפני כמו בימים ההם בעודני נער ואמר: „היודע אתה לאיזו דרגה הגעת? עבדת בארץ־ישראל, בארצנו הקדושה, היש דבר גדול מזה? וכשאמרתי לו שלא חזרתי אלא לזמן־מה ועומד אני לשוב לארץ־ישראל, התנצנצו דמעות גיל בעיניו, ברכני ואמר: „יודע אתה למה אני בוכה?" מאושר אני שלפחות תלמידי יחיה בארצנו".

וכאשר רואה אני סביב־סביב לי רבבות ילדי ישראל, כן ירבו, אין בלבי ברכה חמה יותר להם מאשר: ולואי ויזכו למורים שכאלה, שאהבה היא שרש נפשם, כאשר היה מורי ורבי זה ר' ידלר.

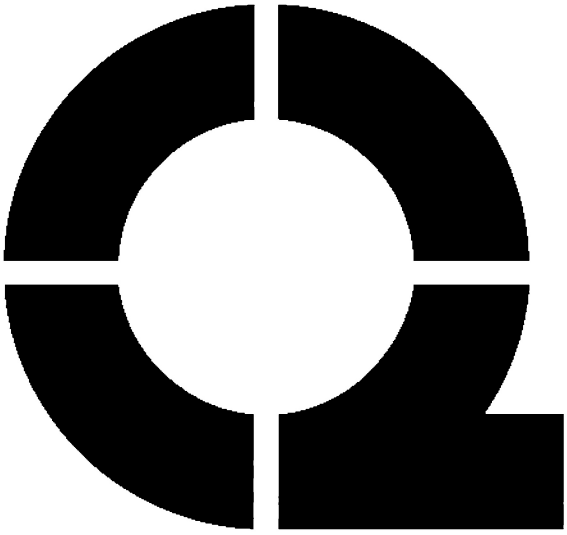
*) מתוך ספרי „בעשר אצבעותי".

מר אברהם קריניצי מקדם בברכה את ילדי רמת־גן.

מר אברהם קריניצי עם הד"ר חיים וייצמן, ז"ל — הנשיא הראשון של מדינת ישראל.

מיינע לערערס

מיט אן אומרוהיק געמיט גיי איך דאָ דערמאנען די נעמען פון די וואָס האָבן געשטאלטעט מיין גייסטיקן „איך" און וואָס האָבן געזייט וויסן און ליכט צווישן הונדערטער און טויזנטער תל־מידים און תלמידות פון גראָדנע און אומגעגנט. אומרוהיק דערפאר, וויל איך פיל זיך נישט בכח אריסצוברענגען פון מיין פּען די גע־שטאלטן, וועלכע איך גיי דערמאָנען, אזוי וויַ זיי האָבן דאָס פארדינט; אויך דערפאר, וואָס דאָס וועט זיין בלויז א קליינע טייל פון די גראָדנער לערערס, וועלכע האָבן פארדינט, אז מען זאָל זיי אלעמען דערמאנען. וועט עס אפשר טון אן אנדער גראָדנער אין ישראל אָדער ער־געצווו אנדערש. ייעדנפאלס זאָלן כאָטש די פאָקטן באשיידענע בלעטלעך מיינע דינען ווי קליינע בלימלעך אויף די אומבאקאנטע קברים, פון די וועלכע איך דערמאָן דאָ.

דרייַ פרויען־גימנאזיעס האָבן עקזיסטירט אין גראָדנע דאן וען איך בין וויַ א 8 יאָריק מיידל געקומען אין דער „גרויסער שטאָט" פון מיין געבורט־שטעטל אמדור, בכדי צו אָפּגעבן עק־זאמענעס צום דריטן צוגרייטונגס־קלאס („סטאר־שי פּריגאטאוויטעלני"). די יחוסדיקע „מאריי־נסקאיא" גימנאזיע איז געווען נאָר פאר יחידי־סגולה; צוליב דער פּראָצענט־נאָרמע האָט מען דאָרט געקענט אָנקומען נאָר דורך גרויס פּרא־טעקציע. שמעמאנס גימנאזיע איז געווען פאר קינדער פון רייכע עלטערן, צוליבן הויכן שכר־לימוד. איז געבליבן איך זאָל גיין אָפּגעבן עקזא־מענעס אין וואלדמאנס גימנאזיע, וו־ו מען האָט אחוץ אלעמען נישט געלייגט אזויפיל אכט (וויַ אין די 2 ערשטע) אויף מיין נישט פּערפעקטן רוסישן אקצענט, וואָס איך האָב דערוואָרבן בייַ מיין אמדורער לערער, הירשל הימעלפּארב.

די דירעקטאָרין פון דער גימנאזיע, ליובאוו סעמיאנאוונא וואלדמאן, אן אפּשטאמיקע פון דער יחוסדיקער, אסימילירטער פאמיליע אסטראָגארס־קי, איז געווען דער לעבעדיקער נערוו פון דער גימנאזיע. מאיסטעטיש־רעפּרעזענטאטיוו און ערנסט־שטרענג, פלעגט זי וועקן צו זיך א געפיל פון מורא געמישט מיט דרך־ארץ. קליינע־נדיק מיטן פאק שליסלען, פלעגט זי זיך טראָגן וויַ א הוראגאן איבער די קאָרידאָרן און מיט איר דורכדרינגנדיקן בליק מאכן ציטערן די שילערינס, אפילו די וואָס האָבן זיך אין גאָרנישט פארשול־דיקט. אויף די עקזאמענעס פלעגט זי זיין דער פּוסק־אחרון און קיין איין לערער האָט נישט געוואגט איר זיך אנטקעגנצושטעלן.

דער אבסאָלוטער היפּוך צו איר איז געווען איר מאן מאיסיי אסיפאָוויטש וואלדמאן, דער צווייטער דירעקטאָר. א קליינגעוויקסיקער, גוטער און וויולנאָזער מענטש, פלעגן די שילערינס לייכט קענען בייַ אים אלץ פּועלן, ווען זיין פרוי, פאר וועלכער ער איז האָט געציטערט, איז דערבייַ נישט געווען.

פונקט אזא קאָנטראסט איז אויך געווען צווישן די צוויי „קלאסנע דאמעס": אנא איזראעלעווונא (געווינט אין פערשטאָט. איך געדענק נישט איר פאמיליע) און יודיף איסאקאוונא קלעבאנסקאיא. אנא איזראעלעווונא איז געווען מילד אין איר באנעמען און פאר איר שטענדיקן צארטן שמייכל, אירע בלויע פארחלומטע אויגן האָבן איר די שילערינס שטארק ליב געהאט און זי געפּופן „אנגעלאטשעק". דערפאר האָט מען נישט ליב געהאט די שטרענגע, אייביק צעשריענע יודיף איסאקאוונא.

און נאָך א דריטע „קלאסנאיא דאמע" געדענק איך פון יענע קינדער־יאָרן: דעבאָרא יעוסע־יעוונא מאנדעלצס — א בלומענדיקע שיינהייט. געשטאמט פון דער יורזיקער אָרעמקייט און דורך אירע פּעיקייטן זיך פון דאָרט אריסגע־דראפּט.

און דער דריטער קאָנטראסט — די צווייַ שוועסטער שפּירא: ליובאוו בענעדיקטאוונא שפּי־רא, די לערערין פון דייטש איז געווען פון א מיניאטור־חוקס, אָבער גראציעז וויַ א פיליגראן פיגורל. א ליבלעכע מילדקייט האָט געווייַעט פון איר מאט־בלאסן געזיכט און פון אירע שווארצע טיפע אויגן. האָבן זי טאקע די שילערינס שטארק ליב געהאט און אויסגעדריקט זייערע געפילן צו איר אין פּאָרעם פון אנאָנימע בריוועלעך, וועלכע מען פלעגט אוועקלייגן אויף איר טיש, פאר איר אריינגיין אין קלאס און וו־ו מען פלעגט מיט קינדערשנאיוויטע וועדטער אין פערז אָדער פּראָזע איר מאכן ליבעס־דערקלערונגען...

איר שוועסטער, אנא בענעדיקטאוונא שפּירא, די לערערין פון פראנצויזיש איז געווען דאר, ביינערדיק, היסטעריש־שטרענג; פלעגן איר די קינדער אָפּטאָן שפּיצלעך — אמאָל אונטערלייגן אויפן געזעס פון איר שטול שפּילקעס און אמאָל דאָרט אָנגיסן טינט...

איך געדענק פון יענע יאָרן נאָך די וויַיטערדיקע לערער און לערערקעס: ראכיל לאזארעוונא ליו־ביטש די לערערקע פון אריטמעטיק; דעם לע־רער פון „זאקאָן באושי", יאקאָוו גריגאריע־ויטש ניסעלאוויסקי — א הויכער בריי־טפּליצי־קער, מיט א לאנגן דיקן נאָז און בולבענע אויגן פארוואָס די שילערינס האָבן אָנגערופן „יאשקא פּעטרוק"; די לערערקע פון געאָגראפּיע — אנא סעמיאנאוונא לעוויט.

וען ס׳איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה האָבן די וואלדמאנס צוזאמען מיט כמעט אלע לערערס זיך עוואקואירט קיין רוסלאנד; בעת דער דייטשישער אָקופּאציע זענען אלע גימנאזיעס געווען געשלאָסן. און איך האָב אין יענע אָקופּאציע־יאָרן געשטילט מיין דורשט צו וויסן בייַ דער אמדורער לערערקע, דער צארטער און קרענקלעכער צילע רויטבארט (געשטאמט פון קריניץ).

וען די פאָלאקן האָבן אין יאָר 1918 פאר־נומען גראָדנע, האָבן זיך דאָרט אָנגעהויבן צו עפענען לערן־אָנשטאלטן און אין דער ערש־טער רייַ די געווענען וואלדמאנס גימנאזיע וועלכע האָט שוין איצט געהייסן „ערשטע גע־זעלשאפטלעכע יידישע גימנאזיע בייַם ועד הקהל אין גראָדנע" („פערוואיא אבטשעסטוועננאיא יעוו־רעיסקאיא אא׳ו..."). אָט דער לאנגער טיטל האָט שפּעטער נישט וויניק קלאפּאטן פארשאפט די אביטוריענטן: וען מען פלעגט דעם אטעסטאט צושטעלן צו וועלכן נישט איז העכערן פּויליש־לערן־אָנשטאלט, פלעגט מען דערזעענדיק דעם נאָמען „יעוורעיסקאיא" צוריקגעבן דעם אטעס־טאט מיט אן אויסרייד אז... אא״ו.

די איצטיקע נייע גימנאזיע איז געווען א גע־מישטע („קאָעדוקאציינא") און האָט אינגאנצן געבליבן איר פריערדיקן פנים: די פיל־צוזאָג־דיקע פרייהייטס־וויגטלעך, וואָס האָבן דאן גע־בלאָזן פון שכנותדיקן לאנד, האָבן דערגרייכט

אין גימנאזיע־בנין און אָנגעצונדן מיט אידעאליזם און האָפענונג די יונגע געמיטער. דערצו האָבן נאָך מיטגעהאָלפן די שילער וועלכע זיינען צו־ריקגעקומען פון רוסלאנד און וועלכע האָבן מיט־געבראכט אלע פריי־היטס־לאָזונגען וועגן א „שע־נערן מאָרגן", „צעברעכן די דורותדיקע קייטן", „מאכן אלע מענטשן אינערלעך און גייסטיק פריי" אא"ו; די אלע פראזן פלעגט מען מיט פאטאָס איבערחזרן אויף די פארזאמלונגען פון שילער־ראט.

איז פארשטענדלעך, אז די פריערדיקע אומבא־גרענעצטע אלמאכט פון ליובאוו סעמיאנאוונא, וועלכע איז מיט איר מאן צוריקגעקומען פון רוסלאנד, איז געווען שטארק איינגעשרומפן; און הגם זי פלעגט ווי אין די פריערדיקע יאָרן ווידער קלינגען מיטן פאק שליסלען איבער די קאָרידאָרן, האָבן שוין די שילערס נישט נאָר נישט געציטערט פאר איר, נאָר פארקערט, בייַ יעדער געלעגנהייט איר ארויסגעווינן אז עס זענען אונק די צייטן פון „סאמאָדערזשאוויע".

אין דער איבעראנייס געגרינדעטער גימנאזיע זיינען איריין די וויטעדדיקע לערערס און לע־רערינס:

רווּים איסאקאוויטש גארדאן (ווער האָט אים אין גראָדנע נישט געקאָנט און ווער דערמאָנט נישט זיין נאָמען מיט ליבשפאט?) — א מענטש און לערער מיט קרישטאל־זיינער, קינדיש־נא־איווער נשמה — אן אמתער טיפ פון א לערער אן אידעאליסט אין בעסטן זין פון וואָרט. ער האָט פארמאָגט אלזייטיקע בילדונג, באהערשט פערפעקט עטלעכע אייראָפעישע שפראכן (דייטש, פראנצויזיש, ענגליש) אויף וועלכע ער פלעגט רעדן מיט א ספעציפיש יידישן אקצענט, וואָס פלעגט ארויסרופן ליצנות מצד די שילערס. ער פלעגט אָבער אין זיין נאיוקייט נישט פאר־שטיין די שפאסן פון די שילערס בעת דער לעקציע און זשמורענדיק זיינע קורצזיכטיקע קינדערשע אויגן, פלעגט ער א צעטומלטער און פארוווונדערטער פרעגן די לאכנדיקע שילער: עס דוכט זיך מיר, אז אייניקע דאָ באציען זיך נישט ערנסט צו דער לעקציע — פארוואָס? שפע־טער ווען עס זיינען צוגעקומען לערערקעס צו די פרעמד־שפראכן, איז רחוים איסאקאָוויטש גע־בליבן לערער פון זיין אייגנטלעכער ספעציאלי־טעט: געאָמעטריע, אלגעברע, טריגאָנאָמעטריע און אנאליטישע געאָמעטריע. די אלע קעגנשטאנדן האָט ער געקענט זייער גרינדלעך, עס האָבן אים אָבער געפעלט פעדאגאָגישע פעאיקייטן.

דער צווייטער זייל צוישן די לערערס איז

געווען אסטרינסקי — דער לערער פון דער רוסישער ליטעראטור (הגם שוין אונטער דער פוילישער הערשאפט, זיינען נאָך די לימודים דאן געווען אין דער רוסישער שפראך). אסטרינסקי איז געווען א טיפ פון אן אמאָליקן רוסיש־יידישן אינטעליגענט און האָט אויסגעזען אין זיין סטודענטן־היטל ווי אן אייביקער סטודענט. מיט דער סטודענטן־היטל איז ער געווען ווי צוגויפגעוואקסן און וען ער האָט איינמאָל גע־וואָלט פארבייטן זיין היטל מיט א געווינטלעכן קא־פעלוש, האָט זיך דאָס אזוי צו אים נישט גע־קלעפט, אז עס האָט ארויסגערופן א שמייכל בייַ די, וואָס האָבן אים דערזען אין זיין פלוצימדיקער מעטארמאפאָזע. די שילערס האָבן גלייך אויף מאָרגן צוליב דער געשעעניש פארפאסט א ליד, וועלכן מען האָט געזונגען מיט דער מעלאָדיע פון א דעמאָלסדיקן שלאגער און וועמענס ערשטע סטראָפע איז געווען:

אָסטרינסקיקל דער לערערל
ער טראָגט א נייע הוט,
און ווי מען גיט אויף אים א קוק
ווערט עס אוש נישט גוט...

פאָליטיש איז אסטרינסקי געווען אן אָנהענגער פון ס"ס פארטיי (ציוניסטן־סאָציאליסטן, פאר־אייניקטע), וו ו ער האָט אין יאָר 1918 אקטוירט מיט לייב ניידוסן, אברהם זאקן (אים צו לאנגע יאָרן) און נאָך אנדערע. לויט דער אויסבילדונג — ד"ר אין עקאָנאָמישן וויסן, איז אָבער זיין „פערדל" געווען די רוסישע ליטעראטור. א קליינגעוויקסיקער מיט דראָבנע געזיכטס־שטריכן און גרויען שמייכל, פלעגט ער זיך אָבער קענען דערהייבן אויף אומבאגרענעצע הויכן (מיטשלע־פנדיק דערביי די שילער), וען ער פלעגט אָנ־הייבן רעדן וועגן זיין ליבלינג־שרייבער, טאָלס־טוי און זיין לערע. ער האָט געקענט גאנצע אויס־צוגן פון טאָלסטויס ווערק אויף אויסנווייניק; און וען ער פלעגט רעדן פון טאָלסטויס העלדן און זייער גאָטזוכענישׂ, פלעגט זיין גרויער פנים ווערן באלויכטן מיט גייסטיקער שיינקייט, די אויגן פלעגן זיך אָנצינדן און אזוי מיטגעריסן, פלעגט ער אויך מיטרייסן זיינע צוהערער.

דאָס זעלבע פלעגט אויך פאָרקומען מיט דער לערערין פון פסיכאָלאָגיע כאיא אבראמאָוונא ליפניק (די פרוי פון ד"ר ליפניק פון דער מיידלשער פאמיליע קאשעווניק — א באווסטע אין גראָדנע פאמיליע פון ארבעטער־טוערס). כאיא אבראמאָוונא פיזישער אויסזען איז גאָר־נישט געווען רעפרעזענטאטיוו: פון גאָר קליינעם וווקס מיט א גרויען נישט צוציענדיקן געזיכט, א פלאטישקן נאָז און קליינע וואסערדיקע אויגן. זי איז אָבער געווען א גייסטרייבע פער־זענלעכקייט מיט א סך ווי־סן, קענטעניש און ערודיציע (לויט איר אויסבילדונג — ד"ר אין פילאָסאָפיע). אויסגעבונדן אין אלע פילאָסאָפישע שיטות, פלעגט זי מיט א ספעציעלער איבער־צייגונג־קראפט אויסלייגן פאר די שילער די פילאָסאָפיע פון קאנט און העגעל — אויף איר נישט־שיין־פנים פלעגט דאן רוען די שכינה — די שילער פלעגן שוין נישט זען איר קאריקאטו־רעל קליין פיגור, נאָר א גייסטיקן ריז. כאיא אבראמאָוונא איז פאָליטיש נאָענט געווען צו די בונדישע קרייזן, וו ו איר מאן ד"ר ליפניק אין געווען א פירנדיקע פיגור.

אנא סעמיאנאָוונא יאנאס איז געווען א לע־רערקע פון דער דייטשישער ליטעראטור. געווען פון יענעם טיפ מענטשן, וואָס מעסטן אלץ מיטן מאָס פון מאָראל און עטיק. א פארליבטע אין דער דייטשישער ליטעראטור, איז זי געווען בי־כולת צו ציטירן גאנצע זייטן פון געטע, הייגע, לעסינג, שילער אא"ו. איך בין געווען אנא סעמיאנאוונאס ליבלינג־שילערין פאר מיינע גע־לונגענע „סאטשיניעניס", וועלכע זי פלעגט פאָרלייענען אין „אוטשיטעלסקאיא". און דער־פאר פלעגט זי מיר שענקען גאנצע קאָלעקציעס מיט אירע פאָטאָס מיט סענטענציאנעלע אויס־שריפטן. (צוזאמען מיט מיין גאנצן אלבאם און גאנצן האָב און גוטס — אוועק מיטן רויך פון וואַרשעווער געטאָ).

די לערערקע פון פראנצויזיש, פרל' סאלץ, אין געווען א טיפ פון א רוסישער אינטעליגענטקע פון אלטן שניט; אן אומצופרידענע, סענטימענ־טאל־ראָמאנטיש, מיט אן אייביקן „וועלטשמערץ", איז זי אָבער געווען א גוטע פעדאגאָגין און געווסט וויי צו געווינען דעם שילער.

א קורצע צייט איז בייַ אונדז געווען א לערער פון כעמיע און פיזיק, ראם — אן ערשטקלאסי־קער קענער אויף דעם געביט; אָבער פאר זיין טרוקנקייט און גרוי־בלאסן פנים פלעגן אים די שילער רופן „חלאָריסטי נאטרי" (א כעמישע פאָרמולע).

וויי א לערער פון יידישער געשיכטע איז א צייט געווען יקיר לאנדע, אן אָפשטאמיקער פון לידע.

עס דערמאָנט זיך מיר אויך דער צייכענונגס־לערער, דער מאלער גאָרדאָן, א זון פון אן ארעמען שוסטער מיט א פנים פון א גריכישן גאָט. צו דעם אָ לערער פלעגן א טייל שילערינס זיין

(סוף אויף זייט 10)

טובה אלכסנדרוביץ'—טורנהיים, תל־אביב

ראשונים למען ציון

רחוב סובורוניה, אשר השתרע בקרבת ה„שול־הויף" תסס ופעם חיים יהודיים, בו התרכזו בתי המסחר המפוארים ביותר בעיר, בנקים, ספריות ראי־נע, בתי־מלון. פרט לגימנסיה הממלכתית ל־גברים, היו כל אלה פרי יצירה ובנין של המוח והידים היהודיים. באותו רחוב קבעו קבוצות וזר־מים ציוניים שונים את המועדון הציוני בשם „מרכז".

אותה תקופה היה השלטון ב„מרכז" בידי תנועת „חובבי ציון". יהודים משכילים, כנים לרעיון של תחית ישראל. הם לא מנעו גם מזרמים אחרים בתנועה הציונית לעבוד ולהתפתח באותו מועדון והושיטו תמיד את עזרתם לנוער, אשר לדבריהם סטה מהשמרנות ונטה לאידיאולוגיה ציונית סוציאליסטית מת־קדמת. ואמנם קמה תנועת „צעירי ציון", שפעלה בשכבות הנוער הלומד והעובד.

באותה תקופה נוסד „החלוץ" העולמי בורשה וקבוצות חברים מ„צעירי ציון" החליטו להצטרף אליו. מטרת „החלוץ" היתה הכשרת הנוער לעבודת אדמה מוחשית. להלכה היינו רחוקים מאד מסוג עבודה זה, לא היה לנו מושג כיצד לגשת אליה. לא מקום, לא כלים, לא הכנה, לא הדרכה ולא אמצעים כספיים, אך החזון הנשגב שראינו בעיני רוחנו חיזק את כוחותינו וידינו. במאמצים על־אנושיים התגברנו על כל הקשיים והצלחנו להפוך את ההלכה למעשה.

הצעדים הראשונים שלנו היו חפוש אחרי קרקע. באנו במגע עם פריצים של עם הארץ, אשר היו מחכירים את אדמתם לעבוד חקלאי, פנינו ליהודים בעלי יכולת. על אף הרבים שלעגו לנו ולא האמינו שנוער בני טובים יסתגל לעבודת אדמה קשה, נמצאו יהודים נדיבי־לב ואוהדי הרעיון, אשר הסכימו להעמיד לרשותנו את הכלים הדרושים וממון השטחים הנחכרים.

השטח הראשון שהתחלנו לעבדו היה בסלבודקה, בדרום העיר, שהשתרע בין בית היתומים היהודי מיסודו של שרש־בסקי ז"ל בעל בית החרשת לטבק, הנגיד והנדיב, ובין בתי הקסרקטין הענקיים ומחסני הנשק של הצבא הרוסי. העמידו גם בית לרשותנו. באופן כזה יצרנו כעין קומונה קטנה והתחלנו לעבוד במרץ רב. זרענו, שתלנו, וגם קצרנו. ומדי שנה הלך וגדל היבול עד כדי החזקה עצמית מלאה.

אחרי שרכשנו נסיון בפלחה ובגידול ירקות עבדנו בהת־מחות בענפים אחרים שבחקלאות. יודעי דבר יעצו לנו לגדל טבק. הואיל והקרקע שבסלבודקה לא היתה מתאימה לטבק עזבנוה ועברנו לפוקוביאטי — אחוזה או חוה סמוך לגרודנה ממרחק כעשרה קילומטרים מהעיר. פריץ פולני טוב, אחרי ששמע עלינו טובות, הסכים להחכיר לנו, נגד תשלום סמלי, שטח אדמה רחב ידים וגם בית מגורים מסר לנו. שוב התחלנו מחדש. זרענו, שתלנו, אספנו את היבול אשר עלה יפה, יבשנו והמשכנו באותה הקומונה. עבודתנו בשדה נמשכה, אם אינני טועה, כשתים או שלש עונות. כה נסינו והצלחנו.

יחד עם זה לא חדלנו מלעסוק גם בעבודה תרבותית וחינו־כית, בחיפוש דרכים חדשות, להכשרה לקראת עליה לחיים בארץ.

הקבוצה הראשונה עלתה בשנת 1920. עלית חברים אחרים נמנעה בשל סבות פרטיות ומשפחתיות שונות, אחדים נשארו בגרודנה עצמה ואחרים התפזרו בחלקים שונים עלי אדמות, אך השאיפה לארץ לא נטשה אותם ובהדרגה המשיכו את עליתם. יש וחלק מהם הצטרף לראשונים בחקלאות, וחלק השתלב ביתר שטחי החיים והכלכלה והכה שרשים עמוקים בבנין הארץ ובהקמת המדינה.

הגיעו אלינו הדים חזקים ששארית חברינו אשר עדיין חיים בתפוצות הגולה ואשר אחדים מהם, במרוצת הזמן, שינו את דעותיהם האידיאולוגיות מכים על חטא וחוזרים בתשובה ולא רחוק הזמן אשר גם הם וכל אשר להם יעלו ארצה ויוסיפו נדבך לבנין.

(סוף פון זייט 9)

נישט אינגאנצן גלייכגילטיק צוליב זיין אינטע־רעסאנט פנים, זיין ארטיסטיש געשטאלט, פיל צוזאגנדיקן שמייכל און אינטריגירנדיקן שוויגן.

גראדנער פליטים האבן מיר דערציילט נאך דעם חורבן:

וען ס'איז אויסגעבראכן די דייטש־סאוועטישע מלחמה, זיינען שוין די וואלדמאנס געווען צל־טערע מענטשן, צוריקגעצויגענע פון זייער פרא־פעסיאנעלער ארבעט. דעם בנין פון זייער אמא־ליקער גימנאזיע האבן זיי געשענקט פאר דער תרבות־שול. וען די דייטשן האבן אריינגעגעבן א באפעל צו די גראדנער יידן גיין אין געטא, האבן די וואלדמאנס פארבעטן צו זיך אויף אן אויפנאמע עטלעכע פון זייערע באקאנטע, צוזישן זיי ד"ר פאיגס, און דארט, נאך א קורצער בארעטונג, האבן זיך אלע קאלעקטיוו געסמט.

דער גורל פון די אנדערע, דורך מיר דאך אויסגערעכנטע לערער, איז פאר מיר אומבא־קאנט. איינס איז קלאר: די קאשמארע היטלער־נאכט האט די גרעסטע טייל פון זיי פארשלונגען.

איז לאמען זיי דערמאנען מיט ליבע און פארפיקסירן זייער זכר!

געדאנקען

אליעזר פאלניצקי, תל־אביב

אפט דערוועקט זיך די פראגע, וואס האסטו אייגנטלעך געמיינזאמעס מיט א שטאט וואס גע־פינט זיך וויט, וויט פון דיר, — ערגעץ אין צפון מערב־וויסרוסלאנד, ביי די גרעניצן פון ליטע? וואס לאזטו זיך באהערשן פון סענטימענטן און זכרונות, ווען געהערן נאר דער פארגאנ־גענהייט? דו ביזט דאך א ישראל יד, אין ישראל האסטו באנייט דיין לעבן, ווען אנטוויקלט זיך וויא צעדערבוים, — שלאגנדיק טיף זיינע וואורצלען און וואקסט הויך.

טראכטנדיק, באשליסטו דאך: אז א דאנק יענע יארן, ווען דו ביזט געווען טיף דורכגע־דרונגען מיטן געדאנק, און האפנונגספול געזען מיט דיין גייסט, א צוקונפט פאר יד און מענטש, אין וועלכער מענטשן וועלן זיך פריי אויסלעבן, — א געזעלשאפט אין וועלכער ס'וועט הערשן: פרייהייט, ליבע און ברידערלעכקייט.

דעריבער זענען יענע יארן, וועו דו האסט גע־לעבט און געשאפן אין יענער וויטער, וויטער שטאט, נישט נאר א אויסדרוק פון סענטימענטן און זכרונות, וואס געהערן צו דער נישט גאר לאנגער פארגאנגענהייט, נאר וויא צעדערבוים, — וואס איז א סימבאל פון גבורה, שטאלץ און שיינקייט.

אט זע איך זיי... דעם ערשטן מאי אין יאר 1924, וויא זיי קומען פון אלע טיילן פון שטאט, פון טרויצע, יורזיקע, סלאבאדקע, פערשטאט, פא־דאל, זיי די הארעפאשענע מאסן, יד און גוי, מארשירן אלע אונטער די פלאטערנדיקע פאנען און זינגען:

„שטייט אויף איר אלע וועו וויא שקלאפן,
אין הונגער־לעבן, פיין און נויט.
דאס וועט זיין דער לעצטער און אנשטיידיג־
נער שטרייט,
מיט דעם אינטערנאציאנאל,
שטייט אויף איר ארבעטסלייט."

— — —

מיט 2 יאר שפעטער, מארשירן זיי וויטער, איין טייל פון די הארעפאשניקעס זינגט דעם אינטערנאציאנאל, און א צווייטער טייל וויט, וויט פון ערשטן, זינגט:

„ברידער און שוועסטער פון ארבעט און נויט,
אלע וואס זיינען צוזיט און צושפרייט".

— — —

ס'פרעגט זיך די פראגע, קעגן וועמען האט מען געפירט דעם קלאנסנקאמף אויף דער ידי־דישער גאס אין יענער שטאט, אין יענע יארן? — קעגן משה דעם קרעמער, אברהמל דעם שניידער, וואס זייער סאציאלער קלאס איז געווען א סאציאלער, אבער — ען א קלאס.

מיט אייניקע יארן שפעטער, אין יאר 1929, האבן די קינדער פון די משה'ס, אברהמלאך, די פראגע פארענטפערט: איבער די גאסן פון יענער שטאט, האבן ווידער מאסן מארשירט, אונטער פלאטערנדיקע פאנען „און ס'האבן זיך געהערט אלטע נייע לידער קלאנגען:

„מיר הויבן די הענט קעגן מזרח און שווערן,
מיט דער ארבעטער פאן אין אונזערע הענט".
— דאָ האבן מארשירט די רעכטע „פועלי־ציון", „פרייהייט", „החלוץ", „השומר־הצעיר", „קראפט", די טרוימער־פארוויירקלעכער פון א נייע פרייע יידישע געזעלשאפט, דאָרט איבערן וויטן — אזוי נאנטן ים.

„זאל לעבן דאס ארבעטנדיקע ארץ־ישראל", הערט זיך א ענטוזיאסטיש אויסגעשריי, „זאל לעבן" הילכט אפ א באגייסטערטער מאסן אפרוף.

וי שיין און פראכטפול דאס האט אויסגעזען, גליק און פריידּ האט דיר באהערשט, אז דו האסט זיך איבערצייגט, זענענדיק אז דיין ארבעט און מי איז נישט אומזיסט.

כמעט א היסטאריש דאטע איז פארצייכנט געווארן אין דער פועלי־ציון פארטיי, אז זי האט מצליח געווען אז אירער א פירנדיקער פארטיי חבר, איז אויסגעווילט געווארן אלס קאמיטעט מיטגליד, פון האנדלס און ביורא אנגעשטעלטן פאריין, אין יענער שטאט.

און אזוי איז פאריסגעגאנגען די היסטאריש אנטוויקלונג, און געשעענישן פון די פועלי־ציון אין יענער שטאט: השפעה אויפן פאריין פון די בוי ארבעטער, האנטווערקער פאריין, שול יוגנט, סטודענטן פאריין, שטאט־ראט קהילה־ראט, ארבעטער ראט פון די פראפעסיאנעלע קלאסן פאריינען, די קריזיז מערן זיך און דער לאגער פארשטארקט זיך.

פון געדאנקען און ויכוחים צו מעשים — עליה קיין ארץ־ישראל.

— — —

וען דו קוקסט זיך צו, צו די פארשיידענע הסתדרות אינסטיטוציעס אין ישראל, באזונדעריק אין דארף, און אין די קיבוצים, אפשאצנדיק די גרויסע היסטארישע תקופה אין וועלכער מיר לעבן: דאס אנטשטיין פון אונזער מדינה, — אונזער געווענער טרוים, דאס אנטוויקלונג פון אונדזער העלדישע צבא הגנה לישראל, קומסטו צום באשלוס, אז א דאנק יענע ענטזיאסטן און זייערע קינדער, וועלכע זענען געווען דורכגע־דרונגען מיטן גייסט און איבערגעגעבן דעם אי־דעאל, איז דאס אלץ פארווירקלעכט געווארן.

— — —

נישט אלע טרוימער און ענטוזיאסטן זענען זוכה געווען צו זען, וויי דער טרוים איז פאר־וירקלעכט געווארן. נישט אלע טאטעס און מא־מעס און בפרט זייערע קינדערלאך, די יידישע קינדערלאך פון יענער שטאט — וויי שיין און יידישלאך זיי זענען געווען, — זיי האבן דאס נישט דערלעבט...

א לעגענדע דערציילט:

אז דער בעל שם טוב איז נפטר געווארן, האט די פמליא של מעלה אנגעהויבן זיך בארעטן, וויי אזוי מקבל צו זיין די גרויסע נשמה, און וואו זאל מען אים ברענגען צו קבורה, לעבן וועמען זאל מען זיין הייליקן גוף לייגן. איין מלאך האט פארגעלייגט לעבן גרעסטן גדול, א צווייטער לעבן גאר דעם גרעסטן. אזוי וויי מען איז נישט געקומען צו א איינהייטלאכן באשלוס, האט מען באשלאסן פרעגן דער הייליקער נשמה: לעבן וועמען זאל מען לייגן איר הייליקן גוף? די הי־ליקע נשמה האט געזען די קברים פון אלע גדולים און פון א סך געווייגלעכע יידן. אויף איינעם האט זי זיך אפגעשטעלט, פרעגנדיק, וער איז געווען דער וועלכער ליגט דא, דאס איז געווען א פשוטער יד וואס האט קוים אלף־בית געקענט און שמע־ישראל אויסגעשריען. האט די הייליקע נשמה אויסגערופן: א יד וואס האט אלף־בית געקענט און שמע־ישראל אויסגעשריען, איז גארנישט געווען קיין פשוטער, ער האט א גרויסע יידישע נשמה געהאט, לעבן אים לייגט מיין גוף.

וער פון די יידן און זייערע קינדערלאך פון יענער שטאט האט נישט געקענט דעם אלף־בית און שמע־ישראל אויסגעשריען?..

— — —

הערבסט איז געווארן, די בלעטער גלעט, איין־ציקוויי פון בוים געפאלן, צום סוף איז דער גרויסער בוים, וואס האט טיפע און בריייטע וואורצ־לען געשלאגן — אויך אויסגעריסן געווארן...

אויפן ארט פון בוים און די גלעט בלעטער טרעטן פיס... וער וויים צו די פיס זיינען ריין?

די באלאדע וועגן פארמעט און למד־וויניק

עס שלאָפט דער מארק, עס שלאָפט דאָס שטעטל,
עס שלאָפט דער בעדער און דער רב —
און אויף א געלן פארמעט־בלעטל
שרייבט עלצטער פון די למד־וו.

ער ווישט אויס לאנגזאם די שפאקולן,
און נעמט זיין תהלימ׳ל ארויס —
און ביי דעם שיין פון מולד פאלן
די אותיות — פייערדיק און גרויס.

— לאָזט אריין דעם גיהנום־שמש,
זאָל ער אָנצינדן די חרם־ליכט;
די וועלט — א צעפייניקטע מאמע,
קאָרטשעט זיך מיט א וואקסן געזיכט.

זאָלן קומען צום משפט אלע;
דער וואָס הייליקט און דער וואָס פארשמוצט —
געראָטן־קייט — די געשעענדעטע כלה,
דאָס אומרעכט און דאָס גרויסע רעכט.

דער חורבן האָט אונזערע זין פארדאָרבן,
ער טוט און פארניכטעט אלץ:
דער וואָס הערט איז פון צער ניט געשטאָרבן,
דער וואָס זעט ווערט ניט פארגליווערט ווי זאלץ...

זאָלן די חרם־שופרות בלאָזן,
ביז ווייטן, וויסטן אין־סוף;
דער גואל פיניקט זיך פארלאָזן,
— וועקט אים מיט אייער הילפס רוף אויף.

מען האָט אים די פיס צעבראָכן
אין א לאגער, אינמיטן וועלט
און די אויגן אויסגעשטאָכן
און מיט שטעכל־דראָט די אויגן פארשטעלט.

נאָר יעטוועדער הילפס־רוף פינסטער,
דערגייט צו זיין וואכן אויער; —
ער שארט זיך ארום אין דער פינצטער
ביים שווארצן גיהנום־מויער.

אין דער דומפיקייט איז ער שמעקעדיקער קטורת,
זיין מויל — פול מיט גן־עדן־טעם,
בלינדערהייט זעט ער אלע גזירות,
ער זעט דעם גיהנום־סם.

אפשר קען ער ניט קומען,
ווייל איר זענט זייער צעבראָכענע פיס —
דער אשמדאי פארטויבט מיט זיין ברומען,
זיינע רופן, לויטער און זיס.

ער קארטשעט זיך אין דרייען געבויגן,
ווען ער דערזעט אייער וואקסן געזיכט, —
טאָמער זענט איר דאָס בלינדקייט פון זיינע אויגן,
— צינדט אָן די חרם־ליכט.

שיקט ארויס דעם פלינקסטן לויפער,
לאָזט אים אָנזאָגן, אז מיר זיינען גרייט, —
בלאָזט אינעם גרויסן שופר,
די פינצטערניש צעגייט.

דעם גואלס פיס האָט דער שקר צעבראָכן;
— צי האָט איר אפאָר אויגן וועמעס
שיקט אים אונזערע שטאָלצן און בטחון,
טראָגט אים אוועק דאָס אויג פון אונזער אמת...

אונזער אמת אין זיינע אויגן־לעכער,
וועט שטראלן, ווי די בלויקייט פון ים —
אויף די שטאָלצן וועט ער זיך אויפהויבן העכער,
איבער כוואלעס פון גיהנומדיקן סם.

ביי דער וועלט, — דער צעפייניקטער מאמען,
וועט אויפשטראלן דאָס וואקסן־געזיכט;
און תיכף זאָלט איר ניט פארזאָמען
צו פארברענען די חרם־ליכט.

ביז טויט־מידקייט יאָגט דער לויפער;
די גיהנום־וואגט איז אזוי הויך —
פארברענט אויך דעם חרם־שופר
און צעזייט זיין אש און רויך.

דער גואל וועט אליין ניט פארטרייבן
דעם חושך, דאָס דארפט איר פאר אים טאָן,
נאָר זאָל דער בית־דין פארשרייבן
אלצדינג, אויף א וויסער פאָן.

נעמט ארויס דעם בלאנקן קיטל,
און אלע זאָלן זיך אָנטאָן אין וויסן, —
דער הימל, ווי א בלויע היטל
וועט עדות זיין ביים גזר צורייסן...

אויף אייערע שטאָלצן פון בטחון,
גלייכט אויס דער גואל די פלייצעס געבויגן —
פון זיינע אויגן־לעכער צעשטאָכן,
לייכטן אייערע אמת־אויגן.

די וועלט באקומט אירע פארבן,
אינעם בלוטלאָזן וואקסן־געזיכט, —
דער חורבן וועט זיך אליין פארדארבן,
דער חרם וועט אויסברענען מיט די ליכט.

נאָכדעם זאָלט איר גאָרניט עסן,
ניט דעם לויתן, ניט דעם שור הבר, —
איר זאָלט נאָר למען השם ניט פארגעסן
פארשרייבן אלצדינג קלאָר.

גרודנה - מרכז חיים ופעילות לאומית

מאז הוסדה היוותה גרודנה מרכז חיים לאומיים של הציבור היהודי.

ב„ישיבות" גדלו עילויים ורבנים ובדור האחרון, ידועה היתה כמבצר עוז לציונות. כל מאורע לאומי וציוני הפכו יום חג לאוכלוסיתה היהודית. על כן רבים היו בניה שעלו ארצה ישראל כחלוץ לפני המחנה בעוד היות „ארץ הצבי", ארץ אור כלת יושביה. עלו ארצה, עבדו בכבישיה ובפרדסיה בכל שטח ומפעל, החל מתקופת „השומר" וההתישבות הראשונה, בנין ערים ומושבות; במלחמת השחרור ובעיצוב המדינה בהיווצרה.

בין וילנה האידישיסטית וביאליסטוק התעשייתית שכנה לה באמצע הדרך גרודנה הציונית הלאומית, עם רשת מסונפת של מוסדות תרבות וחינוך, מאז הקורסים הפדגוגיים שהכשירו דור מחנכים עבריים ועד למוסדות „תרבות" לאחרונה, החל בגני־ילדים, בי"ס עממי, גימנסיה וגמור בסמינר למורים.

*

היתה תקופה, בה קיים היה חלל ריק בין חוג העסקנים הכלל־ציוניים של דור ראשית הציונות ובין ארגוני הנוער שהגדירו עצמם כציונים וסוציאליסטים גם יחד. חלל זה לא נשאר ריק הרבה זמן. קריאתו של זאב ז'בוטינסקי יוצר הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, לבקורת דרכי הציונות ומדיניותה ופנייתו אל הנוער העברי להכשיר עצמו כממשיך מסורת הגדודים העבריים, מצאה הד רב בגרודנה. לא רק בני הנוער נענו לקריאה, אלא גם ותיקים ובוגרים.

זכורני כאשר התנהל מו"מ בין נציגיה הצעירים של „בית"ר" עם ה„מרכז" הציוני בקשר למתן מקום למועדון בית"רי ב„מרכז", אמר מר מרדכי רבייקוב ז"ל: „יש לכם גם רביזיוניסט בעיר וכיוון אותנו אל ר' אברהם יפה ז"ל.

ר' אברהם חזר אז מסיור בארץ־ישראל. ביקורו המקיף בארץ, עריה ומושבותיה, מפעלי תעשיה וחקלאות עוררהו לבקורת דרכים ושיטות. בבית בנו שלמה יפה ז"ל, השמיע דברי קטרוג לעומת ההנהלה הציונית. שמעו דבריו הא"א יבזרוב ואידלסון יבדלו לחיים ארוכים, שניהלו יחד עם ש. יפה את חברת המסחר והתעשיה ואמרו לו: שפה אחת לנו! תצטרף אלינו! (הא"א יבזרוב ואידלסון, היו בשעתו חברי המרכז הרביזיוניסטי בארץ־ישראל). והנה חזר מר אברהם יפה לגרודנה ונתן ידו לארגון וביסוס התנועה הלאומית — הצה"ר והבית"ר בגרודנה.

בזמן קצר תפסה תנועה זו מעמד חשוב בעיר ובמוסדותיה. יו"ר התנועה ד"ר בלומשטין הי"ד, כיהן גם כראש הקהלה. כאחד ממפעליה החשובים נוסף להצה"ר ובית„ר, היה הארגון העממי „ברית החייל" שמנה על חבריו את ה„עמך" — סבלים, עגלונים וקצבים, שלא עסקו בהלכה, אבל מוכנים היו להקריב חייהם למען כבוד עמם. ואמנם הוכיחו את עצמם בעת הפוגרום זוטא בגרודנה בשנת 1936.

ביקור זאב ז'בוטינסקי בגרודנה הפך חג לעיר כולה. ותיקי הציונים זכרו ביקוריו בגרודנה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, עת לחם ופעל למען חינוך עברי לאומי לילדי ישראל.

עוד טרם פלשו קלגסי היטלר לגרודנה הוחנקה התנועה הלאומית בעיר ע"י השלטון הסובייטי ופעיליה הוגלו לירכתי צפון. (לבסוף היה זה לטובה שעי"כ נשארו חלקם בחיים).

עם התחלת פעולות ההשמדה של הנאצים יש"ו, רב היה חלקם של חניכי בית"ר בפעולות ההתנגדות. יצויין זכרו של חיים נומברג הי"ד, שנתפס בהברחת נשק לגיטו ביאליסטוק. לבסוף נתפס ליד שער הגיטו עם שני אקדוחים. הספיק להרוג ג'נדרם גרמני ובכדור שנותר הרג עצמו.

רבים היו חברי תנועה זו שעלו ארצה בכל הדרכים, מיעוטם בדרך המלך ע"י רשיונות עליה, כסטודנטים או בעלי־מקצוע ורובם כ„גנבים בלילה" בספינות הרעועות של עליה ב' (העליה ה„בלתי ליגאלית").

תצויין השתתפות בית"רי גרודנה במלחמת השחרור והמחתרת, ביניהם נתן פרידמן ילין — מפקד לח"י ואיתן ירוחם לבני (בז'וזוביץ') קצין המבצעים של האצ"ל ועוד רבים.

עם גמר המלחמה העולמית השניה כיהן עו"ד דוד דרזנין, ששימש לפני המלחמה כמפקד קן בית"ר גרודנה, והוגלה ע"י הסובייטים לסיביר, — בתפקיד נציב בית"ר פולין במחתרת וממארגני הבריחה ועל כך ריצה את „עוונו" שנית בבית הכלא של פולין העממית עד לעליתו ארצה.

בית מסחר לתוצרת גומי

א. אלכסנדרוביץ

ובני משפחתו

שולחים

ברכה ידידותית

לכל קרוביו וידידנו

בני גרודנה

בישראל ובתפוצות

די טראגישסטע פיגור ביי יידן - א גראדנער!

„די טראגישסטע פיגור ביי יידן!" — אזוי האָט מען מיט רעכט באצייכנט דעם העברעאישן דיכטער קאָנסטאנטין אבא שאפירא.

יעדער איד איז, אין א געוויסן זין, א טראגישע פיגור. און טאָפלט־טראגיש איז דאָס לעבן פון יעדן יידישן שרייבער. וויל וויי די זון שפיגלט זיך אָפּ אין א טראָפן וואסער שפיגלט זיך אָפּ די טראגעדיע פון דער יידישער ליטעראטור, פון דעם יידישן לעבן, פון דעם גאנצן דור אין דער טראגעדיע פון יעדן יידישן שרייבער, באזונדערס פון דעם יידיש־שרייבער...

קאָנסטאנטין שאפירא׳ס לעבן איז נאָר געווען פילפאך טראגיש. ער איז אָן ספק געווען אייגער פון די טראגישסטע פיגורן ביי יידן, און מעגלעך דער טראגישסטער פון אלע טראגישע פיגורן ביי די יידישע שרייבער.

קאָנסטאנטין — אָט דאָס אייניציקע וואָרט — איז דאָס שליסל צו זיין טראגעדיע...

קאָנסטאנטין איז זיין קריסטלעכער טויף־נאָמען. אָט דער נאָמען איז אים צוגעגעבן געוואָרן פון דער קריסטלעכער קירך נאָכ׳ן שמדן זיך. קאָנסטאנטין שאפירא איז דער איין און אייניציקער אויסטערלישער פאל אין דער יידישער געשיכטע, אז א משומד — איינע פון די מוקצה־מחמת־מיאוס, סאמע פארהאסטע זאכן ביי יידן — זאָל ווערן באריימט און אנערקענט וויי אייגער פון די גרעסטע העברעאישע דיכטער ביז ביאליק׳ן.

קאָנסטאנטין שאפירא איז אייגער פון די סענסאציאנעלסטע פיגורן ביי יידן. פון אן ארעמען חדר־איינגל, האָט ער זיך אריפגעארבעט צו זיין דער רייכסטער און בארימטסטער פאָטאָגראפיסט אין רוסלאנד, דער גרעסטער קינסטלער אין דעם פאך. ער איז געווען דער פאָטאָגראפיסט פון דעם קיסר׳ס הויף, דער פאָטאָגראפיסט פון דער רוסישער אריסטאָקראטיע, פון דעם העכסטן אדל, פון די רוסישע שרייבער און קינסטלער.

און שוין נאָכן דערגרייכן די העכסטע שפיצן פון רום און רייכטום, איז ער געוואָרן דער ערשטער „צער און צָארן"־דיכטער, א פארגייער פון ביאליקן, אָדער דער ביאליק פון זיין צייט. ער איז געוואָרן אן עכטער יידישער פאָלקס־קינסטלער, אפילו א סאָציאלער דיכטער. ער איז נאָך אויסערגעוויינלעך צוליב א סך אנדערע מאָנען פון זיין לעבן און שאפן, אריינגערעכנט זיין פּאראדאָקסאל־טראגישן סוף צו שטארבן בייס גריטן זיך אָפּצופּאָרן קיין ארץ־ישראל און ווערן באערדיקט אויף א קריסטלעכן בית־עלמין אין א דאָרף לעבן מאָסקוע.

„...דער דאָזיקער משורר איז געווען די טראגישסטע פיגור ביי יידן: אָפּיציעל איז ער פון אונז אוועק צוליב א גורל־דיקער פאסירונג אין זיין לעבן — און געטראָגן האָט ער פאָרט א גאנצן לעבן אונזער גורל, איז פארצערט געוואָרן פון זיין פייערדיקער ליבשאפט צו אלץ וואָס איז יידיש... די אייגענע טראגעדיע און דער אויסברוך פון פאָגראָמען האָבן שארף געביטן אלע זיינע שפעטערדיקע לידער („שירי ישורון", געדרוקט אין „האסיף", פערטער באנד, 1887 — א.פ.), אומהיימלעך און גרויליק זיינען זיי געוואָרן. ארויסגעקלונגען האָט פון זיי די שטים פון צער און צָארן".

אזוי שרייבט דער דיכטער מרדכי יפה אין זיין „אנטאָלאָגיע פון דער העברייאישער פּאָעזיע", וואָס איז לעצטנס דערשינען אין ניו יָארק.

קאָנסטאנטין שאפירא איז אָן ספק א וואונדער־לעכע טעמע און אן אומגעהויער־באלערנדיקער מאטעריאל פאר א פסיכאָלאָג, וויי פאר א היסטאָריקער און ליטעראטור־קריטיקער. ער איז א גלענצנדיקע טעמע אויך פאר א פשוט׳ן בשר־ודם, צוליב דעם סענסאציאנעלן „יומען אינטערעסט" עלעמענט פון זיין לעבנס־דראמע, וואָס איז שפאנענדיקער פון דעם שפאנענדיקסטן ראָמאן.

אין זיינע אנאָלאָגישע דערקלערונגען האָט יפה געזאָגט, אז ק. שאפירא איז געווען דער „קרעפּטיקסטער" פון די העברעאישע דיכטער פון זיין צייט. ער האָט אינזינען די 80־ער יָארן פון דעם פריערדיקן יארהונדערט, ווען נאָך די משכילישע דיכטער און נאָך י. ל. גאָרדאָן איז אויפגעקומען די מאָדערנערע גרופּע, וויי נ. ה. אימבער, אויטאר פון דער „התקוה", מ. צ. מאנע און מ. מ. דאליצקי. ער זאָגט ריכטיק, אז שאפירא איז געווען דער ערשטער אין א סך הינזיכטן, אריינגערעכנט דאָס וואָס ער האָט אריינגעבראכט דעם צער־און־צָארן מאָטיוו, וואָס ער האָט געשאפן „דעם ערשטן יידיש־פאָלקסטימלעכן מאָטיוו און די באלאדע אין נייַ־העברעאיש".

א גרויסן רושם האָט געמאכט שאפירא׳ס באלאדע „מחזיונות בת־עמי", וואו עס פיגורירט דער יידישער קעניג דוד, וואָס דאָס פאָלק גלויבט, אז ער איז ניט געשטאָרבן, אז „דוד מלך ישראל חי וקים". זי איז דערשינען אין דעם יאָר 1885. אין אָט דער באלאדע האָט זיך שוין געפילט דער גייסט פון דער נייער צייט. „עס איז געווען דער יידישער מאָטיוו פון דער גאולה, אויפגענומען אויף אן אנדער שטייגער, וויי בייַ די פריערדיקע דיכטער", זאָגט יפה. ס׳איז ניט געווען, זאָגט ער, די בענקשאפט נאָך דער גאולה, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט דורך משל און מליצה, אָדער דורך דעם נוסח׳דיקן בילד פון טויב — נאָר א קאָנקרעטער עפישער מאָטיוו, וואָס איז געחיות׳ט און געהאפטיקט פון דער פאָלקסטימלעכער מעשה און דער יידישער טראדיציע.

דער פאָלקס־טאָן, זאָגט ער ריכטיק, האָט זיך אויך אויסגעדריקט אין שאפיראס אידילישע לידער, וויי „ערב שבת", „ברכת הנרות", און באזונדערס אין דעם לירישׂ־רירנדיקן ליד „בשדמות בית־לחם", וועלכן ער באצייכנט אלס „דאָס עכטסטע געזאנג וועגן אונזער מוטער רחל". מיט א וואונדערלעכן צמצום און צוזאמענשפיל פון קראפט און צארטקייט האָט דער דיכטער איבערגעגעבן דעם מאָטיוו פון „רחל מבכה על בניה", דערקלערט יפה. און יעקב פיכמאן האָט באצייכנט „בשדמות בית־לחם" אלס „דאָס סאמע פערלדיקסטע לירישׁ ליד".

דאָס ליד איז איבערגעזעצט געוואָרן אין אידיש דורך מרדכי יפה, נאָר עס איז שווער צו פאר־גלייכן מיטן העברייאישן אָריגינאל, וועלכן מיר גיבן דאָ:

בשדמות בית־לחם, בדרך אפרתה,
עלי־קבר קדומים, תאבל מצבת;
ובבא חצות לילה, מארץ עפתה
תעלה יפת־מראה בית־קברה עוזבת.

אל ירדן מזרחה דומם צועדת,
אל גלי מי קודש דומם צופיה;
מעינה היפה דמעה יורדת,
אל גלי מי קודש, מפכים דומיה.

ודמעה אחר דמעה חרש נוזלת,
אין בכי ואנחה — ודמעות נגרו;
ודמעה אחר דמעה לירדן נופלת,
ובסתר מים ישטפו ינהרו.

ס׳איז אויך פאראן יהואש־עס אן איבערזעצונג פון דעם ליד. צו איר איז געשאפן געוואָרן מוזיק און איז א לאנגע צייט געווען פאָפולער אין אמעריקע.

אפילו פון דעם ביז־איצט געזאָגטן וועלט שוין קלאָר די מאָנומענטאלע פערזענלעכקייט פון קאָנסטאנטין שאפירא. און ס׳איז איינפאך צום שטוינען, וואָס וועגן זיין באמת פאנטאסטישן לעבן און זיין אנטוויקלונג אלס איינער פון די גרעסטע העברעישע דיכטער, וויי וועגן אלע סתירות, זיגזאגן און וויידעראנאנדן אין דעם לעבן פון אָט־דער טראגישסטער פיגור ביין אידן, איז פארהעלטניסמעסיק אזוי וויניק געשריבן און אויסגעפאָרשט געוואָרן. ס׳איז ביז־איצט וועגן אים ניט דערשינען קיין איין אייניציקע מאָנאגראפיע אָדער גרעסערע אָפהאנדלונג. און דער בלויז דארף פאררייכט ווערן.

נאָר אין מיינע יוגנט־יאָרן האָט מיך שטארק פאראינטריגירט קאָנסטאנטין שאפירא. כ׳האב וועגן איש געהערט פארשיידענע טראגישע מעשיות אין אונזער שטאָט, נאָר איידער כ׳האָב געלייענט זיינע לידער. און שפעטער איז מיין אינטערעס צו אים נאָכמער געוואקסן.

די אויסטערלישע פערזענלעכקייט און מערקווירדיקע לעבנס־דראמע פון קאָנסטאנטין שאפירא האָט נאָכמער גערעגט מיין פאנטאזיע אפשר צוליב דעם פאקט, וואָס ער איז געבוירן געוואָרן אין גראָדנע, וואָס איז אויך מיין געבורט־שטאָט.

(אגב האָט גראָדנע ארויסגעגעבן נאָר א בארימטן שאפירא, חיים משה שאפירא, דער געוועזענער רעליגיע־מיניסטער פון ישראל. אָבער דעם ישראלי וועלן מיר ווינטשן, אז ער זאָל אריין אין דער יידישער געשיכטע, וויי איינער פון די גלייקלעכסטע פיגורן ביי אידן...).

אין מיינע ארכיוו־מאטעריאלן, צווישן אלטע שמות און אויסשניטן האָב איך לעצטנס געפונען צוויי בלעטלעך פאפיר, גרעל און צעקרישלט — אָט־אָט און פון זיי וועט בלייבן פּוך־און־פראך. אויף זיי איז געווען מיט א בליישטיפט אויפגעשריבן אויף העברייאיש, קוים וואָס איז שוין געווען מעגלעך איבערצולייענען, אן אָנהויב פון א ביאָגראפיע פון קאָנסטאנטין שאפירא. די בלעטלעך האָב איך אראָפגעבראכט אזש קיין אמעריקע, און האָב זיי אָפּגעהיט עד היום נאָך אזויפיל גלגולים און דירה־בייטענישן.

אין א בריוו צו די לאנדסלייט אין ארגענטינע האָב איך שפעטער דערמאָנט די טעמע ק. שאפירא אין פארבינדונג מיט די פּעריאָדישע זאמלביכער וועגן גראָדנע, וואָס זיי גיבן ארויס. ס׳איז פאר מיר דעריבער געווען אן אנגענעמע איבערראשונג, ווען כ׳האָב אין זייער בוך „גראָדנער אָפּקלאנגען" (נומער 3—4) געפונען א פארצייכענונג וועגן קאָנסטאנטין שאפירא צו זיין 50־טן יאָרצייט, געשריבן פון מיכל הכהן סיני און פאני רעמס.

זיי קלאָגן זיך דאָרטן, אז „קיין ענגויע ביאָגראפישע באשרייבונג וועגן אים איז אונז נישט מעגלעך געווען צו אָפּזוכן, בלויז גאָר קורצע שטריכן האָבן מיר געפונען". און זיי רופן דאָרטן די „בארופענע שרייבער" „צונויפטראָגן מאטעריאלן פאר אן ערנסטער, פולשטענדיקער שאפירא־מאנאגראפיע". וויסט איך ניט, צי איך בין פון די „בארופענע". דאָס האָט מיך אָבער אָנגערגט צו אָפּפרישן מיין אינטערעס פאר דער טעמע. און וויי נאָר איך האָב א זוך אָדער פאָרש געטאָן, האָב איך געפונען א היפּש מאטעריאל, און האָב באשלאָסן צוטראָגן מיינע באשיידענע ציגל צום מאנאגראפיע־בנין.

לאָמיר קודם כל איבערגעבן א צאָל פון די ביאָגראפישע שטריכן און ראשי־פרקים:

אבא בן בנימין שאפירא איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1840 ביי זייער אָרעמע און שטרענגרעליגיעזע עלטערן. וען אבא איז עלטער געוואָרן, האָט ער אָנגעהויבן לייענען השכלה־ביכער, דעם „המגיד", אברהם מאפו׳ס ווערק, א.או.ו. פלעגט זיין טאטע אים שלאָגן מכות־רצח, וען ער האָט אים געכאפט מיט די טריף־פסול׳ס, אָדער ביים שרייבן שירים. זיין טאטע האָט באטראכט די השכלה פאר אפיקורסות און הפקרות, און דאָס שרייבן שירים — פאר משוגעת און ליידיק־גייערי.

ניט קוינעדיק מער אריבערטראָגן דעם פאָטערס שמיץ און קלעפ, דעם פאָטערס איזדעקעווען זיך איבער אים, האָט דער יונגטער אבא שאפירא פאר־לאָזן גראָדנע און זיך אוועקגעלאָזט וואנדערן אין דער „בריטער וועלט" אריין. נאָר שוערע איבער־לעבענישן און לאנגע וואגלענישן איז אבא אָנגעקומען אין ווין. ער איז איינגעשטאנען ביי פרץ סמאלענסקי, דער בארימטער העברייאישער מחבר, וועמען די משכילים האָבן באטראכט פאר זייערן א לערער און העגווייזער.

אין ווין האָט זיך שאפירא פארפולקומט אין דער פראָפעסיע פון פאָטאָגראפיע און איז געוואָרן א קינסטלער אין דעם פאך. די עסטרייכישע הויפּטשטאָט איז אים אָבער דערצען און פארמיאוסט געוואָרן. האָט ער וידער געזומען דעם וואנדערשטעקן אין האנט און אָנגעהויבן וואגלען פון שטאָט צו שטאָט. אומעטום האָט ער געליטן דחקות און נויט, באלידיקונג און דערנידערונג. ענדלעך האָט ער דערגרייכט די רוסישע הויפּשטאָט, די דעמלטיקע פעטערבורג.

אין פעטערבורג איז ער ווי א יינד אן „פראָוואזשיטעלסטוא" (וואויזרעכט) אינגאנצן געווען הפקר. ער האָט געטאָן די שווערסטע מלאכות און געליטן אויפן פוד ביז ער איז א קראנקער אוועקגעפאלן אין א גאס פון א פארוואָרפענעם קוואַרטאל.

און דאָרטן פאסירט מיט אים זיין גרעסטער גליק, וויי זיין גרעסטער אומגליק. אן עלנטער, איינזאמער, פארצווייפלטער און ערנסט־קראנקער — ווערט ער אריינגענומען אין הויז פון אן אָרימער וועשערין.

און דעמאָלט באוויזט זיך צו אים א מלאך הגואל אין דער געשטאלט פון א שיין רוסיש מיידל, די טאָכטער פון דער וועשערין. זי פארליבט זיך אין אים און רינגלט אים ארום מיט ליבשאפט, צערטלעכקייט און איבערגעגעבנקייט ביז ער וועלט געזונט. און אויס דאנקבארקייט צו דער רעליגיע־זער רוסישער משפחה, וואָס האָט געראטעוועט זיין לעבן, וויליקט ער אין צו חתונה האָבן מיט דער טאָכטער, אָבער פאר דעם צוועק מוז ער שוין טאָן אויך דעם פאטאלן שריט — זיך טויפן.

מיט דער צייט איז ער געוואָרן ריין און באַרימט אלס א קינסטלער אין פאָטאָגראפיע. זיין רום דערגייט צו די הויכע פענסטער". ער וועלט באארט מיט דער באשטימונג אלס דער אָפיציעלער פאָטאָגראפיסט פון דעם קיסר׳ס הויף און פון דער רוסישער אקאדעמיע.

אָבער דער צעפלאקערטער אנטיסעמיטיזם צום סוף פון די 70־ער יאָרן פון דעם פריערדיקן יאָרהונדערט, וען די פאָגראָמען־כוואליע אין רוסלאנד אין די 80־ער יאָרן האָבן שאפיראן צוריקגעבראכט צו זיין שטאָם, פארוורזאכט א גייסטיקן איבערברוך און איבערקערעניש אין זיין וויטערדיקן לעבן.

שאפירא וועלט פּראָדוקטיוו מיט זיין פּען און הויבט אָן שרייבן „צער־און־צאָרן"־לידער, פאָלקס־באלאדן, נאציאָנאלע און סאָציאלע פאָעמעס, וועלט דער גרעסטער העברייאישער דיכטער פון זיין צייט. ער גרייט זיך אפילו פארווירקלעכן זיין טרוים צו באזעצן זיך אויף דער עלטער אין ארץ־ישראל. אָבער זיין טראגישער גורל האָט אויך דעם חלום זיינעם צעשטערט. ער איז ניט נאָר געשטאָרבן אין רוסלאנד, נאָר איז אפילו צו קיין קבר ישראל ניט געקומען. ער איז באַערדיקט געוואָרן אויף א קריסטלעכן בית־עלמין, אין א דאָרף לעבן מאָסקוע.

טראגיש איז געווען ק. שאפיראס לעבן, און אפשר נאָך טראגישער איז געווען זיין טויט.

א ביסל פון דער אמאליקער גראדנער שפראך

פון רב לייב

„לאכן איז געזונד — דאָקטוירים הייסן לאכן"
(שלום עליכם)

„פריידל, מאך מיר א פיינקוכן, די הארץ פאלט מיר ארויס, איך מלייע".

„ס'כאפט א מלאָשטש ערענדיק. גייסט ארום פוסט אין פאָס, אן א שטאָך ארבעט. א מענטש זאָל ליב האָבן ארומגיין שלינג און שלאנג, פריי־מאיאָר, און דרייען מיטן שטעקעלע".

„פריידל־לעבן, איך האָב פיינט דעם ברויטגעבער מיינעם ווי טשימיריצע. ער איז א הינטישער לעבער, און א פנים האָט ער ווי א זאסליאנקע. ס'נעמט מיר אָן א חשק אים פלעטן די קאָפּ מיט א שייטל האָלץ".

„יאנקל, גיי געזונטערהייט און האק ניט קיין טשייניק. ביסט א קאלטער לונגן־לעבער".

„נאָר מארצעפאנעס שמעקט זיך דיר. דו וועסט עסן ביי מיר קלאָטשקעס מיט מילך. אָט פאָלג מיר, בעסער כאפּ ארויף א כאלדעכעס ווייל אין דרויסן איז א נאוועליצע, און גיי טשאפקעווע ביי אים, די פאָר גילדן וואָס ער איז דיר שולדיק געבליבן".

„שטיל, ב'רייאכניק, וואָס עס וויקלט זיך מיר אויפן הארצן, וועל איך אויסבייטלען צו דיין קאָפּ, דו פוסטער פראָנט איינער".

„זע, זע, ווי זי מאכט מיר פאר א שמיגעגי. אז איך וועל זיך לאָזן פירן פון דיר וועל איך אויסזען ווי ריינקי".

„נו, א סוף, גענוג צו באלעבאטשען און דרעליווע ניט דעם מוח. איך וועל מאכן אויף שבת א הולניק מיט א געלייגטן קוגל. גיי ברענג אריין דעם מאקאטערטשיק, די סקא־ווראדע מיט די בעקלאך".

„נו, וואָס שטייסטו ווי א גלאָמפּ. גיי שוין נייעראכע!"

„אוי, אוי, שרה'לע, ביסט יענער פויגל. דו קאָרמעסט מיך מיט תרוצים. ס'איז טודליקעס מיט איר. זי פארעדט מיר די ציינער".

„נו, נו, אז איך וועל איר פאָלגן, וועל איך אויסזען ווי לייבידאניע..."

„זע נאָר דעם טשאד אין שטוב. פארדרוס שוין די זאו־סאָווקע".

אויבן: מאריע דערציילט מעשיות גראדנער קינדער.
לינקס: „באבעלע! מאך אים א ווייסטאווע!"
„משה'לע!"

אבא טאראוואסקי, פאריז

חורבן - גראדנע

גראָדנע, די עיר ואם בישראל, גראָדנע, די שטאָט פון אלשיך הקדוש און ר׳ נחומקע הצדיק, די שטאָט, וווּ עס איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן אונדזער דיכטער און געזעלשאַפטלעכער דירעקטאָר פון קרן־היסוד אין ירושלים — ליב יפה און פון זיין ברודער בצלאל יפה — אייגער פון די גרינדער פון תל־אביב, גראָדנע, די שטאָט פון דיכטער לייב נייַדוס און אברהם זאק. — גראָדנע, די ארטיקע יידישע גראָדנע, איז דעם 12־טן מערץ 1943 געוואָרן „יודען־ריין"!

אין דעם דאָזיקן טאָג זענען די לעצטע 1100 יידן פון גראָדנער געטאָ אריבערגעוואָרפן געוואָרן אין ביאליסטאָקער געטאָ און אין זעלבן טאָג זענען אויסגעהאנגען געוואָרן דייטשע שילדער אויף אלע שאָסייען ביי די גרענעץ פון דער שטאָט: „גראָדנע — יודען־ריין"...

— — — און וועָן מיר, געציילטע עטלעכע מנינים גראָדנער יידן, זענען צוריקגעקומען פון די בונקערס און פון די וועלדער אין אונדזער שטאָט אריין, נאָך איר באפרייונג דורך דער רויטער ארמיי, וועָן מיר האָבן פאר זיך דערזען דעם גרויסן חורבן — האָט זיך געוואָלט אויסשרייען: איכה — ישבה בדד — העיר רבתי עם! די שטאָט פון 25.000 יידן, די שטאָט פון אזוי פיל יידישע אינסטיטוצייעס, גראָדנע, וויַ קענסטו עס איצט אויסהאלטן?!

— — — און מיר זענען געגאנגען איבער די גראָדנער גאסן שטום און עלנט, מיט פארוויינטע אויגן און געזוכט ערגעץ א שטיקל נחמה צו געפינען. אָבער מיר האָבן קיין טרייסט פאר זיך נישט געפונען.

יעדע הויז איז פאר אונדז געווען א סקעלעט, יעדער פלאץ — א בית־עלמין, און וווּ מיר זענען נישט געגאנגען — האָט דער באָדן גע־ברענט אונטער אונזערע פיס! — און גייענדיק אזוי איינזאם איבער די פארברענטע גראָדנער גאסן שווימען אויף פאר דיר אמאָליקע זכרונות: אָט אָ דאָ אויף דעם אָרט האָבן פארבראכט דיינע קינדער־יאָרן אין א חדר, דאָ וויַדער האָסטו אנטיילגענומען אין א מאניפעסטאַציע לכבוד ארץ־ישראל; דאָ איז דאָס פעלד, וואָס איז באַ־ארבעט געוואָרן דורכן „החלוץ" און דאָ איז די גימנאזיע „תרבות" געשטאנען, וווּ טויזנטער יידישע קינדער האָבן זיך געלערנט. דאָ איז געשטאנען די יידישע רעאל־גימנאזיע און אָט אָ דאָ אויפן פארברענטן פלאץ איז געווען ברעג־מאנס בית־המדרש — מאוימדיק קוקן אויף דיר די הויכע פארברענטע וועגט פון שערעשעווסקיס טאבאק־פאבריק און דו דערמאָנסט זיך דעם אלטן פאטריאַרכאלן מיליאָנער שערעשעווסקי, דעם אייגנטימער פון דער גרעסטער טאבאק־פאב־ריק אין פוילן, און וועלכער האָט געהאט צייט צו לערנען א בלאט גמרא מיט זיין רבין יעדן טאָג. פאר דיינע אויגן לויפן פארביי די טויזנטער יידישע ארבעטער פון שערעשעווסקיס פאבריק, פון דער ריין יידישער פאבריק, וווּ מען האָט געארבעט זונטיק און יערוט שבת און יום־טוב. אָט, דוכט זיך, גייען זיי די יידישע וויבער מיט די גרויסע דראָטענע קוישן פול מיט פא־פירענע שאכטלען — דאָס טראָגן זיי אָפ די ארבעט פאר שערעשעווסקין, אָדער פאר „רוט־שנאַי טרוד".

אָט זעסטו זיי, אונדזערע טייערע און ליבע יידישע פאָלקס־מאסן: אונדזערע מאליארעס, טשע־סלאָרעס, שמידן, שלאָסער, ברוקירער; שניידער; קירזשנער, שוסטער, פורמאנעס, טרעגער... און דו דערמאָנסט זיך, אז אפילו גוים האָבן ביי אונדז אין שטאָט נישט געקענט אויסקומען אָן דער פאכמענישקייט פון א יידישן בעל־מלאכה, און היינט... דו באמערקסט, וויַ ברוקירער פאר־ריכטן א שטיקל ברוק און קלערסט זיך: יידישע ברוקירער האָבן עס אמאָל געמאכט געשיקטער, ריינער, מיט קאָפ... און שלעפנדיק זיך אזוי שהגוויים פילסטו נישט, וויַ דו גייסט אריין אין דער גרויסער שול, וועלכע איז געבליבן שטיין גאנץ.

וועלכער גראָדנער ייד אין חוץ לארץ — אין אמעריקע אָדער ארץ־ישראל — געדענקט עס נישט די גרויסע הויכע גראָדנער שול, מיט די גרויסע סלופעס ארום דער בימה, מיט דעם שיינעם ארון־קודש און מיט די גרויסע בולטע אותיות אינדערהויך ארום דעם ארון־קודש: דע לפני מי אתה עומד לפני מלך מלכי המלכים.... עס לויפן פארביי פאר דיינע אויגן טיפן פון יידישע מתפללים — אָטאָ דאָ זענען עס אמאָל געשטאנען די „דריי שענסטע בעלי־הבתימלעך פון שטעטל"... און געהערט מיט התלהבות, מיט התרוממות הנפש זייער חזן קאמענישקין און וויַ רעדט, אז ס׳איז געקומען אויף א שבת א סיראָטע, הערשמאן אָדער קוסעוויצקי — איז דאָך די גרויסע שול געווען געפאקט — „א גאָדל נישט אריינצוואַרפן"! דו דערמאָנסט זיך יענעם יידישן טרעגער, וועלכער איז געשטאנען אין שול מיטן קאמערטאן אין האנט, די אויגן פארמאכט, דאָס שפיין־בערדל אין די ליפן, און וועלכער האָט נישט געקענט מוחל זיין דעם חזן אן אָפנייגונג פון א פערטל טאָן... און וועלכער גראָדנער ייד איז עס נישט געווען קיין מבין אויף חזנות און פון א הארציקער יידישער נגינה?

דו שטייסט איצט אין דער פוסטער שול אייזנאם, פארגליווערט, עס וויַלט זיך דיר עפעס אויסזינגען אן אומעטיקן ניגון, א ימים־נוראים־דיקן, — אָנשטאָט דעם אָבער ברעכסטו גאָר אויס אין א ביטערלעכן יאָמער־געוויין — דו דערמאָנסט זיך, אז פון דער זעלבער שול זענען עס אוועק דיינע טייערסטע און דיינע בעסטע! אָט אין דער שול האָבן עס די דייטשן צוגעפגעטריבן וויַ די שעפסן, אין פארלויף פון די דורכגעפירטע „אקציעס" זייערע קרבנות און אין פארטיעס צו 2500 יידן אָפגעשיקט פונדאנען צום באן אין פארמאכטע וואגאָנעס אין די גאז־קאמערן פון טרעבלינקע און אוישוויץ... אָט פון דער דאָזיקער שול זענען דאָך אוועק דיין זון, דיין פרוי... דו דערמאָנסט זיך, וויַ דו אליין ביסט

(סוף אויף זייט 35)

ליבר לוש, תל־אביב

שצ'וצ'ין - עיירה משגשגת על־סף הטבח והכליון

הפרק השני של רשימה זו, תורגם ע"י המחבר לעברית, מתוך סקירתו המקיפה בשם „אויפבלי און אומקום פון שטשוטשין (גראדנער קרייז)", שפורסמה בגליון מס. 2 (מאי 1949) של ה„גראדנער אפקלאנגען" — הוצאה פריודית של ארגון יוצאי גרודנה והסביבה בארגנטינה. הפרק הראשון של הרשימה, נכתב במיוחד למען חוברת זו.

המערכת

א. בין שצ'וצ'ין לגרודנה

העיירה שצ'וצ'ין שוכנת על דרך־המלך, המקשרת את שתי הערים הגדולות של אותו איזור — גרודנה, הנמצאת מערבה הימנה במרחק של 58 ק"מ; ולידה, הנמצאת מזרחה הימנה במרחק של 48 ק"מ. בגמר מלחמת העולם השניה סופחה שצ'וצ'ין למחוז גרודנה (אובלאס'ט), במסגרת הריפובליקה הסובייטית של מרחב רוסיה הלבנה. אולם, על־אף היותה של שצ'וצ'ין צמודה קודם־לכן מבחינת השלטון האדמיניסטרטיבי לעיר לידה (בימי הצאר ובתקופת הממלכה הפולנית) — היה הקשר בין היישוב היהודי שלה לבין זה של גרודנה, קשר הדוק וחי.

הסניפים של „ציעירי־ציון", ו„קרן־הישוב", של ה„בונד" והסוציאל־ריבולוציונרים (ס.ר.), שהיו קיימים בשצ'וצ'ין לפני מלחמת העולם הראשונה, היו קשורים מבחינה אירגונית־חברתית עם סניפים אלה בגרודנה. גם בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, היו קשרים הדדיים הדוקים בין הסניפים השצ'וצ'ינאיים של התנועות הציוניות ושל ה„בונד" — עם אלה שבגרודנה (הסניף השצ'וצ'ינאי של „השומר־הצעיר" השתייך להנהגה הגלילית בגרודנה).

ד"ר זאמקוב וד"ר ליפניק בגרודנה, היו רופאים פופולריים ביותר בקרב האוכלוסיה בשצ'וצ'ין. אליהם נסעו תושבי שצ'וצ'ין להירפא ואף היו מזמינים אותם לבוא לשצ'וצ'ין במקרים דחופים ומיוחדים. בקליניקה של ורושילסקי בגרודנה, ראו את אור־העולם רבים מבין התינוקות של שצ'וצ'ין.

בקרב סוחרי־היערות בשצ'וצ'ין וסביבתה היתה מאד פופולרית הפירמה הגרודנאית למסחר־עצים של האחים יוגל. לפני מלחמת העולם השנייה, היתה הערכה בקרב חוגי המסחר בשצ'וצ'ין, כי קרוב ל־90% מן הקניות הסיטונאיות שלהם בענפי המכולת והסידקית — נערכו בגרודנה. כן היתה הערכה, כי למעלה מ־50% מן השיוק הסיטונאי של סוחרי שצ'וצ'ין בתבואות, בהמות, עופות וביצים — הופנו לגרודנה. כותב השורות האלה זוכר חמש משפחות (לפחות) של בעלי־עגלות יהודיים מקצועיים בשצ'וצ'ין, שמקור פרנסתם היחידי מ„דורי־דורות" היתה ההובלה של הסחורות (שצווינו לעיל) בקו שצ'וצ'ין—גרודנה, הלוך ושוב, נסיעה אחת לשבוע. אחד העגלונים הנ"ל אף התפרסם באימרה אופיינית שגונה, שקנתה לה אחיזת־קבע בפולקלור השצ'וצ'ינאי. כאשר מתחרהו למקצוע איים עליו שיחוק את רגליו מן ההובלות המקריות בפנים העיירה, אמר העגלון הלז: „כ'האב דיד אין דר'ערד, מיין גאט איז אין האראדנע", כלומר — הוא ראה ב„האראדנע" את מקור־פרנסתו היציב והבלתי מעורער.

הגימנסיה של גולדמן (מימי הצאר); וכן הגימנסיה „הריאלית", וזו של „תרבות", והסמינריון העברי למורים ולמורות, ובית־הספר של ברגמן (בתקופת ממלכת פולין), — כל אלה חינכו והעניקו השכלה תיכונית כללית ומיוחדת לכמה עשרות מן הנוער השצ'וצ'ינאי, שהיו לאחר־מכן את שיכבת האינטליגנציה ועסקני־הציבור בעיירה (חלק מבוגרי הגימנסיות הנ"ל המשיך את לימודיו בבתי־ספר גבוהים בפולין ומחוצה לה; בוגרי הסמינריון למורים שימשו בתפקידי הוראה בבתי־הספר של „תרבות" ברחבי פולין). מורים ומורות — (של לא יוצאי שצ'וצ'ין) — מבוגרי הסמינריון הנ"ל, היו מועסקים בבית־הספר „תרבות" בשצ'וצ'ין כמעט בכל שנת־לימודים. המורה העברי והמחנך הציוני השצ'וצ'ינאי הותיק ר' יוסף־אליהו ז'מודסקי ז"ל, ממייסדי ה„חדר־המתוקן" בעיירתו ומכתביו־משתתפיו של „הצפירה" ו„המליץ" (בשעתם) — שימש כמורה לעברית ולתנ"ך בביה"ס „יבנה" בגרודנה, בשנות־הלימודים 1930/31/32.

מספר ניכר של כלות וחתנים משצ'וצ'ין ומגרודנה השתדכו ביניהם, והקימו את ביתם פה ושם. היו גם מקרים, שמשפחות מושרשות משני היישובים הנדונים, היו מעתיקים את מקום־מגוריהם מן האחד אל השני, לרגל נסיבות שונות. בין המשפחות הגרודנאיות שהעתיקו את מגוריהם לשצ'וצ'ין, בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם האחרונה, התבלטה משפחתו של משה טאנקוס, אחיו של שחקן ה„וילנער טרופע" — טאנין. משה טאנקוס אופה מעולה לפי מקצועו ושוער כדורגלן נודע בפולין (קראו לו ה„פלאניטשקא" של גרודנה), חונן אף־הוא, כאחיו השחקן, בכשרון לאמנות הבמה. הוא הקים בשצ'וצ'ין קבוצת כדורגל וחוג־דראמטי ליד ה„ליגה למען א"י העובדת". — שני חוגים אלה התפרסמו מהר בהופעותיהם כל אחד בשטחו, על־פני כל מחוז נובוגרודאק, אליו השתייכה אז העיירה שצ'וצ'ין, ואף מחוצה לו.

ב. שגשוג כלכלי־חברתי על־סף הכליון

במסגרת מחוז נובוגרודאק, שימשה העיירה שצ'וצין, לפני מלחמת העולם האחרונה, — מרכז אזורי (פוביאט), שהקיף את העיירות: רוז'נקה, אורלובה, ז'ולודוק, ואסילישוק, אוסטרינה, נובי־דבור, קאמינקה וסובאקינצה. כמרכז אזורי הוכרזה שצ'וצ'ין בשנת 1933.

עם ההכרזה הנ"ל החלה העיירה להתפתח בקצב מהיר למדי. מספר ניכר של בתי־עץ רעועים שבמרכז העיירה, פורקו או נהרסו, ובמקומם הוקמו בניני־לבנה מודרניים, בני 3 — 5 קומות, עם חנויות ובתי־עסק גדולים. כל הרחובות רוצפו אבני־סתת ומדרכות־ביטון וקושטו שתילי־נוי לצדדיהם. שוק הבהמות, שהיה עד אז במרכז העיירה, הועתק לירכתיה הדרומיים, ואילו במקומו הקודם הוקם גן־עירוני מתורבת. גני־הירק שליד הבתים החלו להעלם ולההפך למגרשי־בנייה. נוסף על הבנייה המוגברת ברובעיה המרכזיים של העיירה, החלו צצות שכונות חדשות לכל מבואותיה וירכתיה. עקב התפשטות זו מעבר לתחומיה העתיקים של העיירה, ניתנה ההזדמנות לתושביה היהודיים, שהיו סגורים עד אז (רובם ככולם) בחלקיה האמצעיים בלבד — לפרוץ את הטבעת של בתי־המגורים ושדות־התבואה של ה„גויים", שסגרו מכל הצדדים על העיירה, מאז גיבושו של היישוב המעורב בתוכה. ומכיון שההתפשטות הנדונה היתה אף־היא מעורבת (של יהודים ושל לא־יהודים כאחד) — נתגלתה לאחר כמה שנים תופעה מעניינת מאוד: הבנייה היהודית החדשה התפשטה משום מה בירכתיה הדרומיים של העיירה — הוא האזור, שם נמצא בית־הקברות היהודי הישן ובית־העלמין היהודי הישן — ואילו הבנייה הלא־יהודית התפשטה, משום מה, בירכתיה הצפון־מערביים של העיירה

— הוא האזור, שם נמצא בית־הקברות של הקא־תולים ובית־העלמין של הפראווסלאבים. תופעה זו נתפרשה על־ידי ליצני־הדור כך: — אין זאת, כי החיים בדרכי המתים ייהלכו, וכל אחד בשלו...

בעקבות התפתחותה זו של העיירה, החלה ההסתערות של ה„עולם־הגויי" על מקורות הפר־נסה המסורתיים של היהודים ועל כל שאר שטחי־החיים המשקיים־כלכליים, שהחלו מתנערים ומת־פתחים בקצב מזורז — הסתערות שניזונה מרגשי אנטישמיות מורדמים, שהחלו משתחררים בעי־דודה ובחסותה של מדיניות כלכלית רשמית ומוצהרת (ה„אובשם"). אף־על־פי־כן הצליחו תו־שבי העיירה היהודיים הותיקים לשמור על עמדו־תיהם בשטחי המשק והכלכלה ואף להרחיבם ולכבוש לעצמם עמדות חדשות באספקה ובשיווק, בחרושת ומלאכה, בתחבורה והובלה ובשירותי־ציבור אחרים.

בתקופה הנדונה (1933 — 1939) הרחיבו הסו־חרים היהודיים את אפשרויות האספקה של מכו־נות חקלאיות ולצרכי משק־בית, ופיתחו במידה ניכרת את השיווק של דגנים, פישתן, בהמות וביצים — גם לצרכי אכספורט. בעלי־הון יהודיים צורפו כשותפים וכמנהלים לשני מפעלי החרושת הגדולים שהיו בבעלות „חצר" הגראף דרוצקי־לוביצקי (על אדמתו נבנתה העיירה), שהתנהלו קודם־לכן על טהרת הגזע הפולני: — בית־החרושת לייצור לוחות־לבדים (דיקטים) ומנסרה מכנית משוכללת. בכספם ובייזמתם של אנשי־עסק יהו־דיים (מקומיים ולא־מקומיים), הוקמה בתקופה הנדונה: — תחנת־כוח חשמלית, תחנת־קמח מו־דרנית, בית־דפוס ראשון וכריכיה, בית־קולנוע ראשון, חברה לתחבורת נוסעים והובלת משאות. חברה זו, שהתחילה את פעולתה בקוי שצ'וצ'ין — גרודנה ושצ'וצ'ין — לידה, התכוננה, לאחר שלוש שנות קיומה, להרחיב את השירותים שלה על־פני כל איזור שצ'וצ'ין (פוביאט), וכן להבטיח שירות־מכוניות סדיר בין כל העיירות שבאיזור זה לבין עיר הבירה של פולין (וארשה), מצד אחד, ולבין בירת מרחבה הצפוני של המדינה, העיר וילנה — מצד שני. הקשר בין שצ'וצ'ין וסביבתה לבין העיר וילנה התרחב והתהדק בתקופה הנ־דונה, עקב הקשרים שבין ה„בנק־העממי" של שצ'וצ'ין, שהתפתח בקצב מהיר עם התפתחות העיירה, לבין מרכז ה„ייקאפ'א" שהיה בוילנה.

בד בבד עם ההתפתחות בענפי המשק והכלכלה, חלה התפתחות ניכרת בחיי התרבות ובשטחי הפעולה הציבורית־חברתית השונים של היישוב היהודי בשצ'וצ'ין. כמה עשרות מבני־הנוער למדו בליציון הממשלתי הפידגוגי, שהוקם בשנת 1934 במקומו של הסמינריון המלכתי למורים שהיה קיים עד אז *). כמה עשרות נוספות של בני־נוער, שקיבלו במקום השכלה יסודית וחצי־תיכונית (ארבע כיתות גימנסיה), נסעו לאחר־מכן להשתלם ולהמשיך לימודיהם במוסדות־לימוד וחינוך תיכוניים, כלליים ומקצועיים, בערים הגדולות (וילנה, גרודנה, לידה ואח'). בית־הספר העממי „תרבות" זכה בתקופה הנדונה לבניין מתאים ומרווח ומנה למעלה מ־100 תל־מידים (העסיק ששה מורים מקצועיים). שתי הספריות העירוניות — האחת „כללית", שההשפ־עה וההכרעה בה היו בידי המחנה הציוני; הש־נייה מטעם ה„קולטור־ליגע" של ה„בונד" — בשתי אלה הגיע מספר הספרים לכדי 5,000 ומספר הקוראים בהן היה כ־500.

אותה תקופה התרחבה והתבססה במידה ני־כרת הפעולה הציונית בעיירה. על־אף הפרספק־טיבה הטובה מבחינה כלכלית במקום, גדלה הכמיהה לציון וההתעוררות לעלייה בכל הדרכים. התנועה הבולטת והפעילה ביותר בשטחי הפעולה הכלל־יהודיים והציוניים, היתה ה„ליגה למען א"י העובדת", שמנתה כ־800 חבר מן הארגו־נים החלוציים ואוהדיהם. הגוש החלוצי התלכד בפעולתו סביב „קיבוץ־הכשרה" שהוקם בשנת 1934 מטעם מרכז „החלוץ" ושמנה כ־80 בחור ובחורה ממקומות שונים של רחבי פולין. כמה עשרות בחורים ובחורות משצ'וצ'ין עשו אותה שעה את הכשרתם המעשית ב„קיבוצי־הכשרה" אח־רים, במקומות שונים של רחבי פולין. חלק לא קטן מאלה האחרונים הספיק לעלות ארצה, בדרכים השונות של אותה תקופה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

שלוש שנים לפני פרוץ המלחמה (1936) גובשה רשמית המסגרת של השלטון היהודי האוטונומי לגבי תושביה היהודיים של שצ'וצ'ין ושל העיי־רות הסמוכות — הוקם מוסד־הקהילה ונבחר ועד־ההנהלה שלו, שקיבל את אישור המוסדות הממ־לכתיים. כרב הקהילה נתמנה הרב דמתא ר' יחיאל־מיכל רבינוביץ ז"ל, הנודע בעולם התורני כבעל „אפיקי־ים", מופלג בתלמוד ובמפרשיו, אדם נוח לבריות ומקובל על מוסדות השלטון הממלכתי. כראש ועד־הקהילה נבחר ר' משה אילוטוביץ, משכיל ובר־אוריון, סוחר יישר־דרך ומצליח, מצאצאי המשפחות הראשונות שהתנחלו בשצ'וצ'ין במחצית המאה התשע־עשרה.

תולדותיו של היישוב היהודי בשצ'וצ'ין, הת־פתחותו ומצבו על סף מלחמת העולם השנייה, סוכמו ופורסמו על־ידי כותב שורות אלה בחוברת מודפסת, שצריכה היתה לשמש התחלה לביולטין שבועי קבוע, מטעם ועד־הקהילה והאירגונים הציבוריים בשצ'וצ'ין, ושמטרתו היתה ההפך במשך הזמן לעתון כלל־אזורי. החוברת הנ"ל ראתה־אור ביום 31 לאוגוסט 1939. למחרת היום נסחפה העיירה שצ'וצ'ין, על תושביה היהודיים, בסערת השואה של מלחמת העולם השנייה ובמ־חי־יד אחת הופסקו כל תהליכי שיגשוגה ופריח־תה. היא נכנסה לתקופה אחרת — תקופת ההשמדה והחורבן, הטבח והכליון.

---

*) את הסמינריון הזה גמרו לפני כן כ־15 איש מבני־העיירה, ששימשו (רובם) בתקופה הנ־דונה כמורים לפולניסטיקה בבתי־ספר „תרבות" ביישובים שונים, קרובים ומרוחקים.

פישל לוטנברג ומשפחתו

מביעים איחוליהם וברכותיהם לכל קרוביהם וידידיהם בני גרודנה באשר הם שם

פישל לוטענבערג און פאמיליע

דריקן אויס זייערע בעסטע ווינשן צו זייערע קרובים און פריינד

תל־אביב, רח המשביר 3, טלפון 82152

יידן...

(א געטאָ־דערציילונג)

ס׳איז געווען א קאלטער האַרבסטיגער טאָג, דער ווינט האָט כסדר געוואיעט, און טונקל גרויע וואָלקנס איבערן הימל געיאָגט.

מאָמענטן נאָר, האָט די זון צווישן די וואָלקנס א פינקל געטאָן, און מיט הארבסטיקע שטראלן מער געשטאָכן ווי געווארעמט.

יידן האָבן אין די בלאָטעס פון סלאָבאדקער געטאָ געשלעפט זיך, ווער מיט א בינטל האָלץ אויפן אקסל, מיט א זעקעלע קארטאָפל, אָדער א שטיקל ברויט אונטערן אָרעם.

קינדער מיט קעסטלאך אין די הענט, האָבן כסדר זייער סחורה אויסגעשריען: פאפיראָסן! שוּעבאלאך! מאכארקע, סאכארין!

די בוימער אויף יענער זייט געטאָ־צוים, זענען ווי אָפגעשלאָגענע הושענות געשטאנען, און כורעים געפאלן צום וואיעדיקן ווינט.

צווישן יידן זיינען ביים גאניק פון הייזל געזעסן געקוקט ערגעץ וויט אויף יענער זייט דראָטן, און זיך מיט געציילטע ווערטער געטוישט.

אברהם לאפין איז געווען אמאָל א ייד א פאבריקאנט, א נגיד, און א בעל נדבן. און דערצו איז ער אויך געווען א גרויסער כעס׳ן, א שרייער און גוואלדן־מאכער.

די ארבעטער פון זיין גרויסער דרוקערייי פאבריק אין גראָדנע, האָבן אים הינטער די אויגן גערופן „אברהמעלע", וויל ער פלעגט זיך גיך „אָנצינדן" און „אריינשיטן "די ארבעטער וויפל ס׳פלעגט נאָר אין זיי אריינגיין.

אמת איז, אז גוטע שכירות האָט ער געצאָלט, פלעגט פאר יומים־טובים באצאָלן, און נאָך שוינקען פלעשער ווין די ארבעטער אויף פסח און סוכות, ווי אויך זיין דער ערשטער מחותן צו זייערע חתונות און סנדק צו אלעמענס בריתן.

די מיידלאך פון זיין דרוקערייי זענען ביי לאנגע טישן געזעסן, געזונגען ראָמאנסן, און שאכטעלעך געקלעפט, פלעגן אינסטינקטיוו דערשפירן זיין בליק אין רוקן. די פינגער פלעגן נעמען ארבעטן געשווינדער, ציטערן, און ווי געווייגטלעך די שאכטל ארויפטאָן פאלש אויפן פורעם און מאכן בראק.

זע, זע, זע, פלעגט זיין שטימע אויפדונערן, — זע ווי זי פטר־ט סחורה די ז...

אברהמלע פלעגט זיך גוט אָנשרייען, און די מיידלאך האָבן זיך קנאפ וואָס צום הארצן גענומען:

— ער האָט הנאה פון שרייען, זאָל ער שרייען. א דאגה...

או אברהמ׳לע פלעגט דורכגיין די גאנצע פאבריק זיך צוקוקען ווי יעדער איינער ארבעט, און יעדן אָנרופן ביים צונאָמען, דאָס האָט באַ־דארפט ווירקן צו העכערן די פלייסיקייט פון די ארבעטער.

אין באגלייטונג פון זיין קודלאטן הונט „נעראָן", פלעגט ער אויך באזוכן יעדן טאָג זיין פאבריקס סטאָלעריי וואָס האָט זיך געפונען אין א וויגקל ביי דער טיפאגראפיע.

— וואָס טוסטו! פלעגט ער א געשריי געבן, אנשטאט א גוט מאָרגן.

— א גוטער מאָרגן אייך פאניע לאפין, פלעגט דער סטאָליער ארבעטער כלומרשט א תם אים א „וויכן" גוט מאָרגן אונטערטראָגן.

— איך פרעג דאָך דיר וואָס טוסטו? פלעגט שוין אברהמלע העכער א געשריי טאָן.

— איך שניץ בוכשטאבן פאר מאָסן צו דער טיפאָגראפיע — פעלגט קומען אן ענטפער פון סטאָליער.

— און פארוואָס האָסטו דאָס נעכטן ניט געמאכט — האָט אברהמלע שוין העכער דעם טאָן אויפגעהויבן.

— נעכטן, פאניע לאפין, האָב איך געמאכט לייסטן. פאר זרחן צו דער שנייד מאשין, און קלעצלאך געהאקט פאר חאצקעלען צום שטאנץ־מאשין.

אברהמלע פלעגט א רגע אויפן סטאָליער קוקן צו ער פירט אים ניט אין „באָד". די אויגן בריית צעעפנטע האָבן זיך אומרוהיק וויי וויזערס באַוועגט, די ליפן זענען פארשוימט געוואָרן. און נאָכן מאכן דעם סטאָליער א „מי שברך" און

(סוף אויף זייט 39)

א גרופע ארבייטער פון לאפינ׳ס פאבריק: הירשל, יצחק מאס, דאלקע שאכנעס, ישראל שאכנעס, לייב רייזער, הירשקע דער אָדעסער, כאצקל כאצקעלעוויטש, אברהם נאמבערג, שלמה

אברהם זאק, בוענאס־איירעס

גראדנע - 1940

(פראגמענטן פון בוך: „קנעכט זיינען מיר געווען")

די ערשטע עשאלאנען

איינמאָל בייגאכט, זייגער צוועלף, אז כ׳בין צוריקגעגאנגען פון א רעפעטיציע מיט מיין נאכט־„פראָפוסק", ווי אן אָנגעהעריקער צום טע־אטער־אנסאמבל *), (דער פארקער בייגאכט אין גראָדנע איז דאָך געווען פארבאָטן) — האָב איך באמערקט אן אויסטערלישע זאך:

אויף אלע גאסן, ווו מיר איז אויסגעקומען אדורכצוגיין, זיינען אין מיטן אויפן ברוק גע־שטאנען לאסט־אויטאָס. די ערשטע האָבן מיין אויפמערקזאמקייט נישט צוגעצויגן, האָבער אז איך האָב עס דערזען אומעטום, אויף אלע גאסן, און אויף א באשטימטער דיסטאנץ איינער פון אנדערן — אלע פאָר הונדערט מעטער לערך, — איז מיין פארוונדערונג געוואקסן וואָס קאָן עס זיין? ליידיקע לאסט־אויטאָס אויף די גאסן? אויף וואָס וואַרטן זיי? צו וואָס שטייען זיי דאָ?

איך האָב עקסטרא פארקוקט פון דערוויסטנס אין די „שאָפערקעס" און באמערקט אין דער טונקלקייט סילועטן פון דרימלענדיקע מיליטערי־שע שאָפערן. פון אנדערע „שאָפערקעס" האָבן ארויסגעגליט פייערלעך פון פאָפיראָסן.

אזוי אומעטום, אומעטום, אויף אויף מיין לאנגער גאס — אויף ליסטאָוסקיעגא אָדער „קי־רָאוא" — ווי זי הייסט שוין היינט — וואָס הויבט זיך אָן מיט דער באקאנטער גראָדנער תפיסה, מיט די הויכע וויסע געמויערטע וועגט ארום. איך האָב דאָס רעטענישׂ נישט געקאָנט פארשטיין און בין אזוי אהיים געקומען.

צומאָרגנס אין דער פרי, אז כ׳בין אויפגע־שטאנען, איז דאָס נאכטיקע געהיימעניש אויפגע־קלערט געוואָרן. מיין פלימעניק, וואָס איז אויפ־געשטאנען פריער, קומט אריין פון גאס און דערציילט, אז אין מיטן נאכט האָט מען ארויס־געפירט פון שטאָט טויזנטער מענטשן...

שפעטער איז מען געוואָר געוואָרן פרטים:

*) כ׳האָב געארבעט דאן ווי א ליטעראריש־ער לייטער („זאוליט") אין יידישן טעאטער־קאָלעק־טיוו, אונטער קינסטלעכער לייטונג פון מאָריס ליאמפע.

די אלע ארויסגעפירטע צום פארשיקן זיינען געווען: פאמיליעס פון פוילישע אָפיצירן, וועלכע זיינען אריינגעפאלן אין סאָוויעטישער געפאנ־גענשאפט; פוילישע אָסאדניקעס" און זייערע פאמיליעס! פאָליטישע: בונדיסטן, פ.פ.ס.׳אָוצעס און זייערע פאמיליעס, אָדער זייערע פאמיליעס, אויב זיין אליין זיינען שוין פריער ארעסטירט געווארן; דערצו נאָך סתם „בורזשויען און „קו־לאקעס".

זיי אלע צוזאמען — שיינע טויזנטער נפשות...

אין מיטן נאכט איז א לאסט־אויטאָ — טאקע פון יענע ביינאכטיקע געהיימניספולע אויטאָס — פארפאָרן לויט א באשטימטן אדרעס און אויפגע־וועקט די שלאָפנדיקע פאמיליעס. מ׳איז אריינגע־קומען מיט א קאָמאנדע:

— סאָבעריס ס׳ווייעשטשאמי"... (פארנעמט זיך מיט די זאכן...).

מ׳האָט געגעבן א טערמין פון צוויי שעה צו־גויפצונעמען די נויטיקסטע „בעבעכעס". אין די פיינלעכע מינוטן פון שרעק און פארצווייפלונג, טרערן און פארלוירנקייט, האָט מען נישט גע־ווסט וואָס פריער צו נעמען... אין סאמע נוי־טיקסטן האָט מען פארגעסן. מען האָט נערוועז געכאפט וואָס עס איז אונטער דער האנט גע־קומען און נישט געגומען וואָס מער נויטיק עס איז אין אזא וועג... דינ.ק.ו.ד.׳יסטן זענען געשטאנען איבערן קארק און פון דער ווינונג נישט אָפגעטראָטן. זיי האָבן כסדר „אסיסטירט" בעת דער טראגישער סצענע און אונטערגע־טריבן:

— ביסטרעי! ביסטרעי! (שנעלער! שנעלער!).

פונקט צו די צוויי שעה — ס׳איז שוין גע־וואָרן באגינען — האָט מען אלע נפשות, קינד און קייט, מיט זייערע „בעבעכעס" אויפגעלאָדן אויף דער וואַרטנדיקער מאשין און — הייאָ צום עשאלאָן. אזוי פון אלע גאסן, פון אלע זייטן זענען געפלויגן די לאסט־אויטאָס מיט די פארנומענע מענטשן, און אלץ אין אזא איילע־נישׂ, אין אזא געיעג, גלייך ווי מען וואָלט עס געראטעוועט די מענטשן פון ערד־ציטערניש, וואָס דער סייסמאָגראף זאָגט אָן אין געצייטלטע שעהן ארום...

דער ריזיק־לאנגער עשאָלאָן איז באשטאנען פון א סך, א סך צענדליקער פראכט־וואגענעס. ער איז אויך אזוי געווען צוגעגרייט נאָך מיט טעג צוריק ערגעץ אויף א זייטיקן „טאָר", הינ־טער „פערשטאָט", ווו עס ענדיקן זיך שוין די גאסן פון שטאָט. אזעלכע „אָפעראציעס" איז גלייכער צו מאכן הינטער דער שטאָט. צו וואָס די נייגעריקע בליקן פון צושויער? צו וואָס דער „ספעקטאקל"?..

אין קאלטע קי־וואגענעס האָט מען אריינגעפאקט די „קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן" — די זקנים, די פרויען און קליינע קינדער, אפילו עופהלעך, וועלכע באדאָרפן דעם סאָוויעטישן רע־זשים"...

אויף די וואגענעס איז געווען אָנגעשריבן מיט קרייד — מיט ריזיקע בוכשטאבן — דער בא־קאנטער „פסוק" פון דער באָלשעוויסטישער פראָ־פאגאנדע:

„וואראי נאראָדא" (די שונאים פון פאָלק)...

דער אָנגעפראָפעטער עשאלאָן איז נאָך גע־שטאנען א האלבן טאָג און עס האָבן זיך אהין געריסן הונדערטער מענטשן. צוגיין נאָנט האָט מען נישט געקאָנט. ארום און ארום זענען גע־שטאנען „נ.ק.ו.ד.׳יסטן" און האָבן נישט צו־געלאָזט קיין זייטיקע. בלויז פון דער וויטנס האָט מען געזען פון די אויבערשטע קליינע וואג־גאָן־פאָרטקעס די קעפ פון די „ליקווידירטע", וואָס ערשט מיט שפעהן צוריק זיינען זיי נאָך גע־גאלגן אין זייערע וואגעמע בעטן און גע־חלומט זייערע חלומות...

דער עשאלאָן איז אוועק אין קעלט און אין שניי פונעם ווינטערדיקן טאָג. אוועק אין די אומבאקאנטע רוסישע מרחקים...

נאָך דער דאָזיקער נאכט האָט זיך איבער דער שטאָט מארצויגן ווי א כמארע. די באפעל־קערונג — ייד און קריסט — איז באהערשט געוואָרן פון אן אומרו. אין גאס האָט מען באגעגנט אומרואיקע פנימער, פנימער מארצויגן

פיט א מאסקע פון שרעק און אומרו... מ׳האָט כּארלוירן די זיכערקייט בייטאָג, דעם רואיקן שלאָף בײַנאכט. מענטשן זײַנען געלעגן שלאָפֿלאָזע אין די בעטן און זיך צוגעהערט צו איטלעכעם שאָרך פון דער גאס... צי דערנענטערט זיך נישט א מאשין צו דער שטוב?.. דאכט זיך, טריט?.. דאכט זיך, טריט אויף די טרעפּ?..

דאָס אומגליק האָט געטראָפן כּמעט איטלעכן איינוווינער. אויב נישט דירעקט, איז אין דער משפּחה. אין בית אשר אין שם מת... אין יעדער משפּחה האָט שוין זינט יענער נאכט עמיצער געפּעלט...

אין די קריזן פון די יידישע פּליטים איז גאָר געוואָרן א בהלה, א צעמישונג. אז מען באגעגנט א פּליט, הערט מען נאָר:

— צוריק! צוריק קיין ווארשע — כל זמן ס׳איז נאָך נישט צו שפּעט...

מיט א פּאָר טעג שפּעטער אין מען געוואָר געוואָרן, אז אויסלכע עשאלאָנען מיט „קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן" זײַנען אויך אוועק קיין רוסלאנד פון ביאליסטאָק, פון לעמבערג און פון אנדערע שטעט. די דאָזיקע „רייניקונג" איז פאָרגעקומען אין אלע „באפרייטע" שטעט און שטעטלעך, וואָס זײַנען געווען אונטערן „האמער און סערפּ"...

די שטאָט איז שטום געוואָרן

איך קום אריין אין באקאנטע הייזער, איך באזוך באקאנטע געזעלשאפטלעכע טוערן, קול־טור־עסקנים, שרייבער, אקטיאָרן און לערער. קיין יידיש־געזעלשאפטלעך לעבן איז אין שטאָט לחלוטין נישטאָ; קיין שום יידישע אימפּרעזעס קיין יידישע פאָרלעזונגען, אפילו נישט קיין יידישע קאָנצערטן — די שטאָט איז שטום געוואָרן... פּרעג איך זיך נאָך אויף יידישע ביבליאָטעקן, אויף יידישע שולן. געוועון דאָך אין גראָדנע פּייגע ביבליאָטעקן, א גאנצע נעץ שולן, — ווי זעט עס אלץ אויס איצטער אונטער דער סאָוויעטישער אפּוטרופּסות?

פון אלע נאָכפֿרעגנישן און פון אלע שמועסן מיט די דירעקט־פּראָינטערעסירטע עסקנים, שאפט זיך פאר מיר א קלאָר בילד.

דער וועלט־הקהל האָט זיך, פּראָשטייט זיך, פון זיך אליין אויפגעלייזט — ווי נאָר די „באָל־שעוויקעס" זענען אריין אין שטאָט. די אלע דאָזאָרעס האָבן זיך פּאררוקט אין די ווינקעלעך און דאנקען גאָט, אז מ׳הערט נישט פון זיי, אז מ׳וויסט נישט פון זיי... יעטוועדע טעטיקייט איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. אלע שטאָטישע אינס־טיטוציעס — סיי ווירטשאפטלעכע, סיי קולטור־רעלע, סיי אפילו פילאנטראָפּישע — האָבן זיך ליקווידירט. נאָר רעדט נאָך יידישע פּארטייען — סיי ציוניסטישע, סיי סאָציאליסטישע — אלץ איז אין איין טאָג אראָפּ פון דער סצענע... פּאר־טיי־ארכיוון האָט מען פּארגראָבן אָדער פּאר־ברענט... די פּארטיי־טוער האָבן זיך נישט געוויזן פּארן שיין פון טאָג... יעדער איז געזעסן פּאר־שטעקט אין זיינע דלד אמות און געציטערט פּאר יעדער קלאָפּ אין טיר... נאָך די ערשטע ארעסטן, נאָך דער ערשטער גרויסער „רייניקונג" און נאָך דעם ערשטן ריזיקן עשאלאָן, וואָס האָט אוועקגע־פּירט טויזנטער מענטשן אויף צפון, — זענען אלע אנגאזשירטע פּארטיי־טוער געווען זיכער, אז אויך זייערע טעג אויף דער פּרייהייט זענען געציילטע... טייל פון זיי האָבן געביטן זייערע ווון־ערטער און זיך נישט געוויזן אין גאס. ווער עס האָט געקאָנט, האָט פּארלאָזט אינגאנצן די שטאָט און איז אהין געפּאָרן צו א קרוב אין דער פּראָווינץ, כדי נישט צו ווערן...

און וואָס איז מיט די היגע ביבליאָטעקן? אן „אומשולדיקע" זאך דאָך אין פּלוג...

געווען אין גראָדנע ביז 1939 עטלעכע ביבליאָ־טעקן, שטאָטישע און געזעלשאפטלעכע. די גרעס־טע איז געווען ביי די „תרבות"־שולן. די דאָזיקע ביבליאָטעק האָט פּארמאָגט ביי א דרייסיק טויזנט בענדער אין פּארשיידענע שפּראכן און א סך, א סך ווערטפּולע כתב־ידן. געווען דאָרט אן אוצר פון דער יידישער און פון דער אלטער און נייער העברעאישער ליטעראטור.

בעת די „באָלשעוויקעס" האָבן איבערגענומען די מאכט אין שטאָט, האָבן זיי באשטימט א קאָנט־ראָליער פּארן ביבליאָטעק־וועזן, א יד פון מינסק. דער דאָזיקער קאָנטראָלער האָט צוגעצויגן נאָך א פּאָר גראָדנער קאָמוניסטן אויף דורכצופּירן א רעוויזע אין אלע ביבליאָטעקן. אומעטום האָבן זיי כמעט אלצדינג געפּסלט, אָפּגעוואָרפן, דיס־קוואליפיצירט... געלאָזן האָבן זיי נאָר די פּוי־לישע קלאסיקער. פון דער יידישער ליטעראטור האָבן זיי געלאָזט נאָר מענדעלעס און שלום־עליכמס ביכער. אלע העברעאישע ביכער אָן אויס־נאם זיינען געווען טריפה.

מיט איין וואָרט: א געואלטיקע ביכער־מא־סאקרע!..

אזוי האָבן די קאָנטראָלערן „גלייכגעשאלטעט" אלע גראָדנער ביבליאָטעקן און די צענדליקער, טויזנטער ביכער זיינען אוועק אויף פאפיר אין „סאיוז אוטיל" (אן ארגאניזאציע, וואָס האָט זיך פּארנומען מיט זאמלען אלטוואַרג און ברוכ־ווארג). די ווערטפּולסטע עקזעמפּליארן, די טיי־ערסטע פּאָליאנטן זיינען אוועק אויף „שמעלץ"...

מ׳האָט מיר פּארטרויט בשתיקה, „עס זאָל חס ושלום וויטער נישט אוועקגיין":

דער ביבליאָטעקער פון דער „תרבות"־ביבליאָ־טעק, שמואל גינזבורג פון „סלאָבאָדקע", האָבן־דיק ביי זיך דעם שליסל פון ביבליאָטעק, האָט בשתיקה געגנבעט די ווערטפּולסטע ביכער און צעטיילט זיי צווישן די לערער און שילער פון די פּארמאכטע „תרבות"־שולן, כדי די עקזעמ־פּליארן זאָלן פּארבלייבן „עד יעבור זעם"...

אָבער... באמערקונג פון מחבר אין 1952:

נישט די אלע לערער זיינען געבליבן נאָכן גרויסן חורבן, נישט די שילער, נישט די ביכער און נישט די לייענער...

עס זענען נאָר פּארבליבן די „באפרייער"... אין יוני 1941 האָבן זיי זיך געמוזט צוריקציען צוליב א מער ברוטאלערן כח; אָבער שפּעטער — אין 1945 — זענען די „באפרייער" צוריקגעקומען אין דער ניצמאן־שטאָט, וואָס שוין אָן יידן...

דאָס פּארשעמטע יידישע לשון...

און וואָס איז מיט די אלע יידישע שולן אין גראָדנע?

אויך דער דאָזיקער געביט איז נישט ווייניקער טרויעריק:

ביז דער מלחמה איז אין שטאָט געווען א גאנצע נעץ שולן פון פּארשיידענע טיפּן און פּארשיידענע אידעאָלאָגיעס: „ציש"א", „תרבות", „יבנה", „בית־יעקב" שולן פּאר מיידלער, פּרי־וואטע פּרעבל־שולן, האנדלס־שול, חדרים, תלמוד־תורהס, ישיבות, א גרויסע יידישע פּאָלקס־שול אין דער פּוילישער שפּראך — די אזויגערופענע „שאבאסוווקא" (וו מ׳האָט נישט געלערנט נישט שבת, נישט זונטיק) און נאָך, און נאָך.

אין די אלע לער־אנשטאלטן האָבן געלערנט טויזנטער, טויזנטער יידישע קינדער פון אלע שיכטן, פון אלע שטאנדן: קינדער פון דער מאסע, פון די ארבעטס־מענטשן, און קינדער פון „באלעבאטישע" היימען, קינדער פון האלב־און גאנץ בורזשואזע עלטערן. אומעטום האָט מען געלערנט יידיש „געגנשטאנדן" — וו מער, וו ווייניקער. אין דעם רוב שולן האָט געקלונגן סיי יידיש, סיי העברעאיש; האָבן יידישע קינדער געזונגען יידישע און העברעאישע לידער; האָבן זיך יידישע קינדער גייסטיק באהאָפּטן און גע־וואָקסן מיט די ווערק פון אונדזערע קלאסיקער און מיט די רייד פון אונדזערע נביאים...

אזוי איז געווען ביז דער מלחמה.

די „באלשעוויקעס" זיינען אריין אין שטאָט דעם 21-טן סעפטעמבער. צוליב דער אנארכיע אין שטאָט און צוליב די מלחמה-שטימונגען איז דאָס שול-יאָר נאָך די וואקאנסן נישט באנייט געווארן. שפעטער, בעת אין גראָדנע איז שוין געווען „רו און ארדנונג", האָט דער „דאָראָגאָ" (שטאָטישער אָפטייל פון פאָלקס-בילדונג) געפרופן אן אלגעמיינע פארזאמלונג פון אלע לערער. אויף דער דאָזיקער פארזאמלונג האָט רעפערירט דער ליי־טער פון „נאָראָגאָ", שאפירא, א מינסקער יד, א שוסטער. (אזוי פיל שוסטער געקומען פון מינסק!) ער האָט דעם פארזאמלטן עולם אויס־געקלערט די סיסטעם פון סאָוויעטישן שולוועזן, וואָס מ'גייט איינפירן אין גראָדנע. דאָס איז נאָר געווען אן אינפאָרמאטיוע פארזאמלונג, אָן פראגן, אָן דיסקוסיעס, אָן א וואָרט פון קריטיק... אלע האָבן אויסגעהערט שווייגעדיק און מ'איז זיך צעגאנגען.

בלויז איין נאאיווער מענטש האָט זיך געפונען צווישן די פארזאמלטע, וואָס האָט געשטעלט א פראגע. דאָס איז געווען וינדאָראָוויטש — דער לערער פון מוזיק און העברעאיש, דער אָנפירער פון כאָרן אין פארשיידענע צייטן אין גראָדנע. וינדאָראָוויטש האָט לפי תומו געפרעגט:

— צי וועט מען דערלויבן אין דער שולע צו אונטערריכטן העברעאיש וי אן קעגנשטאנדז?..

אלע האָבן זיך אומגעקוקט צו וינדאָראָוויטשן מיט א שמייכל.

דער ענטפער פון „נאָראָגאָ"-לייטער — דעם מינסקער שוסטער — איז געווען א קלאָרער:

— העברעאיש איז די שפראך פון רעאקציע, פון סיוניזם, פון בורזשואזן קלעריקאליזם...

נאָך דער דאָזיקער פארזאמלונג איז געקומען אין גיכן די רעאליזאציע: עס זיינען געעפנט געווארן די שולן לויט דער סאָוויעטישער סיס־טעם: 10-קלאסיקע, 7-קלאסיקע און טעכנישע שולן. אויפן ערשטן אָרט זיינען געשאפן געווארן וויסרוסישע שולן, מיט וויסרוסיש וי א לי־מוד-שפראך; אויפן צוויטן אָרט — רוסישע שו־לן, דאן פוילישע שולן און נאָר איין-איינציקע יידישע 10-קלאסיקע שול אין דער געבידע פון דער געווען „תרבות"-גימנאזיע.

די דאָזיקע שול-פאָליטיק האָט, פארשטייט זיך, שרעקלעך שאָקירט סיי די יידישע לערערשאפט, סיי די גאנצע יידישע באפעלקערונג, וויל גראָד־נע האָט נאָר פארמאָגט יידישע און פוילישע קינדער, אָבער כמעט גאָרנישט קיין וויסרוסישע. דאָס שטעלן אין צענטער די וויסרוסישע שולן איז געווען אן ענין פון פאָליטיק. אזוי האָט געפאָדערט די פאָליטיק פאר דער אָקופירטער געגנט, וואָס האָט ביי די „באָלשעוויקעס" גע־הייסן: „מערב-וויסרוסלאנד"...

די טויזנטער יידישע קינדער האָבן די עלטערן געמוזט בלית ברירה שיקן: אָדער אין די עט־לעכע פוילישע שולן אָדער אין די פיל וויס־רוסישע און רוסישע שולן.

אי, וו נעמט מען אזוי פיל וויסרוסישע קינ־דער? אז אין שטאָט זיינען אזוי וויניק וויס־רוסן פאראן!..

האָט זיך די שול-מאכט געלאָזט „אויף געיעג" נאָך קינדער אין די דערפער. מ'האָט ארויסגעשיקט אגיטאטאָרן-אינסטרוקטאָרן אין אלע ארומיקע דער־פער און אזוי ארום וועריירט פויערישע וויס־רוסישע קינדער פאר די פוסטע שולן. מ'האָט פאר די דאָרפישע קינדער איינגעאָרדנט אפילו אינטערנאטן — אבי צו פארפולן דעם בלויז פון דער שטאָט...

און וואָס טוט מען נישט פאר דער „פאָלי־טיק"?..

דאָס האָט אגב גורם געווען נייע פראָבלעמן און שוערקייטן, וויל די דאָרפסקינדער זענען געווען אָפגעשטאנען און זענען אריין אין די שולן נישט לויט זייער ניוואָ פון ידיעות, נאָר לויט זייער עלטער. דעריבער איז אין לימוד פון די דאָזיקע שולן ארויסגעקומען א סך קו־ריאָזן...

צו די גרעסטע קוריאָזן איז עס געקומען אין דער איינציקער 10-קלאסיקער יידישער שולע. דאָס רוב שילער און לערער זיינען דאָרט געווען פון די פריערדיקע „תרבות"-שולן. איצט האָבן די זעלבע לערער פון אלטער טראדיציע, די לע־רער פון רעליגיע, געמוזט אונטערריכטן קענן רעליגיע און מאכן די קינדער פאר „בעז־באָשניקעס"...

אָבער אפילו די איין און איינציקע כלומרשטע יידישע שולע האָט קיין אריכת ימים נישט ג־האט... אין א געווישן מאָמענט האָט דער „נאָ־ראָגאָ" ערגעפון א פארזאמלונג פון די עלטערן און די דאָזיקע פארזאמלונג האָט אויף „עמיצנס" א פאָרשלאג „איינשטימיק" און „פרייוויליק" בא־שלאָסן צו פארוואנדלען די יידישע שולע אין א רוסישע... און זינט דאן האָט שוין די דאָזיקע שולע געהייסן: „רוסישע 10-יעריקע שולע נו־מער 7". מ'האָט ביסלעכווייז טראנספערירט די לערער, געבראכט רוסישע לערער פון רוסלאנד און אריינגעפירט קריסטלעכע קינדער אין די פריער הונדערט-פראָצענטיקע יידישע קלאסן. אזוי ארום איז יידיש — אפילו דאָס יידישע לשון וי א קאָנגשטאנד — אינגאנצן ליקווידירט גע־ווארן פון דער שולע.

און אזוי איז עס געשען אין אזא יידישלעכער שטאָט וי גראָדנע. אזוי איז עס אויך געשען אין אנדערע פארנומענע שטעט — וו פריער, וו שפעטער. אין ביאליסטאָק און לעמבערג — האָב איך געהערט — איז עס נישט צוגעגאנגען מיט אזא שנעלן טעמפּ: מסתמא האָט די פאָ־ליטיק אויפן אָרט דאָס נישט געפאָדערט.

און עס מאטערט די קשיא:

וי באלד יידיש ווערט אויסגעוואָרצלט ביי דער יידישער שול-יוגנט — וי קאָן שוין געדייען קולטור? וי קאָן שוין וואקסן א יידישער מענטש?..

די פארענדערטע שטאָט

וי שנעל עס האָט זיך געביטן דער כאראקטער פון שטאָט! איך דערקען נישט גראָדנע, דאָס אמאָליקע היימישע, געמיטלעכע יידישע גראָדנע! עפעס א פרעמדקייט, עפעס אן אומעטיקע כמא־רע איז פארצויגן איבער דער שטאָט... ווהין און צו וועמען איך זאָל נישט קומען — יעדער לעבט פאר זיך, אָפּגעשלאָסן איז זיינע אייגענע ד' אמות. יידן האָבן וויניק קאָנטאקטן, וויניק שייכות אייגע מיט די אנדערע. אלע געזעלשאפט־לעכע בונדן זיינען איבערגעריסן געוואָרן. אלע פריינדשאפטן וי אָפּגעקילט, גלייך וי מענטשן וואָלטן פלוצלונג פארלוירן דעם צוטרוי אייגע צו די אנדערע...

אזא קאלטע רעזערווירטקייט פילט זיך אומע־טום, כמעט אין אלע קריזין. פארוואָס איז עס אזוי? וו ליגט די רעטעניש דערפון? איז עס מורא? פחד? מורא און פחד פארן אייגענעם שאָטן?..

איך זיך איינמאָל אין א שטוב, וו איך פיל זיך יאָ היימיש — ביי נח באסן. נח באס איז באקאנט וי א קרישטאָל-ריינער און באליבטער געזעלשאפטלעכער עסקן. א מענטש, וואָס פאר־דינט אלעמענס צוטרוי. איך באמערק אין דער ערשטער רגע זיין גאסטפריינטלעכקייט און — דער עיקר — זיין צוטרוי צו מיר...

מיר זיצן ביי א גלעזל טיי מיט וויינשל, סער־וירט פון זיין סימפאטישער פרוי, די „בונ־דאוקע". די לופט פון דער שטוב, די פריינט־לעכע אטמאָספער וירקט בארואיקנדיק, וי באל־זאם אויפן געמיט. הגם נח באס איז אן אלטער

ציוניסטישער טוער און זי — א בונדישע טו־ערין, פונדעסטוועגן איז די הארמאָניש רו אין שטוב קיינמאָל נישט געשטערט געוואָרן.

— אומעטיק געוואָרן אין גראָדנע... — קלאָג איך זיך.

— הלוואי זאָל נישט זיין נאָך אומעטיקער... — שמייכלט באס.

— מסתמא הערט איר נישט דעם סאָוויעטישן ראדיאָ... — רופט זיך אָן פרוי באס — וועט איר וואָלט געהערט דעם סאָוויעטישן ראדיאָ, וואָלט איר דאָך כסדר פארנומען: „נאשא סטשאסט־ליוואיא זשיזן“ (אונזער גליקלעך לעבן)... וואָלט אייך דאָך נישט געווען אומעטיק...

נח באס דערציילט מיר וידער די פרטים פון זיין ארעסט און וועגן זיין שמועס מיט דער „נ.ק.ו.ד.“ בעתן פארהער. ער קוועלט אליין בעת־מעשה. ער איז זיכער, אז צוליב זיינע קלוגע תשובות דעם אויספֿארשער האָט מען אים באָ־פרייט...

זיין פרוי איז שוין אין דעם דאָזיקן ענין ווייני־קער נאאיוו.

— אויב עס גייט אין אויפוויזן די אומשולד, — טענהט זי, — טאָ דערקלער מיר: מיט וואָס איז דערווייזן געוואָרן די „שולד“ פון די פרויען, קינדער און זקנים, וואָס מ׳האָט ארויסגעפירט פון גראָדנע הינטער די הרי־חושך?..

— טאָ פארוואָס זשע, מיינסטו, האָט מען מיך ארויסגעלאָזט?.. — פרעגט זי באס.

— וער וויס... הלוואי זאָל עס זיין אויף לאנג...

די דאָזיקע באמערקונג פון דער פרוי האָט דורכגעיאָגט א וואָלקן איבער זיין פנים...

— איך פרעג אייך, — גיי איך ארויס צו זיי מיט א „טענה“: — וו֯ו איז עס געהערט געוואָרן, מ׳זאָל נעמען א יידישע שטאָט און אויסליידיקן זי לחלוטין פון איר יידישן נוסח? קיין זכר, קיין שפור פון יידיש לעבן... קיין יידישע שולן, קיין יידישע אונטן, קיין יידישע פארויילונגען, קיין יידיש ליד, קיין יידישע מוזיק — אויס! אלץ אויס! בלויז דאָס איינע, וואָס דאָס טעאטער שפילט אמאָל. און אז דאָס טעאטער פאָרט אוועק אויף נאסטראָלן, בלייבט גאָרנישט, לחלוטין גאָר־נישט. א מדבר!

— שרייבט וועגן דעם א „זאיאולעניע“ צום „נא־ראיספֿאלקאָם“... (שטאָטישער אויספיר־קאָמיטעט), — וויצלט זיך באס.

פרוי באס דערציילט, אז עס זענען שוין אָנ־געקומען בריוו פון די גראָדנער פארשיקטע אין קאזאכסטאן. פון צוישן די שורות לייענט מען דאָרט די אלטעהילצערנע שול, האָבן מיך פארהאל־טן די קארג־באלויכטענע פענסטער. אינטערעסאנט וו֯ו זשע עס דאָ אוים אינעוויניק אין די דאָזיקע טעג? כ׳דערמאָן זיך, אז ס׳איז פרייטיק־צו־נאכט.

כ׳גיי אריין אינעווייניק. ס׳איז קבלת שבת. אפשר קוים א צווי מניינים מתפללים דאָ־דאָרט צוזישן די בענק. וויניק ליכט ברענען אין די הענג־לייכטער. נישט אזוי, מיט אזא קארגער בא־לויכטונג, פלעגט מען דאָ פריער מקבל זיין די מלכה שבת... מיט וואָסער שטיל־דערשלאָגענעם ניגון זאָגט עס דער אלטער בעל־תפילה דעם „בואי כלה, בואי כלה“... פון איבערן ארון קודש, גאנץ הויך, קוקן אראָפּ וו֯י פארשעמט די לוחות מיט די „עשרת הדברות“. אזא קליינע, אומעטיקע עדה יידן אין שול.

— פארוואָס אזוי וויניק דאונערט אין שול?

— טו איך א פרעג אן אלטיטשקן, נעבן וועלכן כ׳בין געשטאנען.

— א קשיא אויף איצט? איצט זיצן יידן בע־סער אין דער היים... מען דאוונט ביחידות, אַדער אין א היימישן מנין... אָט מיר... אלטע לייט.. עפעס אנדערש...

דאָס ביסל יידן איז זיך נאָך „מעריב“ צע־גאנגען מיט א קאלטן „גוט שבת!“ אין די שטי־בער. אין מיר האָט די שול נאָך פארגרעסערט דעם אומעט...

כ׳האָב זיך שפּעטער ארומגעדרייט איבער די גאסן אָן ציל. אפילו אויף די גאסן זעט מען נישט דעם עולם פון אמאָל. עפעס זעט מען נישט קיין לאכעדיק פנים... קיין שמייכל פון א פרוי...

כ׳בין שטיין געבליבן פאר א קינא. מ׳גיט היינט „אלעקסאנדער נעווסקי“. אפשר וועט עס מיך אביסל צושטרייען ? איך גיי אריין.

איך דארף נאָך וואַרטן ביזן סוף פון א סעאנס. אין פאָיע — א היפש פובליקום. מען זעט דאָ א סך יוגנט. זייער וויניק יידן. כאָטש תמיד איז אין קינאָ על פּי רוב א יידישער עולם. איך זע א סך מענטשן אין היטלען. זייער „דעמא־קראטיש“... פון וואנען האָבן זיך דאָ פלוצלונג געמומען אזוי פיל היטל־מענטשן?.. נישט מע־לער, אז אלע זאָלן זיין היגע...

אין איין וויינקל, אויף א פאָדיום — אן אָר־קעסטער. מ׳שפילט סאָוויעטישע מאָטיוון, בא־קאנטע זאכן, וואָס מ׳הערט איצט שטענדיק דורכן ראדיאָ. איך קוק זיך צו צו די מוזיקאנטן און טראכט, אז אויך זיי זיינען געבראכט געוואָרן פון רוסלאנד, כדי באלד פון אָנהויב שוין צו קלאָר ארויס וועגן זייערע פינסטערער „דאָ־ליע“... די פארשיקטע פאמיליעס געפינען זיך אין „פאָסיאָלקעס“... (פארשיקונגס־דערפלעך). זיי וווינען אין בראקן... אין איין באראק וווינען א ריי פאמיליעס... מען שלאָפט אויף נארעס... ארויספֿארן פון „פאָסיאָלאָק“ קאָנען זיי נישט... מען פראצעדעט שוער און ביטער פארן שטיקל ברויט... די געגנט איז א ווילדע... א מדבר.. „מיט טרערן דערמאָנען מיר אונזער פארלוירענע היים... אונדזער ליבע גראָדנע“... — אזוי שרייבן די גראָדנער אין די פארצווייפלטע בריוו. איינער האָט אפילו מרמז געווען: „ס׳איז מיר זייער גוט, אָבער עס פעלט מיר דער ניעמאן“... ד.ה. וועג ער האָט דעם ניעמאן, וואָלט ער זיך געקאָנט דערטרינקען...

נח באס דערציילט מיר וועגן א יידישן זקן פון פערשטאָט, א יד א בן־תורה, וועלכער איז אויך אופּק מיטן עשאלאָן: זיין זון איז געווען א פּוילישער אָפיציר — נו, איז דערפאר האָט ער באדארפט פארוואָגלט ווערן אויף די עלטערע יאָרן קיין קאזאכסטאן... „וי האלט מען טאקע אזא זקן אין גראָדנע? טאָמער אָרגאניזירט ער די פערשטאָטער שול מתפללים קעגן דער סאָוויע־טישער מאכט?“... — פארענדיקט באס מיט סאר־קאזם זיין דערציילונג.

— אומעטיק, אומעטיק געוואָרן אין גראָדנע...

— חזר איך איבער מיין קלאָג־לידל.

— וואָס זשע וילט איר, — איראָניזירט וויי־טער באס. — מ׳האָט דאָך אונדז „באפרייט“...

— איר האָט דאָך שוין אודאי געהערט, וי אזוי מען האָט אונדז „באפרייט“: פון פוטער, פון פליש, פון צוקער... — חזרט איבער פרוי באס דאָס טראפארעטע ווערטל, וואָס גייט אום אין שטאָט.

— איז וואָס זשע טוט איר איצט גאנצענע טעג אין שטוב? — פרעגט איך באסן.

— מ׳קוקט אריין אין א ספר. כ׳האָב נאָך קיינמאָל נישט געלייענט אזוי פיל וי אין די דאָזיקע טעג. איך, וויסט דאָך, אז א „נאש בראט“ איז דאָך תמיד פארנומען מיט בעזעל־שאפטלעכע ענינים, מיט אסיפות און בארטונגען. איצט אָבער... געגנדיקט! יאָ, יאָ מ׳האָט אונדז אויך דערפון „באפרייט“... — פארענדיקט באס מיט אן אומעטיקן אקאָרד...

כ׳בין געזעסן אין דער דאָזיקער שטוב ביז רעכט פארנאכט. כ׳בין ארויס פון דאָרט אָן דערלייכטערונג: אז אומעטום די זעלביקע דער־דריקטע שטימונגען. ס׳איז מיר פון דאָרט אויסגע־קומען צו גיין אין „פערשטאָט“, פארבייגייענדיק דאָרט די אלטעהילצערנע שול, האָבן מיך פארהאל־טן די קארג־באלויכטענע פענסטערער. אינטערעסאנט וו֯ו זשע עס דאָ אוים אינעוויניק אין די דאָזיקע טעג? כ׳דערמאָן זיך, אז ס׳איז פרייטיק־צו־נאכט.

כ׳גיי אריין אינעווייניק. ס׳איז קבלת שבת. אפשר קוים א צווי מניינים מתפללים דאָ־דאָרט צוזישן די בענק. וויניק ליכט ברענען אין די הענג־לייכטער. נישט אזוי, מיט אזא קארגער בא־לויכטונג, פלעגט מען דאָ פריער מקבל זיין די מלכה שבת... מיט וואָסער שטיל־דערשלאָגענעם ניגון זאָגט עס דער אלטער בעל־תפילה דעם „בואי כלה, בואי כלה“... פון איבערן ארון קודש, גאנץ הויך, קוקן אראָפּ וו֯י פארשעמט די לוחות מיט די „עשרת הדברות“. אזא קליינע, אומעטיקע עדה יידן אין שול.

— פארוואָס אזוי וויניק דאונערט אין שול?

— טו איך א פרעג אן אלטיטשקן, נעבן וועלכן כ׳בין געשטאנען.

— א קשיא אויף איצט? איצט זיצן יידן בע־סער אין דער היים... מען דאוונט ביחידות, אַדער אין א היימישן מנין... אָט מיר... אלטע לייט.. עפעס אנדערש...

דאָס ביסל יידן איז זיך נאָך „מעריב“ צע־גאנגען מיט א קאלטן „גוט שבת!“ אין די שטי־בער. אין מיר האָט די שול נאָך פארגרעסערט דעם אומעט...

כ׳האָב זיך שפּעטער ארומגעדרייט איבער די גאסן אָן ציל. אפילו אויף די גאסן זעט מען נישט דעם עולם פון אמאָל. עפעס זעט מען נישט קיין לאכעדיק פנים... קיין שמייכל פון א פרוי...

כ׳בין שטיין געבליבן פאר א קינא. מ׳גיט היינט „אלעקסאנדער נעווסקי“. אפשר וועט עס מיך אביסל צושטרייען ? איך גיי אריין.

איך דארף נאָך וואַרטן ביזן סוף פון א סעאנס. אין פאָיע — א היפש פובליקום. מען זעט דאָ א סך יוגנט. זייער וויניק יידן. כאָטש תמיד איז אין קינאָ על פּי רוב א יידישער עולם. איך זע א סך מענטשן אין היטלען. זייער „דעמא־קראטיש“... פון וואנען האָבן זיך דאָ פלוצלונג געמומען אזוי פיל היטל־מענטשן?.. נישט מע־לער, אז אלע זאָלן זיין היגע...

אין איין וויינקל, אויף א פאָדיום — אן אָר־קעסטער. מ׳שפילט סאָוויעטישע מאָטיוון, בא־קאנטע זאכן, וואָס מ׳הערט איצט שטענדיק דורכן ראדיאָ. איך קוק זיך צו צו די מוזיקאנטן און טראכט, אז אויך זיי זיינען געבראכט געוואָרן פון רוסלאנד, כדי באלד פון אָנהויב שוין צו

לאַזן הערן אין די נייַע שטעט סאָוויעטישע לי־דער, סאָוויעטישע מוזיק.

איך דריי מיך אום אין פּאַיע. מ׳רעדט דאָ א סך רוסיש. הייסט עס טאקע, אַן אָנגעפּאָרענער עולם. אלץ מענטשן פון דאָרטן, פון רוסלאנד. „קאָמאנדיראָוואטשנע". דאָס האָבן זיי טאקע „גע־ירשנט" די דירות פון די ארויסגעשיקטע מיט די עשאלאָנען...

אָט שפּילט דער אָרקעסטער אַן וואלס. אַן אלטן רוסישן וואלס: „נא טאָפקאך מאנדזשוריאי". עטלעכע פּאָרלער דרייען זיך אוועק אין טאנץ. מען טאנצט ווילעריש, נישט מיט אונדזער אייר־אָפּאישער מאניךלעכקייט, נאָר עמכדיק... עס טאנצט אויך א מיידל מיט א מיידל... זיי טאנצן לאכעדיק און פארטשעפען זיך אלע וויילע אַן די אנדערע טאנצענדיקע. דער עולם באלאנגערט דעם בופעט: עס פארקוויפט זיך דאָרט קוואס. פון וואנען האָט זיך דאָ געזומען אין גראָדנער קינאָ קוואס?.. וי קומט דאָ איצט די דאָזיקע משקה?.. אָבער די רוסן קוויקן זיך דערמיט גאנץ געשמאק. זיי טרינקען איין „באָמבע" קוואס און א צווייטע...

בעת איך בין שוין געזעסן אינעווייניק אין זאל, בין איך געווען וי אין א קלעם: אזוי ווי עפּראָפּט איז געווען דער קינאָ. עפּעס א ריזיקער אָנגעלויף פון יונג און אלט. א ליארם, א שטופּעניש, א געדראנג.

אפילו בעת מען האָט שוין דעמאָנסטרירט דעם פילם, האָבן זיך אויך איבערן זאל געהערט אלע ווייַלע קולות, צווישנרופן. דאָס האָבן געטומלט די יוגנטלעכע — די רוסישע „פּאצאנעס":

— וואניא, סמאטרי! (וואניא, זע!).

— עטאָ נאשי! (דאָס זיינען אונדזערע).

— ניעט, עטאָ וראג! (ניין, דאָס איז דער שונא).

— א יא נאָוואריו, נאשי... (און איך זאָג, אונדזערע).

— סמאטרי, דוראק!.. (קוק, די שוטה).

— וואָס, רוסקיע פּאצאָנעס!.. (רוסישע שלי־פּעס).

— דא טישע, טשערטי פּאלאסאטיע... (שוייגט, איר רוחות...) — דערהערט זיך אין מיטן א געשריי פון א דערוואקסענעס.

אָבער די „פּאצאנעס" (יוגנטלעכע) האָבן זיך נישט איבערגענומען און האָבן אין א ווייַלע ארום וידער זיך ארומגעקריגט.

וי שנעל, וי שנעל עס האָט זיך דאָ געביטן די „דעקָראציע": די מענטשן, דאָס גאנצע לעבן... אלץ!..

איך בלאָנקע איינמאָל איבער די גאסן און געפּין זיך אויך אויף דער נייַדוס־גאס.

איך ווייל האָבן די סאָטסיפּאקציע צו זען מיט מיינע אויגן אויפן ראָג גאס דאָס שמאָלע לאקירטע בלעכל מיטן נאָמען פּונעם גראָדנער פּרעכטיקן פּאָעט — און דערצו נאָך מיין נאָנטן חבר.

וי דערשטוינט בין איך געוואָרן, דערזעענדיק גאָר אן אנדער אָנשריפּ אויפן בלעכל: „פּער־וואָמאיסקאיא" אָנשטאָט — „אוליצא נייַדוסא"...

סטייטש? היתכן? אויס מיט דער נייַדוס־גאס? אראָפּגענומען לייב נייַדוסעס נאָמען? פון אזא פּאָעט? איך האָב לכתחילה מיינע אויגן נישט געווואָלט גלויבן.

דאָס וואָס די יידן האָבן אדורכגעפּירט ביי די פּאָליאקן — אין האלב־פאשיסטישן פוילן! — צו באָערן א גרויסן יידישן דיכטער, א יליד גראָדנע — דאָס האָט מען ביי דער סאָוויעטישער מאכט ארונטערגעריסן!!

כ׳בין געווען אויסער זיך און א גאנצן טאָג זיך נישט געקאָנט באַרואיקן. אין אָוונט האָב איך זיך געטראָפן מיט מאָריס לאמפּען און מיטן געהילפס־רעזשיסיער פון דער טרופּע ק־. איך דערציילט זיי וועגן דער חרפה. אויך זיי ווערן אויפגעבראכט.

— מען מוז עפּעס טאָן, רעאגירן! — זאָג איך — אפשר איז עס דאָ אן אקט פון א קליין־קעפּלדיקן „טשינאָוניק".

— לאָמיר גיין אין „נאָראיספּאָלקאָם" — לייגט כאָר ק — י.

לאמפּע איז אין א ווייַלע ארום געוואָרן קי־לער צו דער זאך.

— איך האָב מורא, — זאָגט ער, — אז מיר וועלן גארנישט קאָנען אויפטאָן....

— פארוואָס מיינט איר אזוי?

— און איר מיינט דען אנדערש? אז „זיי" טוען אָפ עפּעס, וועט „זיי" שוין קיינער נישט איבערצייגן, אז דאָס איז א פּעלער...

— אָבער פונדעסטוועגן, — זאָג איך, — מיר מוזן גיין. זיי ווייסן זיכער נישט, וער נייַדוס איז געווען.

— אז איר ווילט, פרווט. איך גיי נישט...

— טאָ לאָמיר גיין זאלבענאנד! — לייג איך פאָר ק — י־ן.

— מסכים.

— איך ווינטש אייך דערפאָלג... — זאָגט סקעפ־טיש ליאמפּע.

נאָר דעם זעלביקן טאָג זיינען מיר ביידע — איך און ק — י — אוועק אין „נאָראיספּאָלקאָם" אויף אושעשקאוע גאס.

מיר מעלדן זיך צום „אָטויעטסטוועגני סעק־רעטאר" („פּאראָנטוואָרטלעכער סעקרעטאר") וע־גן א שמועס.

— מיט וועמען האָב איך דעם כבוד? — פרעגט ער.

מיר זאָגן אים.

ער פארבעט אונדז צום טיש.

מיר האָבן אים אינפאָרמירט וועגן דעם ענין; דערציילט אים ווער נייַדוס איז געווען; וועגן זיינע פארדינסטן פאר דער יידישער ליטעראטור.

— זיכער איז דאָ געשען א מיספארשטייַניש — זאָג איך. — די מאכט האָט מסתמא נישט געוווסט ווער נייַדוס איז געווען...

דער סעקרעטאר האָט אונדז אויפמערקזאם אויסגעהערט און לסוף זיך אָפּגעפרוסן:

— גוט, איך האָב אייך פארשטאנען. איר מוזט עס מיר אלץ געבן שריפטלעך. שרייבט אָן א „זאיאולענ־יע".

— וי איז אָבער אייער מיינונג?

— פאסמאָטרים! (מיר וועלן זען) — ענטפערט ער דיפּלאָמאטיש.

מיר זיינען ביידע נאָכדעם געזעסן א גאנצן אָוונט און צונויפּגעשטעלט א מעמאָריאל צום „נאָראיספּאָלקאָם". קלאָר געמאכט דעם גאנצן ענין, מאָטיווירט און פארטייטשט. דעם מעמאָריאל האָבן מיר פארענדיקט מיטן אויסדריק די האָ־פענונג, אז דער „נאָראיספּאָלקאָם" וועט זיך רעכענען מיט די געפילן פון די גראָדנער יידן, וועלכע האָבן שטארק געערט לייב נייַדוסן וי א העכסט טאלענטירטן דיכטער; אז דער „נא־ראיספּאָלקאָם" וועט צוריקשטעלן דעם נאָמען פון דער לייב נייַדוס־גאס, וי געווען. דעם דא־זיקן מעמאָריאל האָבן מיר ביידע אינטערגע־שריבן, צוגעבנדיק אונדזערע טיטולן, וואָס מיר האָבן אין דעם יידישן אקטיאָרן־קאָלעקטיוו: איך — „זאוליט" (ליטעראריישער לייטער) און ק — י — „פּאָמאָשטשניק כודריקא" (געהילף פון קינס־טלעריישן לייטער).

צומאָרגנס באלד אין דער פרי איז שוין דער מעמאָריאל געווען אויבערגעגעבן אין „נאָראיס־פּאָלקאָם". מ׳האָט אונדז געהייסן קומען אין א דרייַ־פּיר טעג ארום נאָך א תשובה.

אין משך פון די עטלעכע טעג איז מיר אויס־געקומען צו רייַדן מיט באקאנטע וועגן דעם דאָזיקן ענין. און מאָדנע: כמעט אלע זיינען

געוועז פארתידושט וואָס מיר האָבן אונטערגענומען די אינטערוועניע ביי דער מאכט...

— דאָ דארף מען קוקן און שוייגן... — האָט איינער באמערקט.

— אייער שתדלנות איז זייער נאאיוה... — זאָגט א צווייטער. — איר מיינט טאקע, אז דער „נאַראיספאַלקאָם" האָט געענדערט דעם נאָמען פון דער ניידוס־גאס נאָר נישט פרעגנדיק ביי קיין אייגענע מענטשן?...

— איז עס מעגלעך, אז אן „אייגענער" זאָל נעבן אזא „עצה"?..

— פֿאראן, פארען אומבאדינגט אועלכע עצה־נעבערס...

אויך דוד בערזאָווסקי איז געווען סקעפטיש צום דאָזיקן ענין.

אז איך האָב אים דערציילט וועגן אונדזער אינטערוועניע, האָט ער געשמייכלט:

— איך זע, אז איר קענט „זיי" נאָך נישט... — באמערקט בערזאָווסקי — וואָס אינטערעסירן עס „זיי" די סענטימענטן פון די גראָדנער יידן, בעת מ'מוז די גאנצן צוגעבן א סאָוויעטישן אויסזען?.. „פערוואָמאיסקאיא" איז מער סאָוויעטיש וויי „אוליצא ניידוסא"...

— פונדעסטוועגן האָף איך יאָ, אז אונדזער מעמאָריאל וועט געוומען ווערן אין אכט... — האלט איך זיך ביי מיינס.

— האָפֿט, האָפֿט... ווייל איז דעם גלויביקן... איר וועט עלטער ווערן מיט א פּאָר טעג, וועט איר רייכער ווערן מיט א דערפארונג...

מיט דער דאָזיקער „דערפארונג" בין איך טאקע רייכער געוואָרן אין עטלעכע טעג ארום...

מיר קומען ווידער ביידע — איך און ק — י, — אין „נאַראיספאַלקאָם" נאָך דער תשובה, וי מען האָט אונדז געהייסן.

דער סעקרעטאר אליין איז גראָד נישט און עס נעמט אונדז אויף א פרוי — זיין פארטרעטערין. זי איז אינפאָרמירט וועגן אלץ און בעט אונדז זיצן.

זי עפנט אויף א פאפירענע טעטשקע און נעמט ארויס פון דאָרט אונדזער מעמאָריאל. אויבן, ביי דער זייט פאפיר, באמערק איך, איז שוין פאראן א צושריפט: די „רעזאָלוציע"... עטלעכע שורות מיט רויטן טינט אין דער קרום געשריבן. זי וואַרפט אדורך מיט די אויגן די „רעזאָלוציע". מיר וואַרטן מיט שפאַנונג.

— אייער „זאיאולעניע" — הויבט זי לסוף אָן — איז נישט גענומען געוואָרן אין אכט...

— ניין?! — כאפט זיך ארויס ביי מיר דער ערשטער אויסדרוק פון פארוווונדערונג...

— וי אזוי זשע? — פרעגט אויך ק — י.

זי האָט אויף אונדז א בליק געטאָן ערנסט, אָן א סימן פון א שמייכל.

— דאָס איז אלץ, וואָס איך קאָן אייך זאָגן...

— זאָגט זי געשעפטלעך־קאלט.

— אָבער איר וווייסט, וועי ניידוס איז געווען?.. א בארימטער פּאָעט! — זאָג איך.

— א פּאָעט מיט גרויסע פארדינסטן! — האלט אונטער ק — י.

זי שווייגט.

— אויפן גראָדנער בית עולם, — רעד איך וווייטער, — שטייט ניידוסעס א פּרעכטיקער דענקמאָל, געשאפן פון א בארימטן סקולפּטאָר. א סימן, אז דאָס פּאָלק האָט אים געערט... דערצו איז ער א געבוירענער פון דער שטאָט... א גראָדנער...

זי שוויגט.

— דאָ האָט ער געשאפן, דאָ איז ער יונג געשטאָרבן...

— איך זע, איך זע וואָס איר שרייבט אלץ אין אייער „זאיאולעניע"... — רעדט זי לסוף ארויס אין איר כסדר קאלטן טאָן. — אָבער זאָגט מיר, פאזשאלויסטא, קאקאָוא אָן ביל סאָציאלאוואָ פראָאיסכאָזשדעניא?... (פון וועלכער סאָציאלער אָפּשטאמונג איז ער געווען?)...

דאָ בין איך שטום געוואָרן... דאָ, הייסט עס, ליגט דער הונט באגראָבן.. צוליבן טאָטן דעם גוטבאזיצער, הייסט עס, איז לייב ניידוס פסול...

— אבי ער אליין איז געווען א גרויסער פּאָעט! — רוף איך זיך באלד אָפּ מיט מער קוראזש.

— אין פושקין?.. — קריגט אויך לשון ק — י,

— און פושקין האָט דען אָפּגעשטאמט פון דער אָרימקייט?.. פונדעסטוועגן פארערט מען פושקינען אויך אין היינטיקן רוסלאנד...

— זאָגט מיר, פאזשאלויסטא, פון וועלכן לעבן האָט ניידוס געשריבן?... — פרעגט זי מיט א העכערער שטים וי בעת א ווייכוח, — וי א זון פון א גוטבאזיצער און פאבריקאנט (מיר וויסן אלץ וועגן אים) האָט ער זיכער נישט געשריבן וועגן ארבעטערלעבן... וועגן געראנגל פון ארבעטער־קלאס... איבעריקנס, מיר האָבן נישט וועגן וואָס צו דיסקוטירן... פאראן שוין א „רעזאָלוציע"...

ק — י טוט מיר אומבאמערקט א צי ביים ארבל און הויבט זיך אויף דער ערשטער פון אָרט.

כ'האָב זיך געפילט וי אָפּגעגאָסן מיט א קאלטן דוש...

— נו, וואָס וועט איר זאָגן איצט? — פרעגט ק — י שוין אויף דער גאס.

— א פשוטער וייטיק צו הערן אועלכע ריידן... א וייטיק און א חרפה!..

ק — י, וי ניידוסעס א שטארקער פארערער און פארליבטער אין זיין מוזיקאלישן פערז, האָט זיך אויך שטארק איבערגענומען מיט דער זאך. איך זע אין זיינע אויגן, אז ער לעבט עס איבער.

מיר גייען שווייגעוודיק און אנטוישט.

— איר וויסט, וואָס איך טראכט? — רופט זיך אָפּ ק — י נאָך א לאנגן שווייגן. — די באָלשעוויקעס, זעט אויס, באזיצן די „קונסט" שנעל צו פארוואנדלען פרייַנד אין פיינט...

שפּעטער, אז מיר איז אויסגעקומען ווידער צו גיין דורך דער געוועזענער ניידוס־גאס, האָב איך, זיך אינסטינקטיוו ביים רָאג אָפּגעשטעלט. און קוקנדיק אויפן אביערגעמאָלטן בלעכל מיט דער נייער אָנשריפט: „פערוואָמאיסקאיא" — האָב איך געהאט דאָס געפיל, וי איר שטיי פאר א פאר־שוועכונג... ס'איז פארשוועכט דער נאָמען פון א יידישן דיכטער און אין גרונט איז אייך פארשוועכט דער ערשטער מאי... יאָ, אויך דער ערשטער מאי, ווייל כלומרשט, אין נאָמען פון ארבעטער־יום טוב — וואָס איז דאָך א סימבאָל פון פרייהייט! — איז פארשוועכט געוואָרן דעם פּאָלק א הייליקייט...

„אמת בנין"

חברה להנדסה ובנין בע"מ

בהנהלת: מיכאל וולגל ואבנר לובמן

ברכותינו לאנשי גרודנה בישראל ובתפוצות

חיפה, רח' העצמאות 35, טלפון 66211

אבא טאַרלאָווסקי, פאריז

גראַדנער יודענראַט*)

עס איז זייער שווער פאר א געטאָ־ייד צו שרייבן אויף דער אויבענדערמאנטער טעמע, בפֿרט ווען ער וויל צייטנווייז ארויסטרעטן אלס סניגור און ניט כסדר אלס קטיגור. די יודענראַטן אין די געטאָס זיינען אזוי שטארק צוזונגען גע־וואָרן אין דער יידישער וועלטפֿרעסע אלס פאר־רעטער און עוכרי ישראל, אז עס איז באמת אן אונדאנקבאר ראָל ארויסטרעטן אלס זייער פאַרטיידיקער. איך וויל עס טאקע ניט און האָב ניט בדעה צו פארטיידיקן די יודענראַטן בדרך כלל. איך האָב אויך ניט דעם רצון צו פאר־טיידיקן דעם גראַדנער יודענראַט. געוויס זיינען באגאנגען געוואָרן פיל חטאים און זאָגאר פאר־ברעכענס אין אלע יודענראַטן אין פוילן און אויך אין גראַדנער יודענראַט. שרייבענדיק וועגן גראַד־נעם יודענראַט, וויל איך זיך אָפּשטעלן אויף אי־ניקע יחידים, אינדיווידועלע פֿרעזאָגען און וועל פֿרובירן זיי זאָגאר פארטיידיקן. וויַ באוואוסט, זענען די דייטשן אריין אין גראַדנע דעם צוויי־טן טאָג נאָכן אָנפאלן אויף רוסלאנד, ד.ה. דעם 23 יוני 1941. עס זענען ניט איבערגעגאנגען קיין צווייַ וואָכן און עס האָט מיר אָפּגעשטעלט אויף דאמיניקאנער גאס (פריהער סאבארנע) דער די־רעקטאָר פון די תרבות שולן אין גראַדנע, ד״ר בראוער, און אנידערגעשלאָגענער און צע־בראָכענער האָט ער מיר ערקלערט מיט א טרוי־ערדיקער שטימע אז עס האָט אים געטראָפן א גרויסער אומגליק. צווייַ דייטשע מאיאָרן האָבן אים באזוכט אין זיין וואָנונג (דאָס איז נאָך געטאָ פארן געטאָ) און זיי האָבן אים אולטימאטיוו אויפגעפאָדערט אין פארלויף פון 24 שעה צו גרינדן א יודענראַט אין גראַדנע פון צען פֿער־זאָן. בראוער האָט מיר וויטער דערציילט אז די צוויי מאיאָרן זיינען פריהער געווען ביים אד־וואָקאט יצחק גאוזאנסקי. נאָר זיי האָבן אוים־געפונען אז גאוזאנסקי רעדט שוואך דייטש און רעפרעזענטירט זיך ניט אידיריק, האָבן זיי זיך לויט גאוזאנסקים עצה געווענדעט צו אים, צו בראוערן, און האָבן אים אין א מיליטעריישער פאָרם באפוילן תיכף צו גרינדן דעם יודענראַט. איך האָב געטרייסט מיין פרייַנד און חבר ד״ר בראוער און אים געזאָגט אז עס איז א שעת צרה ליעקב, עס איז ניטאָ קיין ברירה און אויב ער וועט ניט אויספירן דעם באפעל, ריזיקירט ער מיט זיין לעבן. דעם צוויי־טן טאָג האָט שוין עקזיסטירט דער יודענראַט, וועלכער איז באשטאנען פון אָנפאנג פון צען פֿערזאָן און נאָכהער איז ער פארגרעסערט געוואָרן ביז 24 פֿערזאָן. צווישן די ערשטע 10 פֿערזאָן זענען געווען, אויף וויפיל איך געדענק סאָלגענדע: דירעקטאָר ד״ר בראָ־וער, אלס אָבמאן, אדוואָקאט יצחק גאשזאנסקי, אדוואָקאט אברהם זאדאי, אברהם ליפשיץ, יעקב עפראן, אשר קאסאוסקי, יהושע סוכאוולאנסקי, צבי טארלאוסקי, בערמאן און דר ביק.

וי געזאָגט איז בראוער געווען דער דירעק־טאָר פון די העברעאישע שולן „תרבות״ אין גראַדנע. די צאָל שילער אין אלע תרבות־שולן פון די קינדער־גאָרטנס ביזן סעמינאריום איז דער־גאנגען ביז 1200 א יאָר. אויף זיינע הענד זענען אויפגעהאָדעוועט און ערציגן געוואָרן טויזנטער פון דער בעסטער גראַדנער יוגענד, א געזונטער שטאָלצער, מוטיקער דור, פיל פון וועלכע גע־פינען זיך יעצט אין ישראל און אָנטייל גע־נומען אין באפרייאונגס קאמף. ד״ר בראוער, דער מענטש פון הויכער בילדונג, פון גרויס קולטור און ויסנשאפט, בראוער דער איש הספר, דער מחנך, דער פאָלקס טריבון, דער פלאם פייערדיקער ציוניסט, צו קענט איר זיך פאר־שטעלן אז בראוער, דער ערציער פון מיינע און אייערע קינדער, אז ער בראוער האָט אליין געשיקט זיינע באליבטע תלמידים קיין טרעב־לאנקע, נאָך אושוויץ, אין די גאז קאמערן אריין, אזוי וי מען וויל עס איינשמועסן אין דער גרוי־סער וועלט? צי גלויבט איר עס? איך, דער גראַדנער געטאָ־ייד, זאָג אייך בפירוש, אז עס איז ניט אזוי. ניט בראוער, ניט גאוזאנסקי, און ניט סוכאוולאנסקי, ניט קיינער פון זיי איז געווען דער פוסק אחרון. דער פוסק אחרון איז געווען די „געסטאפּאָ״ — אלעמאָל! און בכלל וועט מיר וואָלטן אביסל מער געדענקט וואָס אונזער קולטור לערנט אונז, אז „אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו״, אז דו טאָרסט ניט קריי־טיקירן דיין חבר ביז דו האָסט אליין ניט דער־גאנגען צו זיין קריטישן מצב, וואָלטן מיר אפשר אנדערש געריידט, אנדערש געטראכט און זיך אנדערש אויסגעדריקט. איבער די מעשים פון אלע, וועלכע זענען אויפק פון אונז און וועלכע וועלן שוין מער ניט צוריקקומען. מיר דארפן ניט זוכן דעם שעיר לעזאזל דווקא צווישן אונז. בראוער איז ניט שולדיק. קיינער פון די 25.000 גראַדנער געטאָ יידן וואָלט ניט געקענט זיך בעסער אויפפירן ווי ד״ר בראוער. געוויס וועט איר זאָגן אז ער האָט געדארפט זיך איריינשיסן א קויל אין קאָפּ אריין אזוי וויַ עס האָט געטאָן אינזשענער טשערניאקוב, דער אָבמאן פון וואר־שעווער געטאָ, ריכטיק, דאָס איז געווען דער אייניקער וועג כדי איינמאָל פאר אלעמאָל פטור צו ווערן פון אלע אביערמענטשלעכע יסורים און ליידן. און בראוער, דער גענעראל אָבמאן, פון בייַדע גראַדנער געטאָס, האָט זייער פיל בעליטן, זאָגאר פיזיש, וויַיל ניט איינמאָל האָט דער דאָזיקער „געטאָ געגנראל״ משטיינס געזאָגט געקריגן געשמיסן אויפן הוילן לייב ממש, בא־זיך אין קאבינעט, אין יודענראַט. געוויס וואָלט א קויל אין קאָפּ געווען פאר בראוערן דער בעס־טער, בכבודיקסטער אויסזעג פון זיין הילפס־לאָזער לאנג. אָבער צי קענט איר מיר זאָגן, רבותי, עס זענען געווען געטאָס אין פוילן אין די שווערע הונדערטער, צי קען מען אויפווייזן אויף איינעם וועלכער האָט זיך אליין געשאָסן, אויסער טשערניאקאוו? צוליב דעם וואס בראָ־ווערן האָט פארפעלט מוט, קען מען ניט זאָגן אז ער איז א פארברעכער. דעם 13 פעברואר 1943 בין איך געשטאנען צוזאמען מיט בראָ־ווערן און זיינע 2 קינדער אין דער גרויסער גראַדנער שול, צווישן 2500 יידן אויפגעטריבענע וי שעפסן כדי ווערן אומקגעשיקט אין די גאזן קאמערן. מיט אמאָל האָט מען ארויסגערופן בראָ־ווערן פון שול. איך האָב געמיינט אז מען לאָזט אים דעם „גענעראל״, ארויס אויף פריי. איך האָב אים געוואונטשן אלעס גוטס. ער האָט געוואָלט מיטנעמען זיינע קינדער! האָט מען אים ניט גלאָזן. אין 5 מינוט ארום איז בראוער דערשאָסן געוואָרן דורכן קאָמענדאנט פון אונזער געטאָ, דעם געסטאפאָוץ „וויזע״. און שטייַנדיק אין שול האָב איך ניט געוואוסט אז מיין האנט איז געווען די לעצטע וועלכע האָט געדריקט בראוערס האנט. איך קען נאָר זאָגן אויף בראָ־ווערן נאָר דאָס וואָס מ׳זאָגט אויף אלע גדולי

*) פאריז, 1947.

ישראל: „חבל על דאבדין ולא משתכחין" — א שאָד, א גרויסער שאָד איז דאָס וואָס ווערט פאר־לאָרן און קען ניט פארגעסן ווערן.

אדוואָקאט יצחק גאוזשאנסקי, זיינע גאנצע יאָרן געווען א סאָציאל דעמאָקראט, אין די לעצטע יאָרן געהאט גרויסע סימפאטיעס פארן ציוניזם, באזוכט ארץ־ישראל פארן וועלט קריג. געווען אן אָנפירנדער קאָמוניסט אין לאנד, און קו־מענדיק צוריק איז ער ארויס מיט א רעפעראט וועגן דער לאגע אין לאנד. א מענטש, א נקי כפים, א מענטש מיט אויסערגעווייניקע מידות טובות, רוהיק, שטיל, באשיידן, און געוואָלט האָט דער גורל אז אונזער גוטער, ליבער און טייערער יידישער אדוואָקאט יצחק גאוזשאנסקי זאָל ווערן אָבמאן פון ערשטן געטאָ. איך בין אָבער מער וי זיכער אז ווען אלע 25000 יידן פון גראָדנער געטאָ וואָלטן געלעבט (הלואי וואָלט עס אמת געווען), וואָלט קיין איין גראָדנער יד ניט ארויס־געטראָטן מיט איין שלעכטן וואָרט קעגן אדוואָ־קאט יצחק גאוזשאנסקי. איך דערמאן זיך אין מיינעם א פערזענלעכן עפיזאָד. די יידישע מיליץ אין געטאָ וועלכע איז געווען אונטערגעוואָרפן דעם יודנראט, האָט רעקוויזירט קישענס פאר דער נעסטאפּא. 2 פאָליציאנטן זענען געקומען צו מיר רעקוויזירן א קישן. מיין פאמיליע איז דאן בא־שטאנען פון 4 פערזאָנען. איך, מיין פרוי, זון און טאָכטער. פארמאָגט האָבן מיר אין געטאָ נאָר 2 קישנס. מיין פרוי, ע"ה בעט זיך ביי מיר איך זאָל גיין צו גאוזשאנסקען אָפטרייבן די גזירה, וי וועלן מיר קענן שלאָפן זאלבע פערט אויף איין קישן. איך טו איר צוליב און גיי צום אָבמאן גאוזשאנסקי אין יודנראט. גאוזשאנס־קי גיט מיר א בריוו מען זאָל ביי מיר דאָס קישן ניט נעמען און גלייכצייטיק וויזט ער מיר א בריוו פון א באקאנטן דאָקטאָר פון וויל־נער געטאָ וואו ער שרייבט אז אין וילנער געטאָ האָט מען שוין צוגענומען די גאנצע בעט־געוואנט. זיי וואָלטן גליקלעך געווען מען זאָל זיי לאָזן דאָס נאקעטע לעבן. פרייַנד טארלאווסקי, האָט זיך צו מיר אָפגערופן דער שרעקלעכער, גרויזאמער „אָבמאן", „איך האָב אייך געגעבן א בריוו מען זאָל ביי אייך די קישן ניט אוועק־נעמען. נאָר צו גלויבט איר דען, אז מיט דעם וועלן זיך ענדיקען אונזערע און אייערע צרות? צי זעט איר ניט אז דער דאָך ברענט? מיט אלע כחות באמיען מיר זיך אָפּשטופן דעם אונטער־געשריבענעם גזר דין אויף אונז, אָבער מיר וויסן אז לאנג וועט עס ניט דויערן. די דייטשן זענען שוין זאט מיט אונזער גאָלד, חפצים און ברילאנטן". און טרערן, גרויסע הייסע יידישע טרערן, האָבן זיך א גאָס געגעבן פון די אויגן פון אדוואָקאט יצחק גאוזשאנסקי, דער אָבמאן פון ערשטן גראָדנער געטאָ... ווער וועט וואגן און קומען אונז זאָגן, אז מען קען שטעלן אין ספק די דאָזיקע טרערן, די יידישע מענטשלעכע טרערן פון איינעם פון די בעסטע בני עיר, אונזער טייערן גאוזשאנסקי. אין א קורצע צייט ארום האָט מען גאוזשאנסקין אוועקגעפירט אין עטאפן לאגער אין קעלבאסין — 4 קילאָמעטער פון שטאָט, דורך אלע גראָדנער גאסן, בראש פון טויזנטער יידן, וועלכע זענען נאָכגעשלעפט גע־וואָרן נאָר אים צופוס, זינגענדיק „אידל מיטן פילד, בערעל מיטן באס" און די קריסטלעכע איינוואָ־נער פון שטאָט זענען געשטאנען אויף ביידע זייטן פון די גאסן און געלאכט .אין א פאָר וואָכן ארום האָט דער קאָמאנדאנט פון קעלבאסין, דער שרעקלעכער סאדיסט און עסטאפּאוועץ רינצלר דערשאָסן אונזער ליבן אדוואָקאט, פריער רייצנדיק זיך מיט אים א פאָר טעג מיט כלערלי סאדיסטי־שע שטיקלאך.

אָט אזוי האָט אויסגעהויכט זיין ליכטיקע נש־מה אונזער אונפארגעסלעכער יצחק גאוזשאנסקי.

יהושע סוכאוולאנסקי! פיל יאָרן געווען דער וויצע פרעזידענט פון שטאָט אויפן פלאָץ פון אונזער פריינט הלל בירגער, וועלכער האָט אין יאָר 1920 פארלאָזן גראָדנע, א מענטש וי יצחק גאוזשאנסקי, א נקי כפים, א מענטש מיט הויכער קולטור, סיי וועלטלעכע, סיי יידישע, א פיקח, א יידישער תלמיד חכם, א ריי יאָרן געווען צו־זאמען מיט צבי טארלאווסקי א חבר אין דער פארטיי פועלי ציון. זייענדיק וויצע פרעזידענט פון גראָדנע, זיך אָפּגעגעבן מיט לייב און לעבן מיט פארשיידענע יידישע אינסטיטוציעס, געווען פרעזידענט פון יידישן קינדערהיים, ארבעט אינ־טענסיוו פארן יידישן שפיטאָל און ביי יעדער וויכטיקער אקציע פארן גראָדנעם יידענטום, פעלט ניט די ליכטיקע געשטאלט פון יהושע סוכאוולאנסקי.

א מענטש מיט אויסערגעווייניקע פייהיקייטן, א גוואלדיקער בעל כשרונות און ווען דער אנטי־סעמיטיזם האָט זיך צעפלאקערט אין פוילן און מען האָט אים באזייטיקט פון זיין אמט אלס וויצע פרעזידענט פון שטאָט, האָט דער מאגיס־טראט געווען געצוואונגען אים באשטימען אלס שעף פון די שטאָטישע פינאנסען, וויל צוויישן די קריסטן איז שווער געווען צו געפינען אזא מומחה, און דער שטאָט פרעזידענט האָט אים זאָגאר געשיקט זיך פארפאָלקאָמען אויף ספע־ציעלע העכערע קורסן וועגן פינאנץ־פראגען. אין געטאָ איז אונזער יהושע סוכאוולאנסקי געווען דער פינאנץ־מיניסטער. אָבער מערקווירדיק! אין דער צייט וען פארשיידענע מיטגלידער פון יודנ־ראט האָבן זיך געגעבן אן עצה צו פארשאפן ביי זיך אין שטוב, על חשבון הקהל, פאר זייערע פרויען און קינדער אלדאָס גוטס, (און גוטס האָט געהייסן אין געטאָ — ברויט צו זאט און א שטיקל פוטער) איז סוכאוולאנסקי ממש געווען א מחוסר לחם. יהושע סוכאוולאנסקי וועלכער איז געווען דער פוסק אחרון אין אויס־מעסטן שטייערן און קאָנטריבוציעס אין געטאָ, און וען ער וואָלט נאָר געוואָלט וואָלט אים קיין זאך ניט געפעלט, האָט זיך ניט ערלויבט צו טאָן א טובה אין פראגן פון געטאָ שטייערן אפילו זיין בעסטן ידיד און חבר, און אלץ מען זאָל אים ניט ח"ו חושד זיין...

דער מענטש איז געווען קריסטאל־ריין. יהושע סוכאוולאנסקי איז געווען דער יידישער אריס־טאָקראט.

איך פלעג אָפט אריינקומען צו יהושע סו־כאולאנסקי אין הויז. מיר האָבן געדארפט ווערן מחותנים. אונזערע קינדער האָבן זיך פארליבט, מיין זון אין זיין טאָכטער. דער גורל האָט אָבער געוואָלט, די שמחה זאָל צושטערט ווערן. עס לעבן ניט מער, ניט מיין זון, ניט זיין טאָכטער און ניט ער אליין, אונזער טייערער אומפארגעסענער יהושע סוכאוולאנסקי. כבוד זיין אָנדענקען.

איך האָב גהאלטן פאר מיין הייליקן חוב וויידמען די שורות די דריי ליכטיקע געשטאלטן פון גראָדנער יודנראט, די געשטאלטן פון ד"ר בראווער, גאוזשאנסקי און סוכאוולאנסקי הי"ד, כדי מען זאָל פארשטיין אז ניט אלץ איז געווען צופוילט אין די יודנראטן, אן אויב עס האָבן אנדערע יידן א ביסל צוגעזינדיקט, דארפן מיר אָבער ניט פארגעסן די מאמרי חז"ל אז, „יש־ראל אפ"י שחטא — ישראל הוא" און וען זיי וואָלטן נאָר געלעבט יעצט וואָלטן מיר זיי געגעבן דעם יידישן רעצעפט: „תשובה טאָן".

שמואל שניידער, תל־אביב

אין די נעכט

א מצבה פאר מיינע קינדער יצחק ושולמית

אין די נעכט, —
בלאָנדזען שאָטנס אויף מיין בעט,
אזוי אומעדיק פארקלערט,
די אויגען מיט א שטום געבעט:
קינדער, מיינע קינדער!

אין די נעכט, —
שווימט איר קינדערלאך אויף מיין חדר׳ס וועגט.
איך דריק אייך אין מיינע אָרעמס פעסט,
וויג אייך אויף מיינע העגט:
אין די נעכט, —
לאנגע נעכט, חדשים און יאָרן,
כ׳טוליע אייך, איך פּיעשטצע אייך,
אזוי ווי היינט געבאָרן,
טרינק דעם כוס פון פיין און צאָרן:
אין די נעכט, —
שוועבט איר ביי מיר אויף די וועגט,
פנימ׳לעך פארווייגט, פארטרערט,
אויסגעשטרעקטע דארע העגט.

אין די נעכט, —
ווי דורך א חלום אייער קול געהערט.
איר האָט צו מיר געשמייכלט, געלאכט.
אין די נעכט, —
ס׳צוויקט מיין לייב און גלידּ,
ס׳נאָגט דאָס הארץ און ס׳גליט
פון די טיפע, שמערצלעכע תמיד ניט פארהיילטע וואונדן,
ביזן קבר בין איך מיט אייך פארבונדן.
אין די נעכט, —
קומט איר, ווערט אויך פארלאָרן,
היטלער יש״ו האָט מיין לעבן צעשטערט.
כ׳וויין און בענק נאָך אייך אין צאָרן.
דורך קאָשמארע לאנגע נעכט,
שאָטנס בלאָנדזשען אויף מיין בעט,
לעבן האָט מען זיי פארווערט.
הערט... זיי שעפטשען א געבעט.
זאָל דאָס יידיש אומשולדיק בלוט ניט רוען,
גאָט! נקמה פון די רוצחים, מערדער־שינדער.
זיי, די אויסוואָרפן האָבן ביי זיך די קינדער,
און וואו זענען מיינע קינדער?

שטשוטשין, מיין אמאליקע היים!

צו דיר מיין טייערע אמאָליקע היימאט איז געווענדעט
מיין וואָרט,

מיט דיר בין איך, ביי טאָג און ביי נאכט,
איך זע דיר, וואו איך בין, און אויף יעדעס אָרט,
און אפילו ווען איך שלאָף, וועגען דיר איך טראכט.
ס׳לויפן דורך ווי אין א חלום, מיינע קינדערשע יאָרן,
מיינע חברים, מיט וועלכע געלערנט אין חדר צוזאמען,
געחזרט א גאנצן טאָג חומש, רש״י און תנו רבנן,
און אויפשטיין פארטאָג, בכדי דעם רבנס מנין ניט פארזאָמען.
איך זע אונזערע הייליקע בתי מדרשים, ישיבה
און די אלטע פון הונדערטער יאָרן שול,
די שיינע אויסגעטאָקטע מיט גאלקעס בימה,
וואו די הייליקע נגונים פון תורה, איז תמיד געווען פול.
אונזערע תפלות, חזנים און די ימים נוראימדיקע טעג,
זייערע ארציקע תפלות, בקשות און טרערן,
אז דאָס פאָלק ישראל זאָל גיין אין גאָטס וועג,
געזונט, פרנסה, און די משפחות זאָלן זיך מערן.
אונזערע אלייעס — „פאָסאדעס",
וואו מען האָט געשפאצירט,
און נאָכן טשאָלענט געכאפט א דרימעל שבת,
און יונגע פּאָרלעך האָבן פאָעזירט.
אונזערע הייליקע בית־עולם׳ס,
וואו ס׳האָבן געוואוינט אונזערע אור־אָבות,
דעם אלטן האָבן צעגראָבן און פארניכטעט די „דימאָקראטן"
און דעם נייעם די היטלעראָוצעס — סאטראפן.
איך זע די פינסטערע געטאָ פון אונזער עיר ואם
לענג אויס די גאסן פליאָנט,
פארבליבן איז שטיקער קוימענס, ווי א אָפּגעהאקטער בוים,
און אָפּגעווישט אויף תמיד דעם מאָרגן און היינט.
ביז מיין טויט וועל איך ניט פארגעסן די בעסטיע היטלעראָוצעס
און דעם ביטערן טאָג פון 12 מאי 1942, כ״ב אייר תש״ב־יאָר,
וואו 2060 מענטשלעכע לעבנס האָבן צושאָסן די ס.ס.־אוצעס
און די קינדערלעך לעבעדיקערהייט געוואָרפן אין גרוב צו פאָר.
תמיד שטייט פאר מיינע אויגן די גרויסע, לאנגע משפחה־קברים
וואו ס׳רוען אונזערע קדושים וטהורים,
עלענט, אייגזאם, אָן א מצבה און גדר,
פארוואקסן מיט גראָז און דערנער.
קיין יידיש פוס וועט קיינמאָל די קברים באטרעטן,
קיין קדיש וועט קיינער ניט זאָגן,
אויף קבר אבות וועט קיינער ניט קומען בעטן.
מיין אמאָליקע היים איז אויף אייביק אָבגעווישט געוואָרן,
יתגדל ויתקדש שמי רבא.

בדרך יסורים וכליון...

ממחנה אושביץ־בירקנאו

על תקופת ההיטלריזם העגומה כבר נכתב הרבה ע"י אנשים שונים, שהתנסו בה עצמם, או מפי עדים אשר שמעו מהם. ברצוני לרשום בזה קצת דברים— לא היסטוריה, אלא מתוך חובה מוסרית כלפי חברים ידידים ומכרים שהיו עמי באושביץ ובמאטהאוזן, שנפגשתי אתם וראיתים שם, שסבלנו יחד את סבלותינו, והם לא עמדו בהם ואינם עוד. רצוני בזה להנציח את זכרם, ובמידה שיש להם קרובי משפחה, למסור להם על ימי חייהם האחרונים של יקיריהם.

בחשכת הלילה של 19 ל־20 לינואר 1943 הביאונו, קבוצת צעירים גרודנאים, של 250 איש, בקירוב, למחנה בירקנאו. הכניסו אותנו לבנין בנוי לבנים, שדומה היה יותר לאורוות סוסים מאשר למקום למשכן בני אדם. כאן, באור האפלולי, ראינו לראשונה מי ומי בינינו, כי בדרכי עד כאן ראיתי מסביב רק את שכני לצעידה הגורלית, שצעדו בקירבתי. קשה לי לזכור את כולם, לא את כולם הכרתי לפי שמותיהם, אבל את אלה שאני זוכר אשתדל כאן להזכיר. הלא הם:

מולי (שמואל) גולוב, חבר בועד ה„מכבי" של גרודנה, אביו היה חייט ברח' דומיניקאנסקה.

יצחק דימנט. היה לו אח, קדיש, אשר נרצח בביאליסטוק ע"י הנאצים. יש לו אח בארץ.

פרץ וזרח הלפמן, שני אחים תאומים, יש להם אחות בארץ (בכפר־הדר שמה עתה — אכסלרוד).

קלצקין הירש, חלבנה ליובץ.

כולנו היינו מבולבלים, לא האמנו למראות־עינינו. הכול נתרחש מסביב כבחלום בלהות, מסביבנו רצו־אצו אנשים לבושי שחורים עם פסים אדומים לאורך גבם ולרוחבם ובצדי מכנסיהם, ומקלות בידיהם. אחרי שעברנו את כל הפרוצדורה המקובלת של גזיזת השערות, מרחץ של אדים חמים ומקלחת קרה מייד אחרי זה — קיבלנו את הלבוש המקובל, ובלי כיסוי על הראש גורשנו החוצה בקור של 20 מעלות, שם בילינו את שעות הלילה האחרונות ואת יום המחרת ורק לפנות ערב הוכנסנו ל„בלוק", שם איכסנו אותנו על גבי אצטבאות רחבות של לוחות־עץ בלי כיסוי ובלי שום דבר מתחתנו. כעבור יום הגיעה אלינו „תגבורת" גרודנאית, ואת מי לא ראית כאן — מחציתה של גרודנה. בתחילה, ממבט ראשון קשה היה להכיר את האנשים. כולם גוזזי־שער ובלבוש המוזר.

והנה כאן: האחים קסמן; ד"ר אפשטיין הקשיש והבן — קודם לא הכרתים; ד"ר בורקה אפשטיין מן הפרבר, חותנו של ד"ר ניימאן; פרייזוביטש, שהיתה לו מסעדה ברח' בוניפראטרסקה ע"י השוק; בלוך אברהם, בעל מסגרייה ברח' מישצ'אנסקה; כהן מן הפרבר, בן לסוחר בדים; קאגאן לייק הצולע; ניסל אלכסנדרוביץ' — בנו של עגון מן הפרבר; וולינסקי — שני אחים עבדו בבית־החרושת לאופניים „ניימאן"; יהודה צירוליניצקי ואחיו זליג — עבדו בביח"ר לאופניים „ניימאן", יהודה היה שם מנהל עבודה; יצחק לייזרוביץ; שמואל לפין — עבד בביהח"ר לאופניים „ניימאן"; חיים חומול; בנו של אברמל בונץ; דב ויעקב שטיינברג — שני בני דודים (נשארו בחיים); לייזר יודוביץ (לא־גרודנאי); חיים כאוויצקי מן הפרבר ועוד. הרשימה ארוכה.

פגישתי הראשונה עם גרודנאי „ותיק" באושביץ

אחרי ימים ספורים, שבהם קעקעו בבשרנו את המספרים וסידרו עוד כמה דברים טכניים, חילקו אותנו לכמה קבוצות, והועברנו כתגבורת ל„בלוקים" אחרים, אשר אנשיהם היו יוצאים לעבודה. קבוצה אחת, ואני בתוכה, הוכנסנו ל„בלוק" כזה. כאן נפגשתי לראשונה עם ה„הוי" של המחנה: צחנה איומה של זיעה וצואה; דמויות מהלכות על שתיים, שפעם היו בני אדם וכעת נראו כצללים, כשלדים של אנשים, שהליכתם כאילו ששתו לשכרה. ברק עיניהם משונה והבעת צחוק של לא־איכפתיות בפניהם. לנו, החדשים, הראו אחד אחד את המקומות, שבהם עלינו להשתכן — כעין חורים שמהם בצבצו גולגלות של שלדים, שרוח חיים עוד היתה בהם. לאחד החורים האלה נדחפתי גם אני, תוך הרבצה במקל, כי דחוס היה המקום מיצורים שהיו פעם בני אדם, ועתה אך שלדים הם, המכוסים קרעים, פצעים וצלקות, שריח רע נדף מהם. בקושי נדחסתי לבין ערימת הגופות וחכיתי לבאות. וכשאני בהרהורי, והנה שומע אני שבקול בכי ויללה גם יחד קוראים בשמי: משה'ל... משה'ל... זה אתה?! מסתכל אני ואינני מכיר מיהו קורא בשמי... — אני משה'ל, אתה לא מכיר אותי... אני בנו של יונס האופה מן הפרבר ב„פלאץ צרקובני", ע"י ה„סיבירניקס"...

לא הכרתיו. לדבריו, סגור הוא 6 שבועות במחנה. באותו יום העניקו לו 25 מכות במקל על כל חלקי גופו על שהעיז לנוח קצת, משהפסיק לרגע לעבוד לאחר ששחב במשך כל היום חומרי בנין. על שאלתי, כמה זמן אפשר כאן להחזיק מעמד, אמר לי, שאין כאן מקרים שבן אדם החזיק מעמד למעלה מחודשיים — 3 חודשים. צדק. עוד באותו ערב נקראו הרבה „מספרים", וגם הוא בתוכם. וכך, גם בנו של יונס האופה הלך...

איך „גמרו" עם שמואל גולוב

היה זה ביום הראשון לצאתנו לעבודה. בדרך המקרה והשרירות נודע לכל אחד מקום העבודה. לפנות ערב, בחזרנו למחנה, הסתדרנו למיפקד, ברחבה שלפני הבלוק. עוד בהיכנסי לרחבה, שמע־תי משהו על שמואל גולוב, כי היה לו „ענין" וגם קיבל מכות מידי ה„קאפו"... והנהו מולי לפני. אני נחפז לשאלו, מה קרה, והנה מה שהספקתי לשמוע מפיו: עבדו בשדה פתוח, סחבו כל מיני דברים ממקום למקום. פתאום נגש אליו „קאפו" וקורא לו ללכת אתו לאיזה מחסן להביא משם ארגז. באותה שעה נערך מיפקד של כל הפלוגה בה עבד. מצאו שאחד חסר. בינתיים חזר, קיבל מכות ורשמו את מספרו. עוד יהיה „ענין". ואמנם אחרי המיפקד ברחבת הבלוק, בעמדו על ידי, קראו את מספרו. הוא הספיק ללחוש לי: „זיי געזונד", נפנף בידו כלפי כולנו והלך. ולא חזר. כי מן ה„שטראף־קומאנדו" אין חוזרים. ויהודי לא החזיק מעמד שם למעלה מ־24 שעות.

טופו של יודל או חיים „בונץ"

3 שבועות עבר עלינו. זוהמה, מכות ועבודות פרך. בלי להתרחץ, בלי לפשוט בגדים.

יצאנו בשבת בבוקר למיפקד בעוד חושך. לפני שעה קלה שמענו יריות בסמוך לבלוק שלנו. במיפקד מתברר, שבבלוק שלנו חסר אחד. כל המחנה עומד על רגליו. אין יוצאים לעבודה, עד שהאחד יימצא חי או מת. מחפשים, מחפשים. והנה סוחבים את האחד. רגליו כושלות. זורקים אותו בחזית לפני השורה הראשונה. עתה הכול בסדר. האחד החסר נמצא. היה זה גרודנאי, בנו של הקצב אברמל בונץ. החיים נמאסו עליו. רצה לשים קץ לחייו. יצא בחשאי לפני כולם בלילה את הבלוק, התקרב אל גדות התיל המחושמלות. אבל החייל הגרמני על מגדל־המצפה הקדימו בכ־מות הגונה של כדורים, והפילו, אך לא המיתו. מצאוהו מתבוסס בדמו מפצעיו. ה„קאפוס" וה־„בלוק־עלטעסטע" שמו קץ לו. מחצו את ראשו באלות...

איך מתו האחרים

הדבר המסוכן ביותר היה לחלות. עפ"י רוב בדיזנטריה. המחלה היתה מפילה אנשים מרגליהם, היו הולכים ל„רביר" (Revier) מעין בתי־חולים. משם לא היו חוזרים. אם מלאך־המות לא היה גואל — היו אנשי ס"ס דואגים לכך. מכוניות משא עמוסות שלדי אנשי חיים היו עוזבות את החצרות של בתי־החולים לכיוון... הקרמאטוריום. כזה היה סופם של רוב הגרודנאים.

יום אחד פוגש אני אחד התאומים האחים הלפמן.

— איפה אחיך? — שאלתיו. בקול חנוק מדמעות ענה לי: „ברביר", הוא חלה. לא יכול היה לעמוד על רגליו. גם אני אלך שמה. אין לי עוד כוח. אני חולה, ואין לי למה לקוות.

מיום ליום מעטו הפנים המוכרות. והמעניין, שדווקא ה„חזקים" (ה„שטארקע" — סבלים וכדו־מה), כמו האחים קסמן ודומיהם, החזיקו מעמד פחות מאחרים.

ב„בונה"

היה זה לאחר ששהינו בבירקנאו 3 שבועות, ביום של המקרה עם בנו של אברמל בונץ. היה זה ביום שבת אחרי־הצהרים. באו אנשי ס"ס למקום עבודתנו, ערכו מיפקד ובחרו מבינינו כ־200 איש, רובם אנשי גרודנה וסביבתה והביאונו לבית־המרחץ. התרחצנו והחליפו לנו את הבגדים והעבירונו למחנה אושביץ עצמו — מרחק של 2 ק"מ בערך. המחנה עשה עלינו רושם בבתיו הגדו־לים והיפים; גינות־נוי ע"י כל בית וכבישי אס־פאלט. וכאן התפשטנו בעליית־גג של אחד הבתים, וערומים כביום היוולדנו, רצנו על פני השלג לבית־המרחץ, כשמצידי הדרך עומדים „קאפו"ס ודומים להם, כשצינורות־גומי בידיהם ומזרזים אותנו בריצה. אחרי הרחיצה קיבלנו את בגדינו ושכבנו ליישון — 2 במיטה. כגן־עדן היה פה לעומת מקומנו הקודם. אולם בגן־עדן זה בילינו זמן לא רב. אחרי־הצהרים עלינו על מכוניות־משא ונסענו שוב. הפעם כ־4 ק"מ.

ירדנו בקירבת בנין קטן. ושוב — מקלחות חמות ואת בגדינו מסרו לחיטוי בגאז. אחר המקלחות החמות הכניסונו לחדר קר וציפינו בסבלנות במשך כמה שעות ערומים, עד שהביאו לנו את לבושנו הדל. התלבשנו במהירות ומבלי לאכול במשך כל היום ויצאנו לדרך ברגל. היינו מוקפים אנשי ס"ס, רכובים על אופניים, שהאיצו בנו לרוץ כל הדרך וכעבור כשעה של ריצה הכניסונו שוב למחנה חדש, מחנה בונה. צריפי עץ. בצריפים — נקיון למופת, בחוץ — בוץ. במחנה זה התנאים הסאניטאריים היו בסדר. גם האוכל קצת טוב יותר, אבל העבודה הפילה הללים לאין ספור. כאן — שוב רחיצה חמה, מבלי לאכול כל היום. וכשבקשו לשתות, השתדל למעננו ראש־הבלוק, גרמני זקן, והביא קערה עם פח, וכל אחד קבל לגימה אחת — כפית קטנה. אחרי כמה ימים יצאנו לעבוד. העבודה היתה איומה. היו מעמיסים עלינו משאות כבדים, שהצטרכנו לסחוב אותם, ואנשי ס"ס עם אלות בידיהם היו מרביצים בנו ומזרזים אותנו. בכוונה היו בוחרים זוגות של גבוה ונמוך יחד כדי להכביד על העבודה. לא אחד ברכיו כשלו. היה כורע תחת המשא ולא היה קם עוד.

כאן יהיה הסוף שלנו — זאת היתה דעת כולם. יום אחד, ואנו חוזרים מן העבודה. על ידי צועד הרשל קלצקין (חתנו של מאיר הנפח מרח' אינדור־סקה, שבמו ידיו בנה את ביתו ברח' ביאלוסטו־צקה והיתה לו שם חנות־מכולת). הרשל זה היה מדריכי להתעמלות ב„מכבי" בהיותי בן 12. עבד גם בבית־חרושת לשמן של קלמפנר ולום ברח' מגיסטראצקה 5. פתאום כשלו רגליו, הוא מרגיש לא טוב ומבקשני לעזור לו. אני תומך בו ומעודדו. הגענו למחנה. למחרת לא ראיתיו עוד.

כאן בבונה קרה משהו. במשך כמה ימים נתדלדלו שורותינו, של הטראנספורט הגרודנאי. כאילו מגפה פרצה בינינו. כל יום היו רבים מאתנו מקבלים חום גבוה. היו נשלחים לבית־חולים ולא חזרו עוד. כך נעלמו יודל צירולניצקי, מוליה לאפין, ארצ'יק לאפין, ניסל אכלסנדרוביץ, מיטק פוריה מסלובודקה (אחיו חי) ועוד רבים...

נשארנו מתי מספר. אין נותנים לנו עוד לצאת לעבוד. מעבירים לקאראנטינה. אחרי כמה ימים מופיעה פתאום מכונית־המשא מס. 7 עם נגררת־מכונית־המשא המפורסמת, שהיתה בשירות הקר־מאטוריום. היא נעצרת ע"י הבלוק שלנו. מוציאים אותנו מן הבלוק, מצווים עלינו לעלות על המכונית, ומוקפים אנשי ס"ס מזוינים בתת־מקלעים, עוזבים אנו את מחנה בונה.

כלנו בטוחים היינו, שזו דרכנו האחרונה. אני מכונס בתוך עצמי ובהרהורי. אין בי כוח להסתכל בפני חברי הישבים על קרקע המכונית מסביבי. קללות בכי ויללה מסביבי, ותפילות וידוי. יצחק לייזרוביץ (עבד פעם בבית־המרקחת של לאצקי) בוכה כתינוק על ידי. ואני מנחמו — ומעודדו. אם נגזר עלינו למות, אומר אני לו, — נמות בגאוה, ואל ניתן לגרמנים את הסיפוק לראותנו בצורה כזו. ומניין הבטחון שזהו הסוף? ואמנם, נסענו בכיוון לבירקנאו, מקום הימצאם של כבשני־המוות, אבל... עברנו בשלום על פניהם והכניסו אותנו לתוך המחנה. את המחנה אין להכיר. שי־נויים. אין פוגשים מכרים.

הראשון שפגשנו והכרנו אותו היה זליג צירולניצקי, אחי יודל צירולניצקי. עטנו עליו בשאלות: איפה והיכן. את כולם טיהרו, כמעט את כל המחנה. עוד פנים מוכרות פגשנו: רופא אחד, בשם קפלן מוולקוביסק, והוא סיפר לנו, שרוחות חדשות התחילו לנשב במחנה בימים האחרונים. אסור להרביץ מכות. מקפידים על הנקיון. ואמנם הרגשנו קצת שינוי לטובה, והמ־שכנו. חלפו שבועות. כבר חודשים, ואני מחשב כמה זמן אני כבר מחזיק מעמד. ביום בהיר אחד, בחזרנו מן העבודה, קוראים הרבה מספרים וגם שלי בתוום...

על המשך דרך היסורים ועד לשחרור ברשימה הבאה.

אבא טרלובסקי

ומשפחתו

גרודנה – פאריס

דרישת שלום וברכה

לבני גרודנה

אזרחי מדינת ישראל

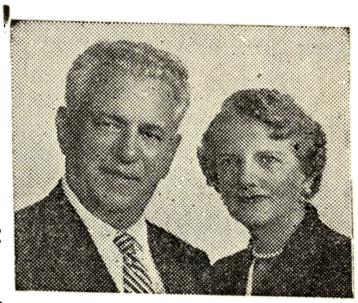
מעוזו ומשגב

לכל בית ישראל

א גאסט אויף א ווייל

איינדרוקן

דזשעק קאהען, ניו־יארק

מיס העלען און ה' דזשעק קאהען

ישראל!

וויפל טעג, מאנאטן און יאָרן, האָבן מיר געטראכט וועגן דעם וואָרט; צו רעאליזירן דעם חלום, און זען ישראל אין דער ווירקלעכקייט.

אָן א שיעור שוועריקייטן, האבן זיך שטענדיק געמאכט אין וועג, אָבער סוף־סוף האָט דער מענשלעכער ווילן גובר געווען און מיר זיינען אין ישראל.

א נייע וועלט, א זוניקע וועלט, אוּן דער עיקר א יידישע וועלט. אומעטום יידן אוּן דאָס רוב ארבעטס־יידן. ווער האָט אמאָל וועגן דעם געטראכט. פריינד, נייע פריינד, וואָס ביז יעצט האָסטו זיי נאָר געקענט דורך פאפיר, — אוּן פלוצלינג זעסטו זיי פאר זיך. נאָך אין א בעסערע פאָרם, ווי דו האָסט זיך פאָרגעשטעלט.

— א קנאפער תענוג?

* * *

נאָך לאנגע יאָרן פון לעבן אין אמעריקא וואו דער געיעג נאכן „דאלער", צו דו ווילסט — צו דו ווילסט ניט, נעמט ביי דיר צו די צייט, אוּן דו לעבסט שטענדיק אין דעם גרויסן הוהא, פילסטו זיך פלוצלינג אין ישראל ווי ניי געבוירן. וועז דו פארסט ארום, אויף די שיינע שאסייען פון ישראל, אוּן וואו דו זאָלסט זיך ניט געפינען, צו אין שטאָט, קבוץ, אָדער מושבה, אומעטום טרעפסטו יידן, גראָדנער יידן, וואָס נאָך מיטן ערשטן אנבליק דערקענסטו אין זיי גלייך אן „אייגענעם", טראָצדעם וואָס ניט אין צענדליק יאָר זענען שוין פארבי.

אוּן טיף אין הארצן האָסטו א פרייד וועז דו זעסט, אז אונזערע גראָדנער נעמען אן אקטיוון אָנטייל אין דער אויפלעבונג פון ישראל אויף אלע געביטן.

וואו טרעפסטו ניט א גראָדנער? אומעטום! אומעטום! אין יעדן ווינקל פון לאנד. אוּן וואָס פאר א נאָמען האָבן די גראָדנער אין ישראל?

„אָ, איר שטאָמט פון גראָדנע?", פרעגט מען אייך. „פיינע יידן גראָדנער", ענטפערט מיר דווקא א ייד וואָס שטאָמט פון גאליציע. פרעג איך אייך מיינע פריינד, קען מען אזא נאָמען קויפן פאר געלט?

* * *

יאָרן וועלן פארבי, — אָבער מיר וועלן קיינמאָל ניט פארגעסן די ריזיקע צוזאמענטרעפן, וואָס מיר האָבן געהאט אין תל־אביב אוּן חיפה מיט אונדזערע גראָדנער לאנדסלייט. פאר אייך גראָדנער יידן אין ישראל אין עס אפשר א נאטירלעכע זאך; פאר אונז אָבער, גראָדנער אין אמעריקע, איז עס געווען אן אנגענעמע איבעראשונג. אין דער גרויסער אמעריקע האָבן מיר נאָך אזוינס ניט געהאט, אוּן דערפאר איז עס געווען פאר אונדז א קוואל פון פארגעניגען, פרייד אוּן פיל מוט, צו שאפן ווייטער פאר גראָדנער אינטערעסן.

הונדערטער גראָדנער פון גאנצן לאנד קומען זיך צוזאמען אויף א אזכרה צו דערמאָנען אונדזערע הייליקע קדושים.

הונדערטער גראָדנער קומען זיך וויידער צוזאמען צו זייער יערלעכער באגעגעניש, ביי שיין געדעקטע טישן, אין מוסטערהאפטער אָרדנונג, אין איינעם פון די שענסטע זאלן פון תל־אביב.

איז עס א קנאפע פרייד צו טרעפן אזוי פיל פריינד, באקאנטע, גוטע ברידער פון אמאָליקע צייטן, וואָס צענדליקער יאָרן זענען שוין פארביי זינט דער לעצטער באגעגעניש.

ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט וויל איך איבערגעבן אונדזער הארציקסטן דאנק אוּן אנערקענונג די טוערס פון גראָדנער פארבאנד אין ישראל, פאר זייער פיינער ארבעט, וואָס זיי מאכן אין ישראל.

* * *

מיר האָבן זיך באמיט צו זען מדינת ישראל אין איר ווירקלעכקייט, אין איר טאָג־טעגלעכן געווייגלעכן לעבן. מיר האָבן באזוכט פיל משפחות, גראָדנער אוּן אנדערע. אין געווינלעכע טעג פון וואָך זענען מיר צו זיי געקומען, אָן צוגריי־טונגען, געזען זייער לעבן, זייער קאמף פארן לעבן, געהערט זייערע קרעכצן, זייערע טענות, זייער דראנג צו פארלייכטערן זייער לעבן.

אָבער געוואלד יידן! וואו איז עס דען דער לייכטער לעבן? על־כל־פנים, ביי אונדז, אין דער רייכער אמעריקע אוודאי אוּן אוודאי ניט.

אפשר אויף דער אנדערער זייט פון דעם טייך סמבטיון. אָבער ווי קומט מען אהינצו?

* * *

אוועקגעפלויגן 10 וואָכן אוּן דו דארפסט שוין צוריקפאָרן. ווי איין טאָג איז עס פארלאָפן, ווי א שיינער חלום!

נאָך ערשט איצט זיך אביסל דערווארמט; ערשט איצט באקענט אזויפיל פריינד אוּן — גוטע פריינד, אוּן שוין — מען דארף זיך שוין געזעגענען. אוּן ביים געזעגענען פילסטו ערשט דעם ווייטאָג פון שיידונג פון גוטע, פיינע, ערלעכע טעג אוּן וואָכן, וואָס האָבן זיך דיר איינגעבאקן אין הארצן ביי דיין זיין אין ישראל.

דריקסט די הענט פון פריינד, דריקסט זיי צו דיין הארצן. טרערן פון פרייד פילסטו אין די אויגן. זיס זיינען די טרערן פון שמחה. שלום, שלום ו...להתראות!

ד ז ש ע ק ק א ה ע ן,
ניו יאָרק.

ניו־יאָרק, נאָוועמבער 1958

בעסטע גרוסן און וואונשן צו אלע אונזערע פריינט, קרובים, באקאנטע און לאנדסלייט אין מדינת ישראל און אין גאר דער וועלט

שיקן איבער

מר. דזשעק און העלען קאהען
פון דער היים גאדל דעם בעקערס
אינגסטער זון, געהייסן קאגאן

מר. און מרס. בנימין טריללינג
פון דער היים יאשע דעם שמש׳ס פון דער
גרויסער שול

מר. און מרס.
דזשעק, היירא בענדעסאן
זיידקע דעם שוסטערס זון פון טרויצע

מר. און מרס. אייב שולטץ
פון דער היים סעלטצער פון שולהויף

מר. און מרס. וויליאם סטיין
פון דער היים סטאנעצקי פון נייעם מארק

מר. און מרס. מיקל שוואַרץ

פרוי אנא סטוירן פון דער היים עלקעס, פרוי פון פארשטאָרבענעם פרעזידענט
פון יונייטעד גראָדנער רעליף איזידאָר סטוירן ז״ל — פון דער היים סטאם

חיים פפמניק, תל־אביב

חלוצי גרודנה הראשונים

ביום 3.6.58 התאספו בביתו של החבר דוד פיס בראשון־לציון כ־40 חברים וחברות בני הקבוצות הראשונות מגרודנה, כדי לחוג את יום השנה ה־38 לעלייתם ארצה ו־לציין את חג העשור למ־דינת ישראל.

ליד שולחנות ערוכים בטוב טעמו של המארח, בילו החברים כמה שעות בנעימים, ברקודים וב־שירה והעלו זכרונות מה־שנים הראשונות לעלייתם ארצה, כשהיינו מתי מספר ועדיין היה קיים הקשר בינינו לגרודנה העיר ואם בישראל.

גדולה היתה „החויה" בפגישה זאת. נפגשו חברים בגיל כמעט קשיש, העוסקים בעבודות שונות בארץ: פקידים, מהנ־דסים, מנהלי עבודה וחקלאים; כלם התפנו מעבודתם היום עבודה קשה. בפגישה זאת באו לידי בטוי הגעגועים לאותם ימים, ימי רומנטיקה ואידיאל.

38 שנה עברו מאז לוותה גרודנה היהודית בגאוה את הקבוצה הראשונה של החלוץ, מצב חרום הכרז באותם הימים בגרודנה, הוטל עוצר לילה על העיר והבולשביקים עמדו בשערי וילנה.

קטן ודל בכמותו היה הישוב בארץ כשהגיעה הנה הקבוצה הראשונה של אחד־עשר מחלוצי גרודנה, אחרי נסיעה של חדש ימים, שהיתה מלאת הרפתקאות. היה זה חדשיים אחר מות טרומפלדור וסכנה גדולה ארבה לישוב.

העיר תל־אביב, מנתה כ־2000 תושבים. בתים קטנים וסביבם גינות ברחוב הרצל; בתים בודדים ברחובות נחלת־בנימין, יהודה הלוי וגרוזנברג, ומי שהעיז להתרחק מאותו תחום צר התחייב ממש בנפשו.

מעטים היו בני עירנו בארץ, מהם בני העליה השניה ששמותיהם הלכו לפניהם, כמו בצלאל יפה, ליב יפה, שלמה יפה ז"ל ויב"ל, ישראל שוחט, מניה וילבושביץ, אברהם קרי־ניצי, מטוס, עדין ומספרם לא עלה על עשרות אחדות.

חברי הקבוצה נענו לקריאתו של ישראל שוחט, בן עירנו,

קבוצה ראשונה של חלוצי גרודנה לישראל בשנת 1920, ליד תחנת הרכבת בגרודנה.

יומית ובאו מפנות שונות בארץ, כדי לחוג את המאורע המשותף להם; כדי להזכר בנדבכים שהנחנו בתקופה בה טרם חלמנו כי נזכה להיות אזרחי המדינה העברית. הפגישה עוררה את הנצוץ החלוצי בלבותינו ואחדו אותנו ההרגשות מאותה תקופה בה היינו צעירים בימים ועבדנו בכבישי הארץ, בכנרת במגדל, על הכרמל; כשהיינו פועלי בנין, מסתתי אבנים, מפוצצי סלעים ובכל ערב היינו רוקדים „הורה" עד חצות, אחרי יום ועלו הגלילה לשמירה. רק אחרי שהארץ שקטה במקצת, הצטרפו אל סוללי הכביש הראשון טבריה—צמח שנסלל בידים עבריות.

זוכר אני היטב אותו יום של שלהי־דקיטא בחדש אוגוסט 1920, כשצריך הייתי להצטרף אל חברי הקבוצה שעבדו על הר־הכרמל, אחרי עבודה של חדשים ביער הרצל בבן־שמן. בקשי פגשתי יהודי בחיפה שיראה לי את השביל המוביל אל ההר, כי מעטים היו תושבי חיפה היהודים.

הדר־הכרמל עדיין לא היה קיים ושממה היתה מסביב, פה ושם בקתות של ערבים וגם ההר עצמו היה שמם. לא היה גבול לשמחתי כשמצאתי אחרי עמל רב את הצריף שבו גרו חברי. עבדנו ביעור מטעם חברת הכשרת הישוב ומי שעובר כיום במרחק מה מ„אחוזה" ע"י רחוב שמשון, רואה את היער היפה — פרי עבודת קבוצתנו.

באותה תקופה הגיעו אלינו ידיעות מעציבות מגרודנה: הבולשביקים כבשו את העיר ורבים מתושביה ברחו. הקבוצה השניה של חלוצים שהצליחה להמלט מגרודנה בדיוק לפני כבושה בידי הבולשביקים ושסללה את הכביש חיפה—ג'דה, הצטרפה אלינו כשעברנו לעבוד בעתלית. „המשפחה" גדלה, המשכנו בייעור ואח"כ בפצוץ סלעים. המלריה דבקה בכלנו, רבים מחברינו חלו וכשהיינו הולכים להתרחץ בים נאלצים היינו להסתיר את ראשינו וגופינו בשקים. גרנו באהלים וערב ערב בקעה מחדר האוכל השירה והרקודים שנמשכו עד שעת לילה מאוחרת.

*

פרצו מאורעות 1921, נענינו לקריאת אכרי פתח־תקוה ועברנו למושבה לאחר שהאכרים נשבעו בבית הכנסת שלא יעסיקו יותר פועלים ערביים. עבדנו בפרדסים והתקיימנו על „מנות הברזל" של לחם, תפוחי־זהב ולימונים. רבים מחברינו חלו בטיפוס. היינו הולכים לעבודה במרחק כמה קילומטרים מהמושבה תחת לווי של חיילים הודיים שנשארו בארץ אחרי המלחמה, כי רבה היתה הסכנה בדרכים.

הקבוצה שגדלה עם הצטרפות קבוצות נוספות שהגיעו בינתיים מגרודנה, עברה לעבוד בראשון לציון, שם הפכנו לבנאים. מטעם המשרד לעבודות צבוריות, בנינו את שכונת התימנים. משם עברנו לרמלה בה הוספנו לעסוק באותו מקצוע. העיר רמלה שמספר תושביה היהודים מגיעים כיום לכמה עשרות אלפים, היתה אז ריקה מיהודים.

רכשנו נסיון ידוע בעבודות בנין והנה רתמנו את הפרדות ובעגלה עלינו ירושלימה. אחר נסיעה של יום שלם, נטינו אהלנו במקום שמם, דרומית לירושלים ונגשנו להקים את הבתים הראשונים, במקום בו מתנוססת עכשו השכונה היפה והמאוכלסת „תלפיות".

יותר משנתיים נמשכה עבודתנו החלוצית, היינו משפחה מאורגנת כתוצאה מההכשרה שקבלנו בגרודנה לפני עלייתנו ארצה. עבדנו קשה, לא פעם סבלנו רעב, גרנו באהלים ולא פעם העיף הרוח את האהל בגשם ובסערה, אבל, היינו גאים בזה שהיינו מראשוני העליה השלישית, שתרמנו את חלקנו בבנין הארץ ושאבנו תמיד עדוד מאותה העתודה שנשארה בגרודנה, היינו חלוצי המחנה הגדול שקוינו שיבוא בעקבותינו.

פעמים רבות כשהיינו כותבים מכתב הביתה, לגרודנה, על שולחן ששמש לנו פח נפט ולאור עששית התלויה על מוט האהל היה כל כך נעים לכתוב מכתב לאמא, כי, אמא היתה עדיין בחיים.

עלה הכורת על גרודנה, עיר ואם בישראל, נגדע העץ הגדול ורק עלים קטנים נשארנו — פזורים על פני ארצות ויבשות.

היתה לי הזכות להיות בין אחד־עשר הראשונים שהגיעו ארצה עם התחלת העליה השלישית ומספר בני עירנו בארץ מתקרב ל־10,000 נפש. רצתה ההשגחה שנוכל לתרום את תרומתנו ולעזור בקליטת כמה מאות אודים מוצלים מאש מבני עירנו, בעזרת אחינו מארצות הברית. מ„ניטיבס" של ממשלת המנדט, הפכנו להיות אזרחי מדינת ישראל, ורבים מבני עירנו תופסים עמדות חשובות בחיי המדינה. בין התיירים ממדינות שמעבר לימים גדול מספרם של בני עירנו ובבואם הנה הם שואבים עדוד וספוק רב. הקשר מתהדק וכל אחד מהם רואה את עצמו כבן המשפחה הגרודנאית.

נקוה שהקובץ „גרודנה" שהוא הראשון מאלה שאנו מקוים להוציא לאור בעתיד הקרוב, ילכד אותנו יותר, וכן נקוה שקרוב היום בו נושיא לאור את הספר „גרודנה" שינציח את גרודנה עיר מוצאנו.

(סוף פון זייט 17)

אריינגעשליידערט געוואָרן — א שבת איז עס געווען אינמיטן העלן טאָג — אין שול אריין, ווי די ס.ס.־לייט האָבן כסדר אריינגעשאָסן אין שול אין געדיכטן עולם, ווי מ'האָט דאָרט געטרעטן אויף מתים און האלבע מתים.... און דאָס אלץ אין שול, אין דער גרויסער גראָדנער שול, אין מקום קדיש...

דו לויפסט אריס פון שול א פארסמטער, דער גאנצער פנים איז נאס פון טרערן און שוייס, דו גייסט ווייטער איבער די גאסן פון געווזענעם גראָדנער געטאָ, — אָט איז די פרץ־גאס, אָט איז די יידישע האנטווערקער־שולע, א מתנה פון גראָדנער גביר ברעגמאן — אלע וואַרשטאטן ארבעטן דאָרט אויך איצט נאָרמאל, דו זוכסט דאָרט מיט ליכט א יידיש געזיכט — געפינסט עס אָבער נישט! אלע תלמידים זענען אַרייַנגעשלייַדערט געוואָרן — א שבת איז עס געווען אינמיטן העלן טאָג — אין שול אריין, ווי די ס.ס.־לייט האָבן כסדר אריינגעשאָסן אין שול אין געדיכטן עולם, ווי מ'האָט דאָרט געטרעטן אויף מתים און האלבע מתים.... און דאָס אלץ אין שול, אין דער גרויסער גראָדנער שול, אין מקום קדיש...

דו לויפסט אריס פון שול א פארסמטער, דער גאנצער פנים איז נאס פון טרערן און שוייס, דו גייסט ווייטער איבער די גאסן פון געווזענעם גראָדנער געטאָ, — אָט איז די פרץ־גאס, אָט איז די יידישע האנטווערקער־שולע, א מתנה פון גראָדנער גביר ברעגמאן — אלע וואַרשטאטן ארבעטן דאָרט אויך איצט נאָרמאל, דו זוכסט דאָרט מיט ליכט א יידיש געזיכט — געפינסט עס אָבער נישט! אלע תלמידים זענען דאָרט איצט וויס־רוסישע פויערימלעך, צוגעוויגעלטע פון גראָדנער פראָווינץ. אין דער צייט פון געטאָ האָבן אין דער האנטווערקער־שולע טייערע יידישע יונגעלייט האָבן געהאָפט, אז דורך דער דאָזיקער ארבעט וועלן זיי זיך אפשר אויסקויפן פון טויט. אויך דאָס האָט אָבער נישט געהאָלפן און זיי זענען צוזאמען מיט זייער לערער, אינזשיניער גאושאנסקי אריינגעטריבן געוואָרן אין דער שול בעת אן „אקציע"...

און אזוי איז גראָדנע געבליבן אויך היינט צו־טאָג כמעט יידן־ריין. אמת, עס שטייען נאָך א סך יידישע בנינים אין גראָדנע, ווי למשל: דער יידישער שפיטאָל, מושב זקנים, קינדער־היים, די תרבות־שולן, דער „מכבי"... אָבער אין די דאָזיקע אלע בנינים קענט איר געפינען וואָס איר ווילט און ווענען איר ווילט, נאָר נישט קיין... יידן.

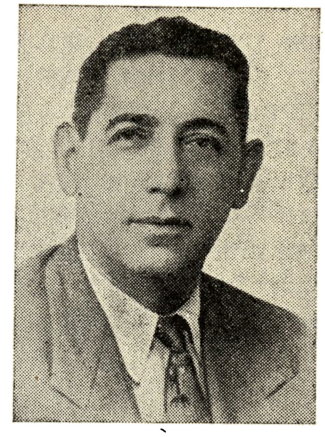
זאָל דערביבער קיינעם נישט וווּנדערן, וואָס מיר, די לעצטע פאָר צענדליק גראָדנער יידן, וועלכע זענען ווי דורך א נס ניצול געוואָרן, האָבן דאָך נישט געקענט איינזיצן אין זייער אלטער היימאטשטאָט און זי פארלאָזן — פארלאָזן לעזן לעולם ועד! נאָכמער! מיר האָבן זי פארלאָזן מיט א קללה אויף די ליפן, מיט א קללה פאר דער גאנצער וועלט, פאר דער וועלט פון רשעות, רציחה און גזילה...

מיר האָבן איר פארלאָזן מיט פארביסענע ליפן, מיט די זעלבע פארביסענע ליפן, מיט וועלכע אונדזערע טאטעס און מאמעס, ברידער און שוועסטער זענען געגאנגען זייער לעצטן וועג אין די גאזקאמערן אריין! פון זייערע און פון אונדזערע ליפן האָט אויסגעשריגן נאָר איין וואָרט: נ ק מ ה !

אבא טארלאווסקי

מפי המזכיר

מרדכי קוסטין, תל־אביב

רעיון מוצלח מאוד היה הוצאת „קובץ גרודנה", בו יש האפשרות למסור דברים, מהמתרחש בארגוננו בישראל.

ברור לכל אחד, שלא בערבי האזכרות ולא במסיבות שאנחנו עורכים מדי שנה, יש מקום למסור על פעולתנו. הצבור הגדול של הגרודנאים, שבא לפגישות השנתיות, מעונין יותר להפגש עם מכירים, קרובים, „להשמיע" אחד לשני — מאשר לשמוע נאומים. מובן מאליו, שבמצב זה האפשרות למסור אינפורמציה היא מועטת מאוד.

מה בעצם עושה הועד במשך כל השנה ?, שו־אלים לעתים קרובות הגרודנאים כשאתה נפגש אתם?

בשנתיים האחרונות עמדנו בפני עליה די נכרת של גרודנאים, בעיקר מארצות מזרח אירופה. כששים משפחות, שהם קרוב למאתיים נפש, הגיעו לישראל.

מיותר לציין, שרובם באו לישראל בחוסר כל. אחרי שנים רבות של סבל ותלאות, הגיעו סוף סוף לארץ עם רצון חזק להתחיל בחיים חדשים. קל להגיד : להתחיל! כשיש במה, אבל כשאין... לעולים חדשים אלה, הכתובת היחידה היתה ארגוננו. עזרנו להם. כל משפחה קבלה תמיכה חד פעמית; העמדנו לרשותם את קופת גמילות החסד שלנו, ואפשר להגיד שנעזרו ע"י הלואות בסכומים ניכרים.

עברו השבועות הראשונים, והתחילה הדאגה לקיום, כל אחד מאתנו בטח יודע טוב טוב מה פרוש המלה „קיום".

אין זה קל לאיש קשיש, ונוסף לזה מחוסר כל, להתחיל בחיים חדשים?

התחילו לבוא אלינו בטענות ובדרישות. טע־נות צודקות — לא צודקות, אבל טענות, של אנ־שים שבורים, מלאי התמרמרות, בדבורים הרחו־קים מלהיות הגיוניים, אבל יוצאים מפי אנשים שלא תמיד יכולים לטעון בהגיון. דרשו מאתנו יותר ממה שהיה באפשרותנו לתת להם.

לשבחם של כמה מחברי הועד ייאמר, שהם העמידו את עצמם לרשותן של המשפחות, שנזקקו לעזרה. נוסף לעזרה הרשמית, ועשו למעלה מיכולתם למען הקל על מצוקתם.

אמרנו שניתנה עזרה. נשאלת גם השאלה, מנין לקחנו את האמצעים בשביל עזרה זו?

רוב רובו של הכסף הגיע אלינו מארגוני הגרו־דנאים שבאמריקה. הודות להתמסרותם של כמה מעסקני הגרודנאים באמריקה, יכולנו לעמוד בפני המשימה הקשה הזאת. ובמיוחד כדאי לציין את שמותיהם של האנשים האלו, הם: זשעק כהן מניויארק, (גודל דעם בעקערס א זוהן). ויקטור מנקר מלוס־אדזשלוס, וסם בביצקי משיקגו. שלשה אנשים אלה, הם הם העושים גדולות בשטח העזרה, למען אלה הנזקקים לה.

כדאי לציין גם שהגרודנאים שלנו בארגנטינה השתתפו אף הם בסכום ניכר למטרה זו.

וחלילה לי לא לציין גם את העזרה בכסף שקבלנו מהגרודנאים בישראל. זכורה בטח המ־סיבה המפוארת והנרגשת שערכנו לפני שנה בגן של בית ציוני אמריקה בת"א לעולים החד־שים שהגיעו ארצה. לא אגזים אם אגיד, שזאת היתה המסיבה היפה ביותר שערכנו אי־פעם. במ־סיבה הזאת אספנו קרוב לאלף לירות.

הודות לכל הכספים האלה, הגדלנו בהרבה את קופת גמילות החסד, במקום לחכות חדשים להלואה של 200—100 לירות, ניתנות כיום הלואות עד 300 לירות במשך זמן קצר, מיום הגשת הבקשה.

ולא רק בגבולות ארצנו אנו עוזרים לנזקקים, שלחנו גם עזרה בתרופות ובבגדים לבן עירנו יודל לוין בגרודנה שהוא בין הגרודנאים היחיידים שחי עוד בעיר הזאת, ואצטט את מכתבו אלינו:

„טייערע גראדנער פריינד, אייער פאקעט מיט די רפואות און קליידער בעקומען. טארץ דעם, וואס טויזנטער קילאמעטער טיילן אונדז אפ, פיל איך די נאנטקייט און איבערגעגעבנקייט פון אייך ביז טרערן. כ'האבניט אין דעם מאמענט

ועד ארגון יוצאי גרודנה בישראל

יושבים: (משמאל לימין) חיים פסמניק, אליעזר גלגור, ד"ר שמשון צ'רטוק, שמעון מס יצחק ילין. עומדים: שמואל דימנט, אהרן זכרי, מרדכי קוסטין, נ. [illegible] נאור (פיבושוביץ').

א בריוו פון גראדנע

ערשט מיט צוויי צענדליק יאָר צוריק איז א בריוו פון גראָדנע ניט געווען קיין געשעענישׂ. די פּיל הונדערטער גראָדנער, וואָס האָבן שוין דאָן געלעבט אין ישׂראל, האָבן סיסטעמאטיש זיך געשריבן מיט עלטערן, פריינד און באַקאנטע.

איז דאָך זיכער איבריק צו דערציילן נאָכאמאָל וואָס ס׳איז געשען אין משך פון די צוויי צענדליק יאָר, וועגן פון דאָס יידישע גראָדנע איז געבליבן נאָר דאָס וואָרט — גראָדנע.

יאָרנלאנג האָבן מיר בכלל ניט געהאט קיין שום פאַרביינדונג מיט אונזער געבורטשטאָט. ערשט די לעצטע יאָרן האָבן מיר אָנגעהויבן צו באקומען בריוו און גרוסן פון גראָדנע.

וויפל יידן זענען היינטצוטאָג אין גראָדנע? שוועך צו זאָגן.

מען גלויבט א פאָר צענדליק און אפשר דאָס אויך ניט. אָבער זיכער איז, אז ס׳גיבט עפּעס זיך יאָ אין גראָדנע עטלעכע לעצטע מאָהיקאנער.

איז טאקע א גרויס געשעענישׂ היינט צו טאָג קריגן א בריוו פון א גראָדנער תושב, וואָס טראָגט זייער אָפּגעריסנקייט שוין יאָרנלאנג פון יידישן לעבן, פון א יידיש געדרוקטן וואָרט, פון א יידישער סביבה, איז נאָך טיף איינגעבאקן בייַ זיי אין הארצן דער ריכטיקער יידישער פאָלקסלשון.

ברענג איך פאר אייך, גראָדנער פריינד אין ישׂראל און אין דער גאנצער וועלט א בריוו געשריבן פון א גראָדנער יידן, יצחק צארפאס, צו זיינעם א קרוב אין ישׂראל, וואו ער בעט אים אויפּזוכן זיין זון. איך ברענג דעם בריוו פאר דער עפּנטלעכקייט אין דער זעלבער שפּראך ווי ער איז געשריבן געוואָרן:

„גראָדנע, 17 אבגוסט 1958.

א גוט מאָרגן אייך, רעב יאָסל. עס שרייבט אייך דעם בריוו איצקע מאָטע לייב׳ס דעם פורמאנס. אויב איר געדענקט חיים ביילקעס א חבר. צוואמען געפאָרן אויף די קאזלעס.

„איך וועגד זיך צו אייך, רעב יאָסל, מיט א גרייסער באקאשע. אזייוויי ביי מיר איז פארפאלן גיגאנגען א זון אין דער מלחמה, ער הייסט הענאך צאפנאס אין 1949 האָט ער זיך געפּינען אין טאשקענט וואו איר זיינט דאָרט אויך געווען. איז אפשר רעב יאָסל, האָט איר געהערט פון אים, און אויב ס׳איז אייך ניט שווער דאָרטן ביי אייך אין ארץ זיך נאָכפרעגן אין די בלעטער אָדער אין די קאָמיטעטן וועגן אים. איך וויל זייער ווייסן די ענדע פון מיין זון הענאך. בעט איך אייך בעסטער פריינד, איר זאָלט דאָס מיר טאָן, וועל איך אייך זייער און זייער דאנקבאר זיין.

רעב יאָסל, אויב איך וועט אויסקומען זיך טרעפן מיט א גראָדנער יידן, דערציילט זיי און פרעגט זיך נאָך. אפשר האָט אימיצער אים געזען אָדער געהערט פון אים.

מיר דאכט אז איר דארפט מיר געדיינקען, איצקע מאָטע לייבס, דער טאטע מיינער איז געווען א פורמאן, און איך פלעג אריינגיין צו אייך אין שטוב, און מיר פלעגן צוזאמען מאכן א שנאפס און טרינקען לחיים, ווען אייער מאמע האָט נאָך געלעבט אייך צו לייגגערע יאָר.

בעט איך אייך נאָכאמאָל, אז איר זאָלט זיך נאָכפרעגן וועגן מיין זון. ער הייסט הענאך צאפנאס, געבאָרן אין 23־טן יאָר אין גראָדנע.

א גרוס פון די עטליכע גראָדנער יידן. א גרוס פון אייער ברודער נחמן. פארבלייבט געזונד, ווי עס ווינשט אייך אייער בעסטער פריינד. **איצקע צארפאס**״.

נו, זאָגט אליין, גראָדנער יידן. האָט אייך דער בריוו ניט דערמאנט א שטיק יידיש גראָדנער פאָלקסלעבן?

מרדכי קוסטין

קיין וועגער אויסצודריקן מיין דאנק פאר אייך. נאך כ׳פיל וויי א כוואליע פון וואַרעמקייט האט זיך דערנענטערט צו מיר אין דעם קאלטן יעסיען טאג.

א גרויסן גרויסן דאנק. אייער

יודל לווין״.

האין לשאוב סיפוק מדברי מכתב זה?

בזמן האחרון פסקה כמעט עלית גרודנאים לארץ. ושקט השתרר בארגוננו, אבל חש אתה מועקה בלבך, רוצה אתה שוב לזכות לימים, שכל שבוע מביא איזו משפחה חדשה, וצרות חדשות, אבל גם הרגשת איזה ספוק נפשי שאתה יכול במשהו לעזור בכדי להקל על חבלי הקליטה של משפחות נוספות בארצנו.

לעורך הקובץ

חברנו **יצחק ילין ורעיתו**

ברכתנו הלבבית

להולדת **הנכד**

ועד ארגון יוצאי גרודנה בישראל

אונזער פריינד

ה׳ סעם באביצקי

פרעזידענט פון גראָדנער פארבאנד אין די פאַרייניקטע שטאטן און קאנאדע

אונזערע בעסטע ברכות צו אייער געזונט־ווערן און ווינשן פיל יארן פון אקטיוואר טעטיקייט לטובת די גראָדנער אין דער וועלט

ועד ארגון יוצאי גרודנה בישראל

יצחק יעלין, רמת־גן

צוריק צום לעבן!

געוועזן איז עס אין א פרילינגס אָוונט, וען עטלעכע הונדערט גראָדנער יידן אין תל־אביב, האָבן זיך צוזאמענגעקליבן צו זייער יערליכער פארזאמלונג, כדי באשליסן וואָס קען מען טאָן פאר די עטלעכע צענדליק גראָדנער וועלכע געפינען זיך אין טיף רוסלאנד און וועלכע די הענט פון די נאצישע רוצחים האָבן ניט דערגרייכט.

די דאטע איז געווען 7 מאי 1945. די ידיעות פון אייראָפּא זענען געווען אָפּטימיסטישע: אָט, אָט און די נאצישע חיה וועט באקומען דעם לעצטן טויט קלאפּ; אָבער אינצווישן האָט זי זיך געראנגלט האלטנדיק אין אירע לאפּעס דאָס וואָס איז נאָך געבליבן פון יידנטום אין גרעסטן טייל פון איראָפּא.

אייניר נאָכן אנדערן זענען אויפגעטראָטן אונזערע גראָדנער אויף דער פארזאמלונג. עצות און פאָרשלאגן האָט מען געבראכט און פּלוצלינג האָט זיך דורך די אָפענע פענסטער דערהערט די אויסגעשרייען פון צייטונגס פארקויפער, וועלכע האָבן אין דער שטילקייט פון דער נאכט אויסגעשריען די „קעפּלער" פון די „עקסטרא־אויסגאבן": „בערלין איינגענומען!", „די מלחמה געענדיקט!". לעבעדיק איז געווארן אין די גאסן, מען איז ארויס פון די הייזער, כדי אָנטיילצונעמען אין דער אלגעמיינער שמחה. א סוף צו דער מלחמה! אָט וועלן צוריק אהיים קומען פון די שלאכט־פעלדער זין, ברידער, א מאן און א פאָטער. זענען דאָך טויזענטער פון דער בעסטער יידישער ארץ־ישראל יוגנט, פרייוויליק געגאנגען אין קריג קעגן דעם נאצישן שונא, צי איז עס אין דער יידישער בריגאדע, יידישע אינהייטן אין פרעמדן מיליטער, אונטער פארשידענע פענער צו איין ציל.

מיט א האלב הארץ אָבער האָבן זיך אונזערע גראָדנער אָנגעשלאָסן אין דער אלגעמיינער שמחה. די פארזאמלונג איז פאָרגעזעצט געוואָרן, און אין הארצן דער געפיל: דער נצחון האָט פארשפּעטיקט די גראָדנער קהילה. דער שיין פון נצחון וועט לייכטן איבער א פוסטער שטאָט, לויידיקע גראָדנער גאסן, פון וועלכע טויזנטער זענען אין פארניכטונגס לאגערן פארשלעפּט געוואָרן און אפילו צו קבר־ישראל ניט געקומען.

אָבער געפילט האָט יעדער איינער פון אונז, דאָס א הייליקע פליכט ליגט אויף אונז, אלעס מעגלעכעס צו טאָן כדי אויפצוזוכן די וויניקע אין לעבן געבליבענע, א ברידערלעכע האנט זיי אויסשטרעקן און פירן זיי צוריק צום לעבן, צו פרייהייט און אפשר זייער לעבן וידער אויסבויען נאָך דעם אלעס וואָס זיי זענען איבערגעקומען.

מען מוז באמערקן דאָס אויך אין דעם אָוונט, האָבן זיך חילוקי־דעות געהערט. וויניקע האָבן זיך אילוזיעס געשאפן דאָס מען וועט נאָך יידיש לעבן, צוריק אין גראָדנער באסן און געסלער, קענען שאפן. זאָל מען געלט שיקן כדי צוריק דעם בית־יתומים, מושב־זקנים און שפּיטאָל אויסבויען, די האנטווערקער־שולע צוריק עפענען, בעלי־מלאכות געצייג געבן א.א.ו.ו.; די גרעסטע טייל פון דארזאמלטע האָבן די אילוזיעס פונאנדערגעטריבן, און מיט אָפענע אויגן אין דער צוקונפט געקוקט.

זאָלן מיר לערנען פון דעם וואָס איז געשען. פיל שותפים האָט היטלער ימח־שמו, געהאט צו זיינע טייוואלאנישע פּלענער. ניט נאָר דייטשן, אויך פּאָליאקן, לאטן, ליטוויער, אוקראינער און רוסן האָבן מיט גרויס התלהבות די פארניכטונגס־אק־ציעס אויסגעפירט און פיל מאָל אויך איבער־געשטיגן זייערע נאצישע־דייטשישע לערער. אויף דאָס בלוט־איינגעזאפּטע ערד וועט שוין מער קיין ייִדיש לעבן ניט מעגלעך זיין. א פארברעכן וועט זיין וידער בויען א קהילה, וידער שאפן קאנדי־דאטן פאר נייע פאָגראָמען. אויב מיליאָנען האָבן מיט זייער לעבן באצאָלט וויל זיי האָבן עס ניט פארשטאנען פריער, און וען דאָס פייער האָט זיך דערנענטערט זיינען שוין די וועגן פארשלאָסן געווען, זאָלן מיר חאָטש די וויניקע שארית הפּליטה צו א זיכערן רואיקן ברעג ברענגען — און דער איינציקער ברעג איז ארץ־ישראל.

אין דער ריכטונג האָט אויך געארבעט דער קאָמיטעט וואָס איז געווייזלט געוואָרן אויף דער פאר־זאמלונג: דרינגענדע הילף פאר די גראָדנער אין אייראָפּא, העלפן זיי אין זייער נייען וועג צום לעבן און בעיקר קאָנסטרוקטיוע הילף פאר די וועלכע וועלן צו זייער ציל קומען און באטרעטן דאָס ישראל ערד.

*

אין א גאָר קורצע צייט האָבן די ערשטע פון דער שארית הפּליטה קיין ארץ־ישראל געקומען. פיל האָבן זיך אויף די טויערן פון ישראל געקלאפּט, טויערן וועלכע ענגלישע זשאנדארמען האָבן געהיט חס וחלילה יידן זאָלן דאָ ניט ארייַנדרינגען. אָבער זיי זענען ארייַנגעדרונגען. וויניקע אָפּיציעל מיט ערלויבניש פון פרעמדן הערשער, פיל אָבער האָבן די דאָזיקע ערלויבניש ניט געזוכט — זיי זענען נאכט נאָך נאכט פון קליינע שיפלאך אויף די ישראל ברעגער אויסגעשטיגן. אנדערע זיינען דורך ענגליש מיליטער פארהאלטן געוואָרן, נאָך ציפערן פארשיקט געוואָרן און דאָרט אין פארמאכטע לאגערן געוואָרט ביז די יידישע יוגנט האָט אין רעזולטאט פון פרייהייטס־קאמף די מדינת ישראל געשאפן און בריית געפענט די טירן פאר די הונדערטער טויזנטער וועלכע האָבן איבער די וועגן פון גאנץ אייראָפּא געוואנדערט, כדי זייער לעצטן וועג קיין ישראל גיין.

צוזיין די טויזנטער זיינען אינצעלנע די גראָדנער געווען. האָט דאָך אונזער קהילה געווען פון די ערשטע צו פארניכטונג. פון די ערשטע זעקס שטעט אין פוילן וואָל זענען אטאקירט געוואָרן פון דייטשישן מיליטער. בעיקר זענען לעבן געבליבן די וועלכע האָבן נאָך פריהער, בעת די סאָוויעטן האָבן גראָדנע פארנומען, די שטאָט פארלאָזן, אָדער דורך דער מאכט פארשיקט געוואָרן אלס „פּיינדלעכע" עלעמענטן, און איינצעלנע וועלכע האָבן מיט גרויס מוט און גבורה פון געטאָ זיך אריסגעריסן און צום סוף די וועלכע די באַפרייענדע מיליטער פון די פארייניקטע פעלקער האָט זיי געעפענט די טויערן פון די פארניכטונגס־לאגערן.

*

געדענק איך דעם ערשטן גראָדנער וועלכער איז צו אונז געקומען גלייך נאָכן סוף פון דער מלחמה, אליהו יעזערסקי, נאָר ממש א יונגער יינגעל, ס׳איז אים געלונגען אנטלויפן פון דער מחנה יידן וועלכע זענען געיאָגט געוואָרן פון די דייטשע חיות. זיינע עלטערן האָבן אים געבעטן: „דו ביסט יונג! לויף! זאָל כאָטש איינער פון אונז אין לעבן בלייבן". אין לידער און אין א פאָר

עמע, האָט ער די גרויזאמע פארגאנגענהייט וואָס ער האָט איבערגעלעבט, — פארשייביקט. אין ישראל איז ער צו זיך געקומען און ווי גרויס איז געווען אונזער פרייד ווען נאָך א פאָר יאָר האָט ער, אונזער ערשטער „גאסט", אונז אלס געסט אויפגענומען, ווען ער האָט א משפחה צוריק אין ישראל געשאפן.

און דאן, צוערשט יעדע וואָך און שפעטער, כמ־עט יעדן טאָג זענען גראָדנער געקומען. האָבן זיי אונז דערמאָנט אונזער היימשטאָט און געגעבן א מעגלעכקייט דורך הילף זיי, פילן ווי יעדער פון אונז טוט עפעס פאר זייגע אייגענע בלוט און פלייש וועלכע האָבן דער פרייהייט ניט דער־לעבט.

פון א פאָר צענדליק, האָט די רשימה פון לעבן געבליבענע דערגרייכט די צאָל פון הונדערטער, כן ירבו. די ארבייט איז פארצוויגט געוואָרן. דורך פארעפענטלעכן פון רשימות, האָט א ברודער זיין שוועסטער געפונען; א טאָכטער איר מאמען. געדענק איך דעם בריוו פון א טאטן וואָס בא־קומענדיק אונזערס א ביולטין איז וועלכן עס זיינען אויסגערעכנט געוואָרן 300 נעמען פון גראָדנער, דערזען אין דער רשימה דעם נאָמען פון זיין טאָכטער, וועלכער ער האָט געהאלטן פאר טויט און זי געפינט זיך אין א לאגער 70 קילאָמעטער פון אים...

גראָדנער פון ישראל וועלכע האָבן זיך געפינען אין דער יידישער בריגאדע אין איראָפא זיינען אין די לאגערן געגאנגען זייערע גראָדנער ברידער צו זוכן. יהודה פארבער, דב בן־יהושע (שולקעס), יעקב נאור (סייוואושוויטש) פון ישראל און עקי־בא סקידעלסקי פון אמעריקאנישן מיליטער האָבן ידיעות געזאמלט, הילף פארטיילט און טרייסט צו אונזערע גראָדנער אין די לאגערן געבראכט. זייער אורלויב און געהאלט — איז פאר דעם דאָזיקן ציל הייליק געווען.

געוואוסט האָבן מיר, דאָס מיט אונזערע כוחות אליין וועלן מיר ניט בכוח זיין ערפילן אונזער אויפגאבע. עס זיינען געשאפן געוואָרן פארבינ־דונגען מיט אונזערע גראָדנער מעבר לים. ה' בא־ביצקי, פרעזידענט פון גראָדנער פערבאנד אין אמעריקא און קאנאדע; יונייטעד גראָדנער רעליף אין ניו־יאָרק, פון וועלכן דריי פון זיינע טיכטיקע טויער זענען מער ניטא: די אונפארגעסלעכע אי־זידאָר סטוירין, יעקב מאגיל און אנדריו (נחום) מילער, און יבדל לחיים, ה' דושעק כהן, ה' עד־יאָס (הירש יאצעוליאן) און ד. אנסקי פון גראָד־נער הילפס פארבאנד אין קאנאדע ה' ויקטאָר מענאקער, פרעזידענט פון גראָדנער פארבאנד אין לאָס־אנדזשעלעס און פריינד מאלעוויטש, גאלד־און עלענהארן, אבא טארלאווסקי אין לאָדזש און נאָכדעם פאריס, אבא גאלדשמיד, לאוער פאָלאק, פיליפ מאלעוויטש און יוסף כאגאן פון טשיקאגא, פאזניאק, בירגער, גערשוני, רעביי־קאוו אין פאריס, יעזערסקי אין לאָנדאָן, רובין שטאָקהאָלם, וויניצקי, טוריאנסקי, לייטוז, פאני רעמס, און אנדערע אין ארגענטינע; מיט זייער הילף זיינען מיר בכוח געווען ריכטיקע הילף אין דער ריכטיקער צייט די עולים פון גראָדנע העלפן אין זייער איינאָרדנען זיך אין ישראל.

די נייַ־געקומענע נאָך א קורצער צייט האָבן שוין געקענט העלפן די שפעטער אָנגעקומענע. עס איז מער ניט צו אונטערשיידן פון אלטע און נייַע גראָדנער — אלע איין משפחה אין ישראל.

שטאָלצירן מיר דאָס מיר האָבן א זכות געהאט ברידער און שוועסטער פערלייכטערן זייער וועג צוריק צום לעבן, צו פרייהייט און גליק. און וועו מיר באצייכענען היינט די דאָזיקע דער־גרייכונגען פון דעם גראָדנער קאָמיטעט אין ישראל מיט אונזער פארדינסטפולן פרעזידענט דר" שמשון טשערטאק אין דער שפיץ, זאָלן דערמאָנט וועדן פיר פון אונזערע קאָמיטעט חברים וועלכע זענען ניט מער מיט אונז: דער פארדינסטפולער ווייצ־פרעזידענט מרדכי רעבייקאוו ז"ל; דער לאנג־יעריקער וויצע־פרעזידענט יעקב גוטקאווסקי ז"ל, באקאנט פון זיין געזעלשאפטלעכער ציוניסטישער ארבייט אין גראָדנע. גליקליך איז ער געווען ערפילן זיינע פליכטען, צו איז עס געווען געזעל־שאפטלעכע שליחות אָדער ממש פאקן און שיקן פעקלעך פאר די גראָדנער אין רוסלאנד און אין די לאגערן; לאנג־יעריקער אקטיוער חבר אהרן בורדע ז"ל, וועלכער איז געווען פון די ערשטע עסקנים וואָס האָבן זייער ציַיט און ענערגיע גע־וידמעט הילף צו ברייגען אונזערע גראָדנער ברידער און איז פלוצלינג פון אונז אוועקגעריסן געוואָרן, און אליהו גאזשאנסקי ז"ל, וועלכער איז אומגעקומען פון א אטאָפלאן־קאטאסטראָפע.

(סוף פון זייט 20)

אריינזאָגן אים אין טאטנס טאטן אריין, פלעגט ער א בארוהיגטער אוועקגיין עסן מיטאָג.

קיין אידעאלער לעבן איז ניט געווען צווישן אברהמלע לאפין און זיין סטאָליער ארבעטער ברוך. וויל דער לעצטער, אויסער הובלען ברע־טער ,האָט אויך געקליגט זיך וויאזוי מען קען איבערמאכן די וועלט. געווען א ספעציאליסט אויף שטרייקן מאכן, א רעדנער אין פאריין, זיך געגריבלט אין ביכער פון מארקסן און בא־רָאָאוו.

דער גורל האָט זיי ביידן, אברהמלען לאפין צוזאמען מיט זיין סטאָליער ברוך אין געטאָ צוזאמענגעבראכט, ביי איין אָפגרונט אוועק־געשטעלט.

ברוך דער סטאָליער, א געזונטער יונג מיט א סאָר ענערגיע און האָפנונג, און אברהם לאפין דער פאבריקאנט ,א צעברָאכענער, מרה־שחו־רידיקער, מיט א גרעלן צעקנייטשטען פנים ווי פארמעט, זיך ארומגעדרייט אין געטאָ ווי א איבריקער מענטש.

שטענדיק הונגעריק, מיט אויסגעלָאָשענע אויגן פלעגט ער יעדן איינעם פרעגן:

— נו, וואָס זָאָגסטו, וואָס זָאָגסטו?

און א טרייסט וואָרט פלעגט ער שטענדיק קריגן פון זיין געוועזענעם ארבעטער ברוך.

— האָפנונג, פאניע לאפין ,האָפנונג, מיר וועלן זיי נאָך איבערלעבן.

— ס'וועט נאָך א וועלט זיין און מיר וועלן היטלערס מפלה דערלעבן.

— מיינסטו דאָס אמת — זענען אברהמלעס אויגן לעבעדיקער געוואָרן. — דו וייסט דאָך בעסער פון מיר, פארשטייסט זיך דאָך אין פָאליטיק — האָט ער מיט הכנעה א טרייסט געזוכט.

א גרָפיל פון רחמנות צו זיין געוועזענעם באלעבאָס. און הילפסלאָזן געטאָ ברודער, וועמען קיינער באדארף שוין ניט און וועלכער וואלגערט זיך אונטער די פיס ווי אָפגעפאלענע בלעטער פון בוים, האָט באירט און פארדריקט די הארץ פון זיין געוועזענעם ארבעטער.

ברוך פרוי האָט פון הייזל געפרָפן:

— קומט אריין אין שטוב פאניע לאפין. איר וועט מיט אונז א ביסל געקענען עסן.

זיי האָבן זיך צום טיש געזעצט. ברוך וויבל האָט א שיטערן קרופניק מיט דינע פעניצלאך ברויט דערלאנגט. מיט ציטערדיקע פינגער האָט דער געוועזענער פאבריקאנט די לעפל געהאלטן, ער האָט לאנגזאם די זופ געשעפט, די אויגן אראָפגעלָאָזט צום טעלער. אויך ברוך איז טרויע־ריק געזעסן בייַם טיש און געזופט דאָס ביסל שיטערע עסן, אויסגעמיטן זיך צו טרעפן מיטן פארצווייפלטן בליק פון זיין געוועזענעם באלע־באָס.

ביידע האָבן אין דעם מאָמענט געפילט, אז זיי זענען לייבליכע ברידער פון איין גאָפייניקסן פאָלק.

לייב רייזר

אהרן זכרי, תל־אביב

קופת גמילות חסד ע"ש קהלת גרודנה הי"ד

היה זה בראשית 1952, כאשר הואט זרם העולים לישראל ובמקום עזרה דחופה לקיום בימים ה־ראשונים, דרושה היתה עזרה קונסטרוקטיבית ל־סידורם בארץ ע"י רכישת דירה, מכשירי־עבודה ו־כדומה באתי בהצעה לועד ארגון יוצאי גרודנה ב־ישראל להקים את „קופת גמילות החסדים" בשביל יהודי גרודנה בישראל.

אמנם קשה היה להתגבר על הדעה שכאילו תפקידנו מסתיים בעזרה סוציאלית בלבד, אבל חברי הועד שוכנעו שהרעיון בריא הנהו, והונח היסוד להקמת הקופה.

הועד הראשון של הקופה, שהיה מורכב מהח"ח ד"ר ש. צ'ר־טוק, יצחק ילין, חיים פסמניק, חיים נאור וכותב שורות אלו, ניגש מיד לפעולה ממשית של הגשמת הרעיון הזה.

סייעה להצלחת פעולתנו העובדה, שבאותו זמן ביקרו בארץ, כמה מבני עירנו שבאו מארצות הברית. ההסברה שניתנה ע"י ד"ר צ'רטוק יחד אתי, נשאה פרי. ראשון למתנדבים היה מר נחום מילר מניו־יורק, שתרומתו בסך —.500 לי שימשה יסוד לקופה. תרומות נוספות באו אחר כך. פתחנו חשבון בבנק ועם הוספת סכום של —.450 ל"י ריוח מנשף חנוכה של יוצאי גרודנה — גייסנו את הסכום הדרוש להתחלת הפעולה.

הסכום שהיה בידינו הוכפל והושלש בעקבות הסכם אליו הגענו עם הנהלת בנק „הלואה וחסכון" בתל־אביב (בעזרתו החשובה של מנהל הבנק — בן־עירנו מר מתתיהו גורדון), לעומת 1000 ל"י שהוכנסו על ידינו, השתתף הבנק ב־2000 ל"י מכספיו הוא. נקבע אחוז קטן של עמילות להוצאות הבנק בעד גבייה וכו'.

לפי ההסכם היה „ועד קופת גמילות החסד ע"ש קהלת גרודנה" קובע את סכום ההלואה וכל הפרטים האחרים ואילו הבנק היה מוציא לפועל את החלטותינו אנו.

בתחילת הפעולה לא נזקקו רבים לקופתנו ובשנה הראשונה לקיומה חולקו 15 הלואות בלבד ע"ס —.100 ל"י כל הלואה (ב־20 תשלומים חדשיים). אולם ב־1953 חולקו כבר 24 הלואות בסך כולל של —.2950 ל"י ופעולות הקופה הלכו והתרחבו.

סכומים נוספים להגדלת הון הקופה קבלנו מארגון יוצאי גרודנה בארצות הברית (—.400 לי ב־1953; —.1000 ל"י ב־1956; —.1400 ל"י ב־1957. בסוף 1957 עמד לרשות הקופה לחלוקת הלואות סכום של —.8800 ל"י. באותה שנה ניתנו 41 הלואות בסכום כולל של —.9250 ל"י.

ב־1958 קבלנו תרומות נוספות לקופה בערך —.2000 ל"י. ואם כי הבנק הקטין את השתתפותו בקופה, בעקב החמרת הקרדיטים בבנקים בכלל, עומד עתה לרשותנו סכום של —.12800 ל"י, מהם הון עצמי בסך —.6400 ל"י.

עד נובמבר 1958, חילקנו 166 הלואות בסכום כולל של —.31400 ל"י (שלשים ואחד אלף ועוד ארבע מאות ל"י).

יש לציין לשבחם של בני עירנו ובמיוחד אלה שזקוקים היו לעזרת הקופה, שעל אף מצבם הקשה, נפרעו כל ההלואות בזמן ובמילואם ללא כל צורך בלחץ מיוחד. אולי זוהי הקופה היחידה שיכולה לציין לזכותה תופעה כזאת.

אין להתעלם מעובדה מעציבה, שלעומת התנדבותם ועזרתם של בני עירנו בחו"ל לטובת הקופה, לא הוגשה לה עזרה מעשית להגדלת הונה ע"י בני עירנו בארץ — פרט להכנסות נשף חנוכה, כפי שציינתי לעיל.

מהתחלה צנועה של יחידים פתחנו מפעל למופת, שהוא מוסיף כבוד לקהלת גרודנה ומשמש מוסד עזרה לזקוקים לה.

פרטים על חלוקת ההלואות עד 31.7.58

סכום ההלואה	50.—	100.—	125.—	150.—	200.—	250.—	300.—	ס"ה
1952	—	15	—	—	—	—	—	—.1500
1953	1	16	—	2	5	—	—	—.2950
1954	—	8	1	4	9	—	—	—.2325
1955	—	6	—	—	11	—	—	—.2800
1956	—	—	1	1	13	—	1	—.3175
1957	—	—	—	—	30	1	10	—.9250
עד אוגוסט 1958	—	—	—	—	7	2	1	—.5200
בסה"כ	1	45	2	7	75	3	22	—.28200 לירות

ההון העצמי של הקופה

יולי	1952	— 1000	לירות
מאי	1953	— 1400	"
אוקטובר	1954	— 2000	"
אוקטובר	1956	— 3000	"
אוקטובר	1957	— 4400	"
מאי	1958	— 6400	"

ספר גרודנה

טרם זכתה קהלתנו, למה שזכו קהלות בערים ועיירות שונות, שיופיע פנקס־ספר להנצחת זכר קהלתנו עד היום שהונף עליה גרזן הכורת של האשמדאי הגרמני יש"ו.

בן עירנו מר דב רבין נטל על עצמו תפקיד קדוש זה ובמשך שנים, אסף חומר, ודף אחר דף הצטרפו למגילות רבות תוכן וערך של קהלתנו מאז הוסדה לפני 800 שנה ועד מלחמת ההשמדה.

בקושיים טכניים וחמריים כרוך הוצאת הספר ועל קושיים אלה יש להתגבר ויש לקוות שלא ירחק היום והספר יופיע. בטוחים אנו שבני עירנו יקבלו על עצמם כל התחיבות שתוטל עליהם בכדי לאפשר את הופעתו בצורה הראוייה לו.

יש לציין, שמר רבין קיבל את פרס נשיא מדינת ישראל מר יצחק בן צבי בהתחרות הספרותית על החיבור הטוב ביותר לזכר הקהלות שהושמדו.

לאחר מו"מ ממושך עם הוצאת ה„אנציקלופדיה של גלויות" וגורמים אחרים בקשר להוצאת הספר, מתוך קשר ושיתוף פעולה עם ארגוני בני־עירנו בארצות אחרות, הורכבה לאחרונה ועדה מיוחדת, בהשתתפות חברי ועד ארגון יוצאי גרודנה ועסקנים נוספים.

ועדה זו ניגשה לעבודה פעילה מקיימת מסיבות של גרודנאים בקשר להכנות להוצאת הספר. כרוז מיוחד של הועדה בקשר להוצאת הספר מתפרסם בקובץ זה.

הבנין ע"ש קהלת גרודנה

בשכנות עם בית ציוני אמריקה בת"א, על מגרש רחב ידים, הולכת ומסתיימת הקמת בנין גדול שישא עליו את שם קהלת גרודנה. הבנין המוקם ע"י תנועת „תורה ועבודה" (המזרחי הפועל המזרחי) יכיל גם בית כנסת ע"ש ר' נחומק'ה מגרודנה, מוזיאון קהלת גרודנה, חדר בשביל ארגון יוצאי גרודנה בישראל וקופת גמ"ח והאולם הגדול של הבנין יעמוד לרשות ארגון יוצאי גרודנה בישראל לצרכי אספות, פגישות וכו'.

ארגוני יוצאי גרודנה בארצות הברית וקנדה, לאחר מו"מ שניהלו עם מר משה שפירא, שר הדתות לשעבר, הקציבו סכומים ניכרים כהשתתפות בהקמת בנין זה.

אחינו, בני העיר גרודנה !

שואת השמד, שפקדה את גולת ישראל על אדמות מזרח אירופה בימי מלחמת העולם השניה, לא פסחה, לדאבוננו, על העיר גרודנה. אלפי תושביה הובלו לטבח, אלפי תושביה הוסעו אל מחנות השמד, אלפי בניה — יהודים טובים ונאמנים, אנשים טהורים ותמימים — שתו קובעת כוס התרעלה של גורלם המר. על כולם הונף גרזן של הכחדה, בכולם פגעה יד־צורר אכזר, שלא ידעה רחם. קהילה מפוארת עם מסרת נפלאה, עדת יהודים מושרשת עם עבר עשיר, עם פעלים רבים, עם הוי עתיר־גונים, עם יחוד חיי־המעשה ותכן רוחני רב, ששפע והציף, אחז בכל, חדר והעמיק; קהילה רבת־הדר זו הושמה לתל, היתה כלא היתה, נמחתה, היתה כרוח החולף, כסערה ביום סגריר, חלפה, עברה ואיננה.

זכר קהילה מפוארת זאת שמור עמנו, החיים כיום, זו שארית הפליטה המפוזרת של בני העיר. עדין שמורה בתוכנו דמותה הזוהרת, עדין נהירים לנו ביותר כל ארחה וכל הוי חייה. ועם היות כל זאת עמנו, עם היותנו עצם מעצמה, צאצאי דורות בעיר שתמו ואינם, אחריות דורות אלה היא עלינו: בל ימחה זכרם.

אנו, בני הדור הזה, ביכלתנו עוד לעלות זכרם !

מצווים, אם כן, אנחנו לקבע זכרון להם לעד, והיאה לכך — להעלות על ספר את פרשת העיר, את גדולת בניה, פעלם ותפארתם, בכדי שיהא הספר עדות לדורות שעברו אל דורות שבאים, בכדי שיהא הספר יד לדור ונס דברים מן העבר, שמהם נגזר עתיד, שמהם שאבנו כח, גדלנו ועלינו.

ספר גרודנה חיב לקום !

מסתבר, לא יהא בתוכנו בן־עיר, שלא ירצה לעלות לפניו את זכרון העיר ובניה; לא יהא בתוכנו אדת שיתבע ולא יענה.

תובעים ונתבעים אנחנו, הבה ונגש אל המלאכה.

סבורים אנחנו, אף בטוחים, לא יכזיבו בני העיר בעזרה שתדרש.

ועדת ספר גרודנה

ידידיה ינובסקי,	יו"ר
איסר קוליק,	גזבר
חיים פסמניק,	מזכיר
מרדכי קוסטין,	מזכיר
דוד בן דב,	חבר הועדה
אליהו גולדשמיד,	" "
שמואל דיאמנט,	" "
מיכאל וולגל,	" "
יצחק ילין,	" "
זכריה קמחי,	" "
דב רבין,	" "

חשבון עו"ש מס' 1893, בנק לאומי לישראל, תל־אביב, רח' דיזנגוף 208.

יונייטעד גראדנער רעליף אין ניו־יארק

היסטארישער איבעברליק

וועד פון די גראָדנער לאנדסלייט איבער דער גאָרער וועלט איז ניט באקאנט מיט די אויפטוען פון דער קערפערשאפט וועלכע האָט זיך אָרגאניזירט אין ניו יאָרק מיט איבער 40 יאָר צוריק און וועלכע איז געוואָרן אן אדרעס פאר יעדן לאנדסמאן פון גראָדנע און אומגעגנד ווען נאָר אינפאָרמאציע און הילף איז פאָרלאנגט געוואָרן. געגרינדעט האָט זיך די אָרגאניזאציע גלייך נאָך דער ערשטער וועלטמלחמה. צו יענער צייט האָבן פונקציאָנירט 7 אָרגאניזאציעס, אריינרעכענענדיק 2 צווייגן פון ארבעטער־רינג, א גראָדנער שול, 1 אָרגאניזאציע פון ברוקלין, די איבריקע אין ניו יאָרק. די ערשטע פאראמלונג איז געוואָרן געוואָרן דורך דעם פרעזידענט פון אינדעפענדענט גראָדנא קראנקען אונטערשטיצונגס פאראיין, וועלכער איז דער שרייבער פון די שורות. אויף דער פאראמלונג זענען באהאנדלט געוואָרן די לאגע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און די רעזולטאטן און נאָכווייהענישן דערפון. אלס צייטווייליקער פאָרזיצער איז געוויילט געוואָרן וויקטאָר מענאקער, וועלכער האָט ערקלערט די באדייטונג און צילן פון דעם אויפרוף. עס איז פאָרגעשלאָגן געוואָרן אז דער נאָמען זאָל זיין „יונייטעד גראָדנא רעליף". אלע אָנוועזנדע זענען געווען שטארק באגייסטערט פאר דעם פאָרשלאג, וואָס איז געמאכט געוואָרן דורך ס. ט. יאנעס און האָבן אים אייגנשטימיק באשטעטיקט.

עס איז ערוויילט געוואָרן דער קאָמיטעט: וויקטאָר מענאקער, פרעזידענט, פילפ הורוויטץ, וויצע־פרעזידענט, ס. ט. יאנעס, פינאנץ־סעקרעטאר און חאצקל ליפשיץ — סעקרעטאר.

עס איז אויך באשלאָסן געוואָרן אז א דעלעגאציע פון עטלעכע פערזאָנען זאָלן ערוויילט ווערן פון די אָנגעשלאָסענע אָרגאניזאציעס צו באזוכן גראָדנע און זיך גענוי באקענען מיט דער אלגעמיינער לאגע פון די מענטשן, וועלכע האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין גראָדנע און פון די ארומיקע שטעט און שטעטלאך פון גראָדנער גובערניע.

אויך א דעמאָקראטישן אופן זענען ערוויילט געוואָרן די פאָלגענדע גראָדנער לאנדסלייט: ס.ט. יאנעס, י. מיללער, וויקטאָר מענאקער, חצקל ליפשיץ, דלוגאטש און א פאָר אנדערע וועמענס נעמען עס איז שווער צו געדענקען.

צוליב פערזענלעכע אורזאכען האָב איך זיך צוריקגעצויגן פון דער ליסטע און בין ניט מיטגעפאָרן. צוזאמען מיט די ערוויילטע דעלעגאטן איז אויך גענפאָרן א גראָדנער לאנדסמאן, באדאש, וועלכער איז אויך א גרויזאמען אופן דערהרגעט געוואָרן פון פוילישע באנדיטן. איך וויל זיך ספעציעל אָפשטעלן אויף איינעם פון די ערוויילטע דעלעגאטן וועלכער האָט זייער פיל אריסגעהאָלפן פינאנציעל גראָדנער געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אזוי וויי דעם פריוט (קינדער־הייס), די תלמוד־תורה, דעם הקדש און אנדערע, א חוץ זיין פארצווייגטער משפחה. זיין נאָמען איז יעקב מיללער, א געוועזענער שוסטער פון גראָדנא, וועמען די אמעריקאנער גראָדנער לאנדסלייט האָבן מקרב געווען און אריסגעהאָלפן אין צייט פון נויט. אין משך פון יאָרן איז ער אויפגעשטויגן צום העכסטן פונקט פון פינאנציעלער הויך און דורך די אלע יאָרן איז ער געבליבן א געטרייער גראָדנער פאטריאָט און איז אימער געווען גרייט אריסצוהעלפן די נויטבאדארפטיקע מיט ראט און טאט; יעדעס מאָל וען א קאָמיטעט־פאָרשטייער איז געקומען אין זיין פאבריק, האָט ער געמעגט זיין וויי פארנומען, אזוי לאנג וי דער קאָמיטעט איז געווען פון די גראָדנער לאנדסלייט און איז געקומען צו פארלאנגן הילף פאר גראָדנער, האָט ער אלץ און אלעמען איגנאָרירט, גראָדנא איז פאר אָט דער גרעסטער שוסטער געווען א צויבער וואָרט. וען די דעלעגאציע האָט זיך צוריקגעקערט פון גראָדנא, האָט ער געבראכט רעקאָמענדאציעס פאר פארצווייגטער הילף, וועל כע זענען דורכגעפירט געוואָרן.

אין דעמזעלביקן יאָר בין איך אריסגעפאָרן פון ניו יאָרק און האָב זיך באזעצט אין לאָס אנדזשעלעס.

דער יונייטעד גראָדנא רעליף איז געוואָרן זייער טעטיק אויף דער געביט פון הילף פאר גראָדנא און די פירערשאפט פון דעם רעליף איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דעם אויבנדערמאָנטן י. מיללער.

צוליב דעם וואָס מילער איז שטענדיק ארומגעפאָרן צוליב געשעפטס אורזאכן, איז די פירערשאפט איבערגעגאנגען צו אייזידאָר סטוירין ז"ל, א מיטגליד אין ברענטש 74 פון ארבעטער רינג, א הארציקער מענטש און א העכסט אָרענטלעכער אידעאליסט. אונטער זיין השגחה און די מיטהילף פון א ניי ערוויילטן קאָמיטעט איז די פירמע „יונייטעד גראָדנא רעליף" געוואקסן אין פרעסטיזש און פארנעם צו דער העכסטער מדרגה.

אלס סעקרעטאר פון „יונייטעד גראָדנא רעליף" האָט געשפילט א וויכטיקע ראָלע י. מאגיל וועלכער האָט פארשטאנען אָפשאצן דעם גאָר וויכטיקן אמט פון א פינאנציעלן סעקרעטאר. צום באדויערן איז י. מאגיל געשטאָרבן אין דער בליהונג פון זיין לעבן און פאר אלס שריפטזעצער פאר דער גרעסטער יידישער צייטונג פון דער וועלט דער „פאָרווערטס". איך וויל אז עס זאָל פארשטאנען ווערן אז דאָס וואָס ווערט איצט געשריבן פון דער וויכטיקייט פון פארנעם פון „יונייטעד גראָדנא רעליף" האָט בלויז צו טאָן מיט דער אָרגאניזאציע וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אויסשליסלעך פון 7 גראָדנער קערפערשאפטן וועלכע האָבן צו יענער צייט פונקציאָנירט בלויז אין ניו יאָרק.

נאָך מאגיל'ס טויט איז ערוויילט געוואָרן אלס

סינאנץ סעקרעטאר דושעק קאהען, א זייער און זייער טיכטיקער פערזאן מיט א סאך ענערגיע, קוראזש און האָט צוזאמען מיט דעם פרעזידענט איזידאָר סטוירן ע"ה אויפגעמישט א נייע בלאט אין דער טעטיקייט פון דעם יונייטעד גראָדנא רעליעף. צום גליק און הצלחה פון דעם יונייטעד גראָדנא רעליעף מוזן דערמאנט ווערן די פאָל־גענדע פערזאָנען וועלכע האָבן דורך די יאָרן געהאלטן הויך די פאָן פון „יונייטעד". זיי זענען בנימין טרילינג, דער ניי ערווייטערטער פרעזידענט פון די יונייטעד גראָדנא רעליעף, ל. גארבולסקי, ויצע פרעזידענט, אייב שולטץ און מאָרים לע־אָן, וויס־פרעזידענטן; טרעזשורעס זיינען לואיס סאמנער, שמואל שנייידער, ווילאם סטיין און דושייקאָב בענדעסאן; רעקאָרדינג־סעקרעטאר, טע־סי טאלאן. אין דער עקזעקוטיוו זענען די פאָלגענדע העכסט־טיכטיקע טוער: דושיי. כע־שעס, מיני מאיזעל, גאָלדי ראוז, דושייקאָב טא־לאן, ווילליאם פריד, מרס. דושיי. קאהען, פיל בורלין מרס. דריישפיל, ח. רובינסקי, מרס. מא־גיל און מ. סאוועטצקי. אין דער עקזעקוטיוו בעלאנגען אללע ערווייטע בעאמטע.

דער ערן־פרעזידענט איז אנדריו נ. מיללער, א באוואוסטער כלל־טוער און א לאנג־יעריקער ינאנציעלער שטיצער פאר פילע אינסטיטוציעס בכלל און פאר אונזערע גראָדנער נויטבאדאַרפ־טיקע בפרט. (פלוצלינג געשטארבן, נאכדעם וויי די רשימה איז שוין געווען אין דרוק).

ווען די גראָדנער לאנדסלייט נויטיקן זיך אין פראקטישע עצות, איז פאר דעם צוועק פאראן א עצה געבנדער קאָמיטעט, באשטעהענד פון די פאָלגענדע פערזאָנען: ראבי דוד ליפ־שיץ, אנדריו נ. מיללער, יעקב פאָנעמאָן, הערי בארער און דושיי. יאָנג.

כדי צו פאראייביקען דעם נאָמען פון דעם לאנג־יעריקען פרעזידענט אין דעם „יונייטעד גראָדנא רעליעף", האָט די מיטגלידערשאפט איינשטימיק באשלאָסן אריינצושטעלן דעם נאָמען פון דעם ערשט פארשטאָרבענעם פרעזידענט, איזידאָר סטוירן ע"ה אלס ערן־פרעזידענט.

דער „יונייטעד גראָדנא רעליעף", זינט זיין עק־זיסטענץ, האָט אויפגעטאָן גאָר אָן אן ערך זייער וויכטיקע ארבעט אויף פארשידענע גע־ביטן, אָבער וועגן דעם, גלויב איך, וועט נאָך גע־שריבן ווערן.

United Grodner Relief Inc.

OF NEW YORK N. Y.

Afiliated with the Grodno Relief Federation of the United States and Canada

To Help Grodner Survivors in Israel

Jack Cohen Financial Secretary 2704 Ocean Avenue Brooklyn 29 N. Y.

דער פאראייניקטער גראדנער רעליעף

אין ניו־יארק

באגריסט אלע לאנדסלייט אין מדינת ישראל און אויף גאר דער וועלט און ווינשן אלעמען געזונט, פרייד און הצלחה.

באגריסט דער פארוואלטונג פון גראדנער פארבאנד אין ישראל און ווינשט א פראדוקטיווע טעטיקייט און מיטארבייט.

ניו־יורק, נאוועמבער 1958

Honorary President

ANDREW MILLER

President
BENJAMIN TRILLING

Vice-Presidents
LEO GARSULSKY
MORRIS LEON
ABE SCHULTZ

Treasurers
LOUIS SUMNER
SAMUEL SCHNEIDER
WM. STEIN
J. BENDESON

Rec. Secretary
TESSIE TALAN

Executive Committee:
JACK BENDESON
J. CHESHES
L. GARBULSKY
MRS. MINNIE MEISEL
MRS. GOLDIE ROSE
SAM SCHNEIDER
MRS. ANNA STERN
WILLIAM FRIED
JACOB TALAN
H. RUBINSKY
MRS. J. COHEN
MRS. B. DRYSHPEL
M. SAVITSKY
MRS. A. SCHULTZ
MRS. R. MOGIL

Advisory Board
RABBI DAVID LIFSHITZ
JACOB PONEMONE
HARRY BORRER
J. YONG

בנימין טריללינג, פרעזידענט
דזשעק קאהען, פינאנס־סעקרעטאר ניו־יאָרק

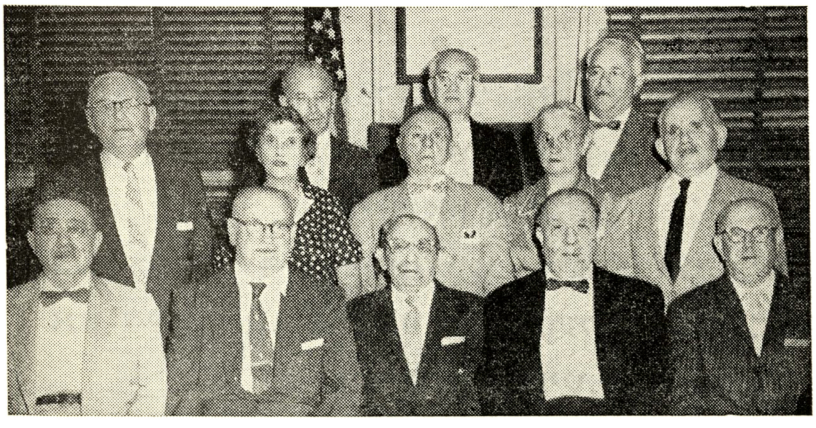
אונזער פארבאנד

דער פאראייניקטער גראָדנער רעליף" אין ניו־יאָרק איז דער שענסטער און ליכטיקסטער קאפיטל אין דער געשיכטע פון גראָדנער אין אמעריקע (פאראייניקטע שטאטן). די אונטערשטיצונגס אָרגאניזאציע איז געגרינדעט געוואָרן באלד נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין 1914, ווען פון גראָדנע האָבן אָנגעהויבן קומען הארצרייסענדיקע רופן נאָך הילף. די איניציאטיוע פאר דער גרינדונג פון דער „רעליף" אָרגאניזאציע איז געקומען פון פירער אין דעם גראָדנער ברענטש 74 ארבעטער רינג. און עס איז דערפאר געווען נאטירלעך, אז די פירער פון „ברענטש" 74, זָאלן אויך זיין די פירער און אקטיוע טויער פון דעם רעליף. דער רעליף האָט געשטיצט מיט צענדליקער טויזענטער דאָלארן דעם וועד־הקהל און די אנדערע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין גראָדנע, ווי אויך יחידים. די אָרגאניזאציע האָט א סך געטאָן פאר גראָדנער, וואָס זיינען אריבערגעקומען קיין אמעריקע באלד נאָכן ערשטן וועלט־קריג, ווי פאר די גראָדנער, וואָס זענען אריינגעקומען אין די פאראייניקטע שטאטן נאָכן צווייטן וועלט־קריג. אבר איז די ניו יאָרקער אָרגאניזאציע אויך אינסטרומענטאל געווען, און איז נאָך יעצט די טרייב קראפט פון דעם גראָדנער הילפס פארבאנד אין אמעריקע און קאנאדא. א דאנק זייער ארבעט איז שוין געשאפן געוואָרן 47.500 דָאלאר פארן יוגענט צענטער אין תל־אביב, און אויך צעטיילט צענדליקער טויזענטער דָאלארן הילף, גלייך נאָך דער נאצישער מפלה, פאר די לעבן געבליבענע פון די קאצעטען און באפרייטע לאגערן.

אין די ערשטע 10—12 יאָר האָבן זיך באזונדערס אויסגעצייכענט אזלעכע מיטגלידער פון „ברענטש" 74, ווי איזידאָר סטוירן. ער איז געווען א פיונדיקער גייסט פון רעליף, זינט דעם ערשטן טאָג פון איר גרינדונג אין 1914 ביז זיין טויט דינענדיק אלס רעליף פרעזידענט אין 1958. דזשאָן דריישפיל (ס'איז געווען נאטירלעך, אז וען מ'האָט געדארפט עמיצן שיקן קיין גראָדנע, האָט מען אים אָנגעפרטרויט די וויכטיקע מיסיע. מאָריס וואגעל, אלבערט דאגלאס (דלוגאטש), דזשולים וואָלף, וויקטאָר מענאקער (יעצט אין לאָס אנדזשעלעס, קאליפאָרניע), יחזקאל ליפשיץ, איזידאָר קאהען, לואיס זאק, יעקב טאלאן, מאָריס ארלאָווסקי, אייב לואיס (יעצט אין לאָס אנדזשעלעס קאליפאָרניע), יעקב כעשעס, יעקב שעסקין יעקב מאגיל, לייב גארבולסקי, העריס רובינסקי, א. שולטץ, דזשעק בענדאסאן און א סך אנדערע. צווישן די רעליף פרעזידענטן זענען געווען אנדריו (נחום) מיללער, דזשאן דרייפיל, יחזקאל ליפשיץ, יָאנאס, סעמואל שניידער, דזשעק קאהאן (יעצט פארנעמט ער מאגילס פלאץ). מען דארף אויך דערמאָנען א צאָל פרויען, וואָס זענען לאנגע יָארן טעטיק אין גראָדנער רעליף, ווי ענע סטוירן, טעסי טאלאן, סידע פיילי, דינה עלקעס מיני מייזל, איוא קייס, פרוי סאָטער, עלען קאהען, ראָז מאגיל, לינא שולץ און אנדערע פון דער סיסטערהוד. די סיסטערהוד האָט א סך יָארן אָנגעפירט מיט די טעאטער בענעפיטן אונטערנעמונגען און אויפקוקעבן דעם איינקונפט פארן רעליף.

אין יָאר 1905, ווען ס'איז אָנגעקומען די ידיעה אז מען ריכט זיך אין גראָדנע אויף פאָגראָמען, און עס האָט זיך געגרינדעט א געהיימער זעלבסשוץ, האָט דער פאראיין אויפקגעשיקט 1500 דָאלאר, און אין יענער צייט איז עס געווען א קאָלאָסאלע סומע, די סאמע בעסטע מיטגלידער פון פאראיין, דארף מען געדענקען, האָבן דעמאָלט פארדינט הערכסטענס צען דָאלאר א וואָך. דאָס גיט שוין א באגריף אז יענע 1500 דָאלאר זיינען געווען מער ווי איצט 15 טויזענט. און פונקט ווי דער „פאראיין" האָט צוגעגרייט דעם באָדן פארן „ברענטש" 74, אזוי איז שפעטער דער „ברענטש" 74 געווען אינסטרומענטאל דער גרינדער פון „יונייטעד גראָדנער רעליף". דער „רעליף" האָט נאָך אין דער ערשטער וועלט־מלחמה אויפגעטאָן ממש וואונדער. דער וועד הקהל פון גראָדנע אין יענער צייט, דער רעפרעזענטאנט פון אלע וויכטיקע אנשטאלטן, האָט מיט די געלטער פון דעם אמעריקאנער גראָדנער „רעליף" אריינגעבראכט ניי לעבן, פרישע האָפנונג צו די אנטמוטיקע, צעבראָכענע און פאראָרעמטע יידן פון גראָדנע. נאָר אפילו די ערשטע וועלט־מלחמה איז דאָך געווען אפשר א קינדערשפיל אין פארגלייך מיטן חורבן און קאטאסטראָפע אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

גראָדנע, די עיר ואם בישראל, די צענדליקער טויזענטער יידן פון גראָדנע זענען פארטיליקט געוואָרן פון די נאצים, ימח שמם. אָבער צענדליקער לעבן־געבליבענע האָבן זיך געוואלגערט אין די לאגערן. דער „רעליף" האָט אנטוויקעלט

פארוואלטונג פון גראדנער יונאיטעד רעליף אין ניו־יארק
עס זיצן פון לינקס צו רעכטס: לואיס סאמנער, לואיס גארבולסקי, בנימין טריללינג, אברהם שולץ, מאָריס לעאָן.
עס שטייען דזשייקאָב בענדאסאָן, בעסי דריישפיל, וויליאם סטיין, דזשייקאָב כעשעס, סעם שניידער, גאָלדי ראָז, דזשעק קאהען, יעקב טאלאן.
עס פעלן אויפן בילד שמואל שניידער, אנא סטוירן, מיני מייזעל, ראָז מאגיל, העלען קאהען, לינא שולץ, העריס רובינסקי, וויליאם פריד, מאָריס סאוויצקי

גראדנער יידן אין ארגענטינע

כאָטש פאר דער בריטער עפּנטלעכקייט צווישן די גראָדנער אין דער גאָרער וועלט, באדייט אז די גראָדנער אין ארגענטינע זענען א נאָרוואָס פאַרמירטער יישוב פון אריבערגעקומענע עמי־גראנטן, וואָס זיינען געקומען אהער פון גראָדנע און אומגעגנט, איז געווען אין די לעצטע יאָרן פון פארגאנגענעם יאָרהונדערט, ווו צענדליקער יידישע משפחות פון גראָדנע און אומגעגנט זענען דורך דער פארמיטלונג פון בארָאן הירש און „איקא" געבראכט געוואָרן אלס קאָלאָניסטן צו דעם צווועק צו צוגרייטן באָדן אין די פּראָווינצן פון ענטרע ריאס און סאנטא־פע.

זייט זיבן צענדליק יאָר ווי די גראָדנער יידן אין ארגענטינע לעבן און אנטוויקלען זיך, בייטראָגנדיק מיט זייער ארבעט און אינטעלי־גענץ פארן ווילזיין פון דעם לאנד, וואָס האָט זיי געגעבן א באָדן, פרייהייט און גלייכבארעכ־טיקונג.

פארשטייט זיך אז דער דור איז שוין מערסטנ־טייל מער נישטאָ און זייערע קינדער, זיך איינלעבנדיק אין דער סביבה און געווויינהייטן פון לאנד זענען אין גרעסטן טייל דערצויגן געוואָרן אין אן אטמאָספער פון אסימילאציע און וויט פון יידישע טראדיציעס.

פארשטייט זיך, אז אין זייער וויניק און געציילטע פאלן קומט ארויס אין דער עפנט־לעכקייט דער אָפּשטאָם פון געוויסע פּערזענ־לעכקייטן, אָבער וועגן דעם א קאפיטל באזונדער.

די גראָדנער אין ארגענטינע פון היינט, זיינען דער רעזולטאט פון דער מאסן־עמיגראציע פון איירָאָפּעאישן יידנטום נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה מיט דריי צענדליק יאָר צוריק, וו‌ו די גראָדנער האָבן, פארשטייט זיך, געגומען א היפּשן אָנטייל. זייער ריכטונג און באזעצן זיך איז שוין נישט געווען אלס קאָלאָניסטן און פעלד־ארבעטער, די גרעסטע טייל און מערהייט זענען פארבליבן אין דער הויפּטשטאָט בוענאָס איירעס, אָדער אין די נאָענטע שטעטלעך ארום, און דאָס האָט פארשטענדלעך געגעבן די געלעגנהייט דער גראָדנער עמיגראציע צו האלטן זיך נאָענט, און מיטן דראנג צו זיין פאראייניקט לכל הפחות אין דער עפּאָכע, וועלן יעדער אייגנער האָט עקשנותדיק געקעמפט פאר זיין עקזיסטענץ, נישט וויסנדיק מאין יבא עזרי ?

דאָך, מיט דריי צענדליק יאָר צוריק איז געווען א נאטירלעכע דערשיינונג זיך צו טיילן מיט א בעטל, א שטיקל ברויט, מיט א ציגארעטל און אפילו מיט א סענט.

משמעות, אז די גראָדנער זענען שוין פון דער נאטור צוגעווויינט, אז דורך צרות אָדער חלילה, אן אומגליק, וועלן מיר געבונדן און אזוי איז נאָך פארשידענע פּרוון געלונגען אין 1932 צו שאפן דעם גראָדנער לאנדסלייט פארבאנד אין ארגענטינע.

דער פארבאנד איז געווען דער צענטראל־פונקט פאר צוואמענקונפטן. טרעפן זיך ביי א גלעזל

(המשך אויף זייט 46)

א גרויסע אקציע. דער „רעליף" האָט אויך גע־שאפן עטלעכע צענדליק טויזנט דאָלאר פארן יוגנט־צענטער אין תל־אביב, צו פאראייביקן די דורך היטלערן אומגעברענגטע הייליקע גראָדנער קהילה. דער „רעליף" העלפט אויך די שארית הפליטה גראָדנער וועמען עס איז געלונגען די לעצטע יאָרן צו פארלאָזן סאָוויעט־רוסלאנד און פוילן און דערגרייכן די ברעגן פון ישראל.

צוליב מאנגעל אין פלאץ וועלן מיר ברענגען כאָטש בתכלית הקיצור א סך־הכל פון דער ער־בעט פון דער ניו יאָרקער אָרגאניזאציע אין 1946—1947. די הוצאות פארן יאָר 1946 האָבן באטראָפן 4.354.11 דאָלאר. דאָס שליסט איין 192 פּעקלאך שפּייז וואָס האָבן באטראָפן 2,125.60 דאָלאר; מזומן געלט פאר נויט בא־דערפטיקע גראָדנער וואָס זיינען אָנגעקומען פון די לאגערן 1,766.40 דאָלאר, וי אויך קליידער, שיך מעדיקאמענטן א.א.ו.ו. און אָט איז א טייל פון „רעליף" ארבעט פארן יאָר 1947:

„קער" פּעלקלאך	$ 2,900.00
פאר גראָדנער דורכן יידישן ארב. קאָמ.	" 110.00
אייגענע געשיקטע פּעקלאך פון שפּייז און קליידער	" 2,078.93
פאר די גראָדנער אין ישראל	" 150.00
פאר די גראָדנער אין ציפערן	" 300.00
פאר די גראָדנער אין איטאליע	" 250.00
מזומן אין בריוו	
צו גראָדנער פליכטלינגען	" 195.00

און נאָך, און נאָך, און נאָך.

צום סוף מוז דערמאָנט ווערן איינער פון די וויכטיקסטע רעליף טוער — וואָס איז אין 1952 פּריזייטיק ארויסגעריסן געוואָרן פון אונדזערע ריין — יעקב מאגיל ע"ה. לאנגע יאָרן ביז די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן איז ער געווען דער פינאנס סעקרעטאר פון פאראיניקטן גראָד־נער „רעליף". יעקב מאגיל איז געוואָרן דער לעגענדארער נאָמען און אדרעס פאר די עטלעכע הונדערט גראָדנער וואָס האָבן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה דורך נסים זיך גערעטעוועט פון היטלערס האק, און צוריק אָנגעפאנגען לעבן ווי מענטשן.

נאָך א שווערן טאָג ארבעט צווישן דעם רויש פון די מאשינען אין זיין „שאָפּ" אָדער אין שפּעטערע שעהן פון דער נאכט, וועלן אלע זענען געשלאָפן און ס'איז געווען אזוי שטיל, אז מאגיל האָט געקענט הערן דאָס קלאפן פון זיין קראנקע הארץ— איז ער געזעסן און געלייענט בריוו, אין דער אמתן— פייער מגילות, וויל יעדער בריוו האָט איבערגעגעבן א הארצרייסענדע טראגע־דיע, יעדער בריוו האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אן ס.א.ס. רוף, א וויינגעשרייי נאָך באלדיקער שטיצע, נאָך שנעלע הילף.

אויף יעדן איינציקן בריוו האָט מאגיל גע־ענטפערט ניט נאָר מיט טרייסט־ווערטער, נאָר מיט ממשותדיקער הילף. דאָס זעלבע אויך פריינט איזידאָר סטוירן, און נאָכדעם דושעק קאהאן, און אין דעם זעלביקן מסורת־נפשדיקן גייסט זענען פאָר די ארבעט אין דעם פאראיניקטן גראָדנער רעליף אין ניו יאָרק די איצטיקע אק־טיוע מיטגלידער און באאמטע (אָן געצאָלט), ווי דער נייער פרעזידענט בנימין טריללינג, וויצע פרעזידענטן לייב גארבולסקי, מאָריס לעאָן, אברהם שולץ, דער פינאנס סעקרעטאר דושעק קאהען, די קאסירער שמואל שניידער, לואיס סאמנער, וועלוול סטיין, יעקב בענדעסאן, פּרא־טאָקאָל סעקרעטאר טעסי טאלאן און די מיט־גלידער פון דער עקזעקיטיוו, סעם שניידער, יעקב כעשעס, וועלוול פריד, העריס רובינסקי, מאָריס סאוויצקי גאָלדע ראָז, ענע סטוירן, ראָז מאָגיל, לינא שולץ, העלען קאהען, איידע בענ־דעסאָן, מיני מייזעל, יעקב טאלאן בעטי דריי־שפיל.

(סוף פון זייט 45)

טיי און דער עיקר צו לינדערן די עלנטקייט, בענקעניש נאָך דער אלטער היים און איבערגעלאָזן זענע משפחות און פריינט. מיט דער צייט איז אויך געשאפן געוואָרן א לייקאסע צו געבן קליינע הלואות אויף לאנגע טערמינען. עס איז נאָכדעם אפילו געשאפן געוואָרן אן אייגן שול — וואָס האָט שפעטער געטראָגן דעם נאָמען „גראָדנער שול".

עס איז פשוט געווען צו באוונדערן ווי אזוי די נישט לאנגיקע גראָדנער עמיגראנטן, מערסטנטייל האָרעפאשניקעס, אָן שום געזעלשאפטלעכער צוגרייטונג און דערפארונג, האָבן באוויזן, אז דער גראָדנער פארבאנד איז געוואָרן א בכבודיקע אינסטיטוציע אין היגן ישוב און מיט וועמען די עפנטלעכקייט האָט זיך שוין געריכנט און געזומען אין אכט.

צום באדויערן, פונקט ווי אין אנדערע יידישע אינסטיטוציעס, האָט זיך אָנגעהויבן מיט פערזענלעכע רייבונגען און מחלוקת. ביז אין א געוויסן טאָג איז געוואָרן אויס גראָדנער פארבאנד.... עטלעכע יאָר זענען אזוי פאָראיבער, כמעט אָנהאלטנדיק א קליינע גרופע לאנדסלייט, וואָס האָבן אָנגעהאלטן דעם נאָמען און א גאָר שוואכע עקזיסטענץ. ביז עס האָט ווידער פאסירט דער גרויסער אומגליק און אומקום פון אייראָפעאישן יידנטום און גראָדנע בתוכם. אָט דער קראך און צעטרייסלונג האָט אויפסניי פאראייניקט די גראָדנער משפחות אין ארגענטינע, וועלכע האָבן מיט געמיינזאמע כוחות זיך אריינגעוואָרפן אין דער ארבעט פון פארשידענע קאָמפיינען צו שאפן הילף פאר די וויניק לעבנגעבליבענע. גרויסע און קאָלאָסאלע ארבעטן זענען געלייסטעט געוואָרן דורך די גראָדנער אין ארגענטינע פאר דער שארית הפליטה פון גראָדנע און אומגעגנט. אויך זענען די גראָדנער אין ארגענטינע געשטאנען גאָר נאָענט פון אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל, און וועמנס רוף עס איז נישט געבליבן קיין קול קורא במדבר.

אָבער אויך די עפאָכע איז שוין אריבער. עס האָבן ווידער אָנגעהויבן בלאָזן קאלטע ווינטן צווישן אונדזערע לאנדסלייט אין דער מדינה, זענדיק פון פארויס די מעגלעכע רעזולטאטן און קאָנסטעקווענצן פון דער געשאפענער לאגע, האָב איך אין 1948, זייענדיק פאָרזיצער פון פארבאנד, צוואמען מיט נאָך עטלעכע חברים פון ועד, צוליב דער מעגלעכקייט צו קענען שאפן א פונקט גראָדנע, געזומען די איניציאטיוו ארויסצוגאָן א יערלעכן זשורנאל א. נ. „גראָדנער אָפּקלאנגען, וואָס זאָל פאָרייבקן דעם עבר פון אונדזערע אומגעקומענע משפחות פון דער אלטער היים, דעם הוה און המשך פון די גראָדנער אין ישראל און אין די תפוצות פון דער גאָרער וועלט. א דאנק דער דאָזיקער רעאליטעט פון אוניווערסאלן פארנעם, זענען א סך גראָדנער יחידים און משפחות פין דער גאנצער וועלט אויסגעפונען און פאראייניקט געוואָרן.

אין פארלויף פון די 19 יאָר זענען דערשינען 10 נומערן „גראָדנער אָפּקלאנגען", עס איז פארעפנטלעכט געוואָרן א שלל מיט מאטעריאל און בילדער פון אומשאצבארן ווערט און וויכטיקייט. זכרונות פון גראָדנער אנשטאלטן און פערזענלעכקייטן, פון רעליגיעזן, סאָציאלן, קולטורעלן, פאָליטישן און עקאָנאָמישן פארנעם; זכרונות פון די אינסטיטוציעס, שולוועזן, ספאָרט א.א.ו. וואָגיקע פובליקאציעס פון פערזענלעכע און לעבעדיקע עדות פון גבורה און אומקום פון דער יידישער גראָדנע דורך דעם נאצישן אָקופאנט, ימח שמו; גראָדנער פאָלקלאָר, וויי אויך די טעטיקייט פון די גראָדנער אָרגאניזאציעס אין דער גאָרער וועלט.

וואָס שייך אונדזער געזעלשאפטלעכער אקטיוויטעט פאר די לעצטע פאָר יאָר, איז זי למען האמת, שוואך אויף פיל געביטן. איך פארגלייך די איצטיקע עפאָכע פון אונדזער טעטיקייט וויי מיט א סך יאָרן צוריק, וען עטלעכע לאנדסלייט עקשנים האָבן זיך געקלאמערט אָנצוהאלטן דעם נאָמען און שוואכן עקזיסטענץ פון גראָדנער פארבאנד.

איך האָף דאָס אונזער פארבאנד וועט נאָך פיל אויפטאָן, און עס וועט קומען דער מאָמענט וען מיר וועלן קענען וויידער זאָגן:

„עס וועט א פויק טאָן אונדזער טראָט, מיר זענען דאָ!"

די פארוואלטונג
פון לאנדסלייט־פארבאנד פון גראדנע און אומגעגנט
אין ארגענטינע

באגריסט די יוצאי גרודנה אין ישראל און דעם פערבאנד און ווינשט א פרוכטבארע און קאנסטרוקטיווע ארבייט לטובת אונזער שארית הפליטה און פאראייביקונג דעם אנדענק פון אונזער גראדנער קהלה

שמואל וואלפאוויטש, פרעזידענט
אברהם וויניצקי, 1־טער ויצע־פרעזידענט
שלמה שטיין, 2־טער ויצע־פרעזידענט
בנימין דוואָרקינד, סעקרעטאר
הירש וואסערמאן, 1־טער פר. סעקרעטאר
לעאָן וועלער, 2־טער פר. סעקרעטאר
לעאָפאָלד לייטוו, קאסירער און קאר. סעקרעטאר
יחזקאל געלבער, פר. קאסיר
אברהם טאלקאווסקי, סינדיקא
יוסף סוכאוולאנסקי, פר. סינדיקא

אהרן קראוויץ
יעקב וואלבערג
לאזאר פערעצקי
יהודה וואלבערג
מאקסים סטאמבלער
יצחק רעזניקאווסקי
יוסף חעשעס
שכנא מאגילעווסקי
ניסן בוראק, קאסיר־סעק. פון דער ליי־קאסע
זלמן דוואָרקינד — ערן מיטגליד

לייב נייִדוס ז"ל - 40 יאר נאך זיין טויט

6 אוקטובר 1890 - 23 דעצעמבער 1918

לייב נייִדוס

אין טעג פון צער

(פון ציקל „מיין פאָלק")

א.

אין טעג פון צער, פון שמערצלעכער מהומה,
וועלן דער קאָשמאר דורך שטעט און פעלדער שפּרייטן —
האלט הויך דיין קאָפּ, און העכער נאָך דיין גייסט
מיין מלכותדיקע, אויסדערוויילטע אומה!

א בלוטיק שטורעם צוקט דיין לייב און רייסט,
דאָך היטן דיינע פּנים־קנייטשן קרומע
די אייביקע מחשבות און די פּרומע
פון דיין צעשטראלטן אומשטערבלעכן גייסט!

וועלן ס׳איז די לופט מיט זיפצן איבערפולט,
וועלן בליקן לויפן אומעט ווי צעדולט,
און די מלחמה בלאָזט פארשייט אין האָרן —

ניט זעץ זיך זאָגן קינות אויף דער ערד
נאָר פעסט האלט־אויס די דורשטיקייט פון שווערד,
און לאָז ניט גיין דיין הייליקייט פארלאָרן!

ב.

אָט זע איך שוין: פון דיינע בלוט און פיין
צעוואקסן זיך די שטראלנדיקסטע בלומען;
עס האָט מיין זעל שוין זייער דופט פארנומען,
און ס׳האָט מיין אויג פארנומען זייער שיין...

עס וועט צו דיר דערנאָך דאָס לעבן קומען
און אויפפלעכטן די בלומען פון דיין פיין —
די פּייערלעכע עדות פון דיין זיין,
וועלן ס׳איז די ערד מיט בלוט געווען פארשוומען...

כ׳ווייס, צו־גיין וועט מיט ערפורכט דאָס לעבן
און אין דיין גרויסער דורות־קרוין פארוועבן
דעם נייעם קראנץ געגערט פון בלוט און טרער,

און ס׳וועט זיין גלאנץ דיין שיינקייט נאָך פארמערן,
און הייליקער נאָך לויכטן וועט דיין שטערן —
דער שטערן פון דעם אלטן אהאספער!..

אברהם זאק

צו לייב נייִדוס

(געלייענט ביי זיין אָפּענעם קבר)

פארחמתמעט שוין די ליפן און פארשלאָסן,
די אויגן שוין אויף אייביק שטום פארמאכט;
דאָס יונגע לעבן ווי א חלום שוין פארפלאָסן.
עס הויבט זיך אָן די לאנגע קבר־נאכט.

דיין מזרח־הימל איז אין קרעפּ פארצויגן,
ס׳איז קאלט און טריב דיין ליבלינג — דער אָריענט, —
ווי דיינע אויסגעלאָשענע, פארמאכטע אויגן,
ווי דיינע בלאסע, קאלטע, טויטע הענט.

די אלע וועלטן דיינע, זוניקע חלומות,
געשטאָרבן ווי א ווייטער קלאנג פאר דיר, —
ווי נאָר דער שווארצער גאסט געבראכט האָט דיר געהיימעס,
ווי נאָר דער טויט געפּענט האָט דיין טיר.

דו האָסט דיין טרוים אין גאנצן נישט דערשפּונען,
דיין האַרפּע וואָלט געשפּילט נאָך אָן א שיעור;
דו האָסט נאָך נישט אנטפלעקט אונדז אלע זונען;
פארגאנגען פארן אויפגאנג גלייך מיט דיר.

דיין אָדלער־ליד איז נישט דערזונגען ביז צו ענדע,
געפּלאצט די סטרונעס אין דער מיט, אָן סוף — — —
און ס׳בויגן קעפּ זיך אָבלדיק פאר דער לעגענדע,
פאר דעם, וואָס גייט אוועק צום קבר־שלאָף — — —

אָברהם זאק און לייב נייִדוס

ד"ר שמשון טשערטאק, פרעזידענט פון גראָדנער פאראבאנד אין ישראל

דריי וואס זיינען אוועק

איזידאָר סטוירן, יעקב מאגיל, מרדכי רעבייקאוו ז"ל — זיי זיינען ניט נאָר אוועק, — זיי פעלן אונז טאָג־טעגלעך אין דער גאנצער רעליגיעך־ארבייט.

אין דער גאָרער וועלט, זענען זייערע נעמען פארקריצט טיף אין די הערצער פון די גראָדנער, וועלכע זיינען געקומען מיט זיי אין באירונג. און אין באירונג מיט זיי אין משך פון צענדליקער יאָרן זענען געקומען הונדערטער און טויזענטער פון גראָדנער יידן.

א.

איזידאר סטוירן ז"ל

מיט זיין פרוי אנא צו לאנגע יאר

נאָך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען גראָדנער האָבן אָנגעהויבן קומען קיין אמעריקע, האָט זיי די ערשטע וועג געבראכט צו איזידאָר סטוירנס הויז, וואו מען האָט דעם "גרינעם" פון גראָדנע באשפייזט, באקליידט און געגעבן די ערשטע הילף און עצה.

ארבעטער, דאָקטוירים, אינזשעניערן האָט דאָס הויז פון סטוירן אין ברוקלין געזען אין די ערשטע טעג נאָך זייער אָנקומען קיין אמעריקע. סטוירן האָט געהאט אין זיך די גרויסע מעלה פון הארציקער פריינדשאפט און עס איז אים נעלונגען, ביז צום לעצטן טאָג פון זיין לעבן צו אונטערהאלטן די פריינדלעכע־פערזענלעכע באציהונגען צו די אלע מענטשן מיט וועלכע ער איז געקומען אין באירונג.

אויך איך וועל קיינמאָל ניט פארגעסן די הארציקייט און פריינדליכקייט פון דעם טייערן פריינד.

דאָס איז אויך געווען די סיבה וואָס אין משך פון אזוי פיל יאָרן איז ער געווען פרעזידענט פון גראָדנער יונייטעד רעליעף אין ניו־יאָרק. ער האָט ניט געהאט קיין קאָנקורענטן. וואו איזידאָר סטוירן איז געקומען — איז קיין זאך ניט געווען שווער פאר אים. אלע פלענען אים מיטהעלפן וויסנדיק אז ער דינט א הייליקן צוועק.

א שאָד וואָס ער איז מער ניטאָ.

ב.

יעקב מאגיל ז"ל

יעקב מאגיל איז געווען א גאנץ אנדער טיפ מענטש. שטענדיק פארקלערט, שטענדיק געגרי־בלט זיך, געזוכט נייע וועגן.

יעקב מאגיל האָט ערפילט אין דעם לעבן פון די גראָדנער נאָך דער מלחמה, אין וועלכער היטלער, ימ"ש, האָט פארטיליקט אונזער היילויקע קהילה, אונזער יידישער גראָדנער משפחה — א היסטאָרישע מיסיע. ער האָט פארוואנדלט זיין פרי־וואט־הויז, אין א ביורא — אין א אָפּיס, אין וועלכן עס זיינען אריין און ארויס טויזנטער בריוו און קארטלאך, וועלכע ער פלעגט שרייבן צו די גראָדנער וואָס זענען לעבן געבליבן נאָך דער גרויסער שריפה. יעדער בריוו האָט ענט־האלטן א טראָפן פון זיין בלוט.

זיין מיסיע איז אים געלונגען. ער האָט פאר־בונדן דורך זיינע בריוו און אויספאָרשונגען קינ־דער מיט עלטערן, וואָס האָבן איינע די אנדערע פארלאָרן אין די מלחמה־יאָרן. יעדער גראָדנער, וואו ער זאָל ניט האָבן געווען: צו אין קאָנ־צענטראציאָנסלאגער אָדער שפּעטער אין די לא־גערן פון אונרא"א, צי אין נאָרד־אָדער לאטין־אמעריקע, — יעדערער האָט געוואוסט פון יעקב מאגיל און אין יעדער שעת־צרה געבעטן ביי אים הילף. און די הילף איז געקומען: פעקלאך. געלט, טרייסט און אן עצה.

זיין אנדענק וועט אייביק בלייבן אין אונזערע הערצער.

ג.

מרדכי רעבייקאוו ז"ל

מיין טייערער פריינד מרדכי רעבייקאוו איז געווען דער טיפּישע ציוניסטישער עסקן, נאָך איידער ער איז קיין ארץ־ישראל געקומען. אין גראָדנע, און אויך אויף קאָנפערענצן אין ביאליסטאָק און וואַרשע, שטענדיק באשעפטיקט און זיך באמיט וועגן כלל־ענינים און אויך דאָ אין ארץ־ישראל האָט ער פאָרגעזעצט זיין ליניע.

נישט קוקנדיק אויף זיין שוואכן געזונט, איז ער געווען אלע יאָרן ביז זיין טויט, דער וויצע־פרעזידענט פון אונזער פארבאנד אין ישראל. וויפל טעג און נעכט האָט ער געווידמעט פאר די גראָדנער, געהאָלפן מיט איינאָרדנונג, גע־זאָרגט וועגן דירות, געדאגה'ט וועגן פרנסה פון די וועלכע זענען אהער געקומען נאָך דער צווייטער טער וועלט־מלחמה.

יה זכרו ברוך!

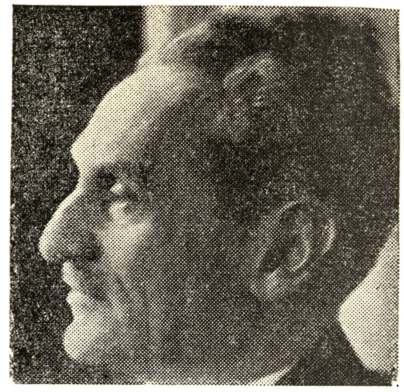
שלמה פסמניק ז"ל

נולד בשנת תרל"א (1871) בגרודנה, למד בחדר ובישיבות בגרודנה בשנת 1897 נשא לאשה את חיה בלומה לבית קגן. היה מטובי העס־קנים הציוניים בגרודנה, במשך כמה שנים היה חבר ועד הקלה ופעל בעניני צבור מקו־מיים. בשנת 1925 עלה ארצה, ועם עליתו נוצרו יחסי ידידות בינו לבין אנשי שם ידועים וביניהם ח.נ. ביאליק, ד"ר גליקסון (חברו בישי־בת גרודנה), ב"צ כץ, אביגדור המאירי ועוד. הצטרף לתנועה הרביזיוניסטית ואח"כ לתנועת חרות. הטיף בכתב ובעל פה לשמירת המסורת ולטהור המדות בהנהגת הצבור. פרסם בעניינים אלה מאמרים, ובעיקר על קפוח זכויותינו ע"י השלטון הזר, בעתונים "היסוד", "הארץ", "המש־קיף", "חרות" ו"הצופה". ובשנתו האחרונה הו־ציא לאור חוברת "תגובות" לשאלות השעה, נקט ביזמה אישית גם כלפי חוץ להגנה על זכו־יותינו בארץ — בתזכיר לועדת החקירה האנגלו־אמריקאית ובחליפת מכתבים עם המדינאים הברי־טיים דף קופר, אידן, צ'רצ'יל ואחרים. שלח מכתב על "חטאי בראשית של אנגליה כלפי ישראל" אל הנציב הראשון ליהודה, לורד הרברט סמואל, בן גילו, בו בירר את החשבון שלאחר מעשה בדבר שגיאות אנגליה בהנהגת ארצנו למן תקופת נציבותו של הלורד הנ"ל ועד סיום של־טונה כאן.

נפטר בשיבה טובה בהרצליה, בן 85 — ז' אייר תשט"ז 18.4.56.

ח. פ.

זכרונם לברכה

לייב יפה, הי"ד

היה זה באספת האזכרה לקהלת גרודנה בשנת 1948, כאשר הוקרא מכתבו של לייב יפה לאספה בצירוף המחאת בנק למען פעולת הקליטה של עולי גרודנה. לא יכול היה לייב יפה לרדת מירושלים לתל-אביב, שקוע היה בתפקידו האחראי, כמנהל קרן היסוד העולמית, אבל לא הרבה זמן נותר לו לפעולה זו כמה ימים לאחר האספה, ביום ה־11 במרץ 1948, פגעו בנו כרעם הידיעה על הפצצה שהוטלה במוסדות הלאומיים בירושלים והיא שקיפדה את פתיל חייו של המשורר ואיש־המעשה, בישבו ליד שולחן־עבודתו.

משפחת יפה, שקבעה לה מקום נכבד בכותל המזרח של יהדות רוסיה, בניה הלכו ב־2 דרכים: אנשי עסק ומסחר מצד אחד ואנשי חזון ופעילי ציבור מצד שני. ואלה השלימו את אלה בכל כעין קמח ותורה. באם בדור הקודם יצאו לתהלה שמות הרבנים מקרב משפחה זו של יפה—לפין, בדור האחרון היה זה לייב שנשא ברמה את דגל התחייה.

על שפת הנימן, עליו היה מפליג בסירה, כתב שירים המוקדשים לירדן. עוד בתקופת השלטון הצארי, גם אז הציונות היתה במחתרת, אבל יכולה היתה לפעול ואכן פעלה רבות, שימש בית יפה מרכז לחיים ציוניים לא של העיר גרודנה בלבד, היו באים ומתאכסנים שם ראשי התנועה הציונית וסופרי הדור, כגון נחום סוקולוב, חיים נחמן ביאליק, זאב ז'בוטינסקי, אלכסנדר גולדשטין, ברייגין, שלום־עליכם, צ'רניחובסקי ואחרים.

משחר נעוריו הקדיש עצמו לתנועה הציונית והביא את דברה לרחבי הגולה. לא היתה פינה בעולם, שם לא הגיע לייב יפה במסעיו כשליח הרעיון הציוני.

אף על פי־כן מצא לו זמן ליצירה רוחנית בשירה ובפרוזה, ואלה היו אי שלוה ומנוחה בחייו הסוערים.

זכורני, כשנמניתי בין החוזרים באניה מהקונגרס הציוני הכ"ב, לאחר המלחמה בבזל; לייב יפה היה בין הנוסעים. בשעת ערב, בהיותנו מסובים יחד, ביקשנוהו להגיד דברו וכשנענה — במקום נאום — דיקלם בפנינו משיריו. פניו זהרו בזוהר אמרי שפר שנשמעו מפיו וקסם המלים כבש את כל המסובים.

היה מבין היחידים שהמפלגתיות לא השפיעה על אישיותו ועל כן נערץ היה על הציבור כולו.

לא זכה ל. יפה בהגשמת החלום אותו שרת, ליום הכרזת המדינה. שרת ונפל על סף המדינה, קרבן למנתכלים לה, חדשיים לפני הקמתה.

כבוד לזכר האיש שהוסיף כבוד לקהלת גרודנה, ממנה יצא.

לאחר שחוברת זו נמסרה לדפוס, הגיעונו הידיעות המעציבות, בדבר פטירתם של שני אישים, בני עירנו, שפעלם הציבורי פרסם את שמם מעבר לגבולות וארצות.

ר' מיכאל הכהן סיני ז"ל

ידוע ליוצאי גרודנה מהשתתפותו הפעילה ועריכתו את כתב־העת "גראדנער אפקלאנגען" המופיע בבואינוס אירס, ארגנטינה. פנינו אליו וביקשנו את השתתפותו בקובץ שלנו — במקום תשובה באה הידיעה שר' מיכל הכהן סיני איננו!

נולד בגרודנה (פערשטאט) לאביו הרב ראובן הכהן סיני. בשנת 1877, בהיותו בן 16 היגרה כל משפחתו יחד עם קבוצה גדולה מפלך גרודנה להתישבות יק"א בארגנטינה וקבעו משכנם במושבה הראשונה שם, היא "מאוסוויל" או קרית־משה, בה שימש אביו מטיף ומורה רוחני. בהיותו בן 17, החל המנוח בעבודתו כמורה־מחנך בבית הספר המקומי. כשפרץ סכסוך בין המתישבים ופיקודת יק"א (סדנא דארעא חד הוא) — נאלצה כל משפחת סיני לעזוב את מושבות יק"א ועברו לעיר הבירה של ארגנטינה.

עם בואו לבואינוס־איירס, החל מ. ה. סיני בפעולתו הספרותית והעתונאית שנמשכה ללא הפסק עד יום מותו. עוד טרם היו אותיות עבריות, הוציא הוא את ה"וידערקול" (ה"הד"). כל חוברת נכתבה ביד וצולמה בשביל הדפסה. חוברת ראשונה של ה"וידערקול" הופיעה בשנת 1898, דהיינו לפני 60 שנה.

נוסף לעתונאות, המשיך מ. ה. סיני גם בהוראה.

מאז לא היתה פעולה ספרותית וציבורית שמ. ה. סיני לא היה שותף לה, הן בשטח הציבורי הכללי והן בפעולה הציונית.

משנת 1944 היה פעיל ב"ייוא". מ. ה. סיני ז"ל תרם רבות להנצחת קהלת גרודנה והעיירות שבסביבתה, ע"י חומר היסטורי רב שאסף ופירסם ובעיקר ע"י החוברות הנהדרות של "גראָדנער אָפקלאנגען" שהופיעו בעריכתו.

נחום (אנדריו) מילער ז"ל

גרויס צער און טרויער האָט ארויסגערופן, די פלוצלינג אָנגעקומענע ידיעה, דאָס אויך אנדריו־נחום מילער, דער ערן־פרעזידענט פון יונאיטעד גראָדנער רעליף אין ניו־יאָרק, איז שוין מער ניטאָ.

עס איז ניט געווען קיין געזעלשאפטליכער שטח אין יידישן לעבן בכלל און צווישן די גראָדנער לאנדסלייט בפרט, וואָס מילער איז ניט געווען פארבונדן מיט דעם "בכל נפשו ומאודו", מיט הארץ און מיט הילף.

זיין הצלחה אויפן פינאנסיעלן געביט האָט ער ניט אויסגענוצט נאָר פאר זיך. גליקלעך איז ער געווען, האָבנדיק א געלעגנהייט מיטהעלפן, ארויסהעלפן און זען די רעזולטאטן פון זיין הילף.

אויך אונזער "גמילות־חסדים קאסע אויפן נאָמען פון קהלת גראָדנע" איז געשאפן געווארן נאָכדעם ווי פריינד אנדריו מילער, זכרונו לברכה, האָט די ערשטע סומע געשפענדעט בעת זיין באזוך אין ישראל מיט עטלעכע יאָר צוריק.

אָפשאצונגס ווערטער פאר דעם אונפארגעסלעכן אנדריו מילער זיינען געווָאָגט געווארן ביי אונזער לעצטער צוזאמענקונפט. א אזכרה איז אויך געמאכט געווָארן דורך דער "בר־אילן אוניווערזיטעט" וואָס פריינד מילער איז געווען פון אירע וויכטיקסטע אונטערשטיצער.

מילער איז געווען ניט נאָר א "הערן־פרעזידענט", ער האָט אויך כבוד פארשאפט אלע גראָדנער. זייער טרויעריק איז, דאָס אויך צו דעם דאָזיקן טייערן נאָמען דארף מען שוין צושרייבן: "זכרונו לברכה!" זיין אוועקגיין וועט שטארק פילבאר זיין ביי אלע זיינע פריינד. שטענדיק וועלן מיר אים געדענקען.

י—ן.

געסט פון אמעריקע

נאכדעם ווי מיר האבן זיך געזעגנט מיט אונזערע ליבע געסט פון אמעריקע: ה' וויקטאר מענאקער, **הערן פרעזידענט פון גראדנער פארבאנד** אין לאס אנדזשעלעס, ה' דזשעק קאהען — סעקרעטאר פון „יונייטעד רעליף" אין ניו־יארק, מיט זיין פרוי, און ה' לייב רייזער פון ניו־זעלאנד, **האבן באזוכט ישראל** נאך חשוב'ע עסקנים פון אמעריקע.

ה' אברהם מאלעוויטש

פרעזידענט פון דער „גראדנע בענעוואלענט סאסייטי", לאס־אנדזשעלעס, קאליפארניע, איז ערווארטעט געווארן אין ישראל נאך אין מאנאט סעפטעמבער ד. י. צוזאמען מיט זיין פרוי.

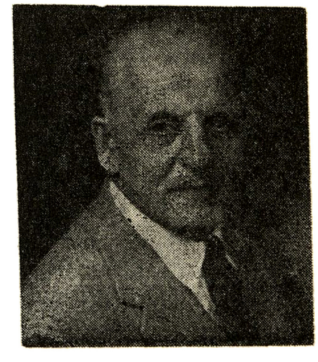
צוליב ניט פארויסגעזעענע סיבות איז דער באזוך אפגעליגט געווארן. מיר האפן אבער מקבל פנים זיין אונזער ליבן פריינד אין דער נאנטסטער צוקונפט.

ה' אברהם מאלעוויטש איז זייער טעטיק אין דעם גראדנער פארבאנד אין לאס־אנדזשעלעס און א חשובער עסקן אין די געזעלשאפטלעכע־נאציאנאלע אינסטיטוציעס אין זיין לאנד, ווי „יונייטעד דזשואיש רעליף", קרן קימת לישראל, לאקאלער הסתדרות א.א.וו.

ה' מאלעוויטש שיקט דורך אונזער זשורנאל זיינע הערצליכסטע גרוסן אלע גראדנער לאנדסלייט.

להתראות בארצנו!

שמואל עלענהארן

ה' סעמואל (שמואל) עלענהארן, (א זון פון משה דער רופא), פריער פרעזידענט פון דער אינדיפענדעט גראדנע בענעוואלענט סאסייטי, טשיקאגא, איז יעצט 1־טער וויצע־פרעזידענט פון דער דאזיקער ארגאניזאציע אין לאס־אנדזשעלעס.

ה' עלענהארן איז געווען פון די וואס האבן פרייוויליק זיך אנגעשלאסן צו דעם יידישן לעגיאן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוזאמען מיט א גרופע פון 200 יוגנטלעכע וועלכע האבן זיך מאביליזירט דורך דער השפעה פון ה' עלענהארן.

עלענהארן האט אנטייל גענומען אין די קאמפן פון דעם 40־טן באטאליאן, וועלכער האט זיך געפונען אונטער דער קאמאנדא פון קאל. סקאט און קאל. סעמיועל. צו דעם דאזיקן באטאליאן האבן אויך אנגעהערט דער איצטיקער מלוכה פרעזידענט ה' יצחק בן־צבי און פרעמיער דוד בן־גוריון. ה' עלענהארן איז געשטאנען אין קאנטאקט מיט די ה"ה ראובן ברייניק, פנחס רוטענבערג, ד"ר נחמן סירקין און אנדערע.

הערי גאלד

ה' הערי גאלד (פון דער היים אליהו גאלוב) איז געבוירן אין סאקאלקע און געלעבט אין גראדנע ביז 1932 ווען ער האט אפגערייזט קיין אמעריקע.

ה' גאלד איז געווען שטארק אקטיוו אין אוזער פערבאנד אין טשיקאגא, שפעטער אין ניו־יארק און איצט 2־טער וויצע פרעזידענט פון גראדנער פערבאנד אין אנדזשעלעס.

ה' גאלד איז אקטיוו אין פארשידענע אינסטיטוציעס וואס ווערן געשטיצט דורך אים דירעקט און אונדירעקט דורך זיין איבערגעבענער טעטיקייט. ספעציעל ווידמעט ה' גאלד צייט פארן קרן קימת לישראל און אויך פאר דער הסתדרות מגבית.

* * *

זייענדיק שטארק באשעפטיקט אין דער קורצער צייט פון זייער באזוך: ארומפארן, זען דאס לאנד — איז אונמעגלעך געווען איינארדנען א געהעריקן קבלת־פנים אוונט ווי מען האט געמאכט די פריהערגעקומענע געסט. די ועד חברים האבן זיך מיט זיי געטראפן און אויך איבערגעגעבן א אויספירלעכן בילד וועגן אונזער ארבעט לטובת די גראדנער עולים אין ישראל.

„גראדנא בענעוואלענט סאסיעטי
און ליידיס אקסילערי"
אין לאס־אנדזשעלעס - קאליפארניע

(געגרינדעט 1926)

באגריסט אלע אונזערע לאנדסלייט אין מדינת ישראל, אין די פאראייניקטע שטאטן, קאנאדע, זיד-אמעריקע און גאר דער וועלט

געזונט, הצלחה אלע אונזער בני-עיר און פריינד, שלום און זיכערהייט פאר אונזער

מ ד י נ ת - י ש ר א ל

וויקטאר מענאקער, הערן פרעזידענט
אברהם מאלעוויטש, פרעזידענט
סעם עלענהארן, 1־טער וויצע־פרעז.
הערי גאלד, 2־טער וויצע־פרעז.

סעם גארדאן, טרעזשורער
סעם גראסמאן, פינאנסיעלער סעקר.
דזשארזש העלער, רעקארדינג סעקר.
ראז עלענהארן, קארעספאנדענץ סעקר.

עלען סעלדיטץ, פרעזידענט ליידיס אקסילערי,
ציליא פאנס, וויצע פרעזידענט

וויקטאר און מרים מענאקער	ציליא פאנס	עדיט בינדער
אבא און אידעלע מאלעוויטש	הענרי און מינא זאנשיין	פרידא ראזענבלאט
סעם און ראזע עלענהארן	סעם און ראזע גאס	עדיט פרידמאן
הערי גאלד	סעם און אסתר גארניצק	אסתר לואיס און פאמיליע
סעם און אסתר גארדאן	גייל גארניצק	אברהם און זשאן לואיס און זון
שמואל און גוסיע גראסמאן	העלען סעלדיטץ	ראזע מילער
דזשארזש העלער	לואיס און ראזע פאי	טיללי וויט
סאל און סאניע לעווין	טעד און עוועלין פריימאן	יוליוס און ליליאן גארדאן
זשאק און רות קעי	מאיר דרעקסלער	אליהו און זעלדע גארדאן
סעם און עוועלין שיל	העלען דרעקסלער	לעאן און בעטי גארדאן
דוד און ראזע נאנאס	מר. און מרס. מאקס גאלדשמיד	מרס. מאיר ה. פריים
מארים און סטעללא לייטוז	מארים און קעטי העלער	ציליא קושניר
וויליאם און שירלי ליבערמאן	סילוויא שאפירא	

הוצאה חד־פעמית – פ נ י מ י – כסלו תשי"ט – דצמבר DECEMBER 1958

ארגון יוצאי גרודנה בישראל

פארבאנד פון גראדנער יידן אין ישראל

GRODNER ASSOCIATION OF ISRAEL